

*Дорогому словацькому другу-братові
з міста Собранце Словацької Республіки*

МІХАЛУ ЖЕНЮХОВІ,
*чия безкорислива спонсорська допомога
дозволила побачити світ цій книзі,*

присвячую

Автор

*Пам'ятник Антонові Бернолаку – відомому словацькому філологу,
встановлений поблизу фортечного валу міста Трнави.
Учений кодифікував перший варіант літературної словацької мови,
заснований на трнавсько-підгірському діалекті, 1790 року
видав першу словацьку граматику (бернолаковицину).*

МИХАЙЛО ШКУРКА

ЯКБИ ЗУСТРІЛИСЯ МИ ЗНОВУ...

Публікації різних літ

Київ – Полтава
ПП Шевченко Р. В.
2015

УДК 821.161.2.0:908«18|19»

ББК 83.3(4Укр)5

Ш-67

Шкурка М. С.

Ш-67 Якби зустрілися ми знову... : Публікації різних літ / М. С. Шкурка ; ред.-упоряд., авт. передмов. Г. М. Білик. – Київ – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2015. – 276 с., іл.

ISBN 978-617-7016-12-9

Книга українського вченого-землевпорядника й дослідника-краєзнавця М. С. Шкурки становить собою збірку статей науково-популярно-го культурологічного змісту, які висвітлюють окремі аспекти подорожей всесвітньо відомого письменника і художника Т. Г. Шевченка з Петербурга в Україну, історію садиб, у яких він бував, долі людей, із якими спілкувався, а також акцентують на сторінках ушанування пам'яті Великого Кобзаря.

Крім того, тут представлені публікації про малу батьківщину автора – місто Лебедин і село Михайлівку на Сумщині, про непрості шляхи його родини крізь терни жорстокого ХХ століття, про обдарованих земляків, творчістю яких науковець захоплюється, тощо.

Усі вміщені в книзі дописи раніше друкувалися в періодиці, про що є вказівка в тексті. Створені вони переважно впродовж останніх десяти років.

Для широкого кола допитливих шанувальників історії та культури рідного краю.

УДК 821.161.2.0:908«18|19»

ББК 83.3(4Укр)5

© Шкурка М. С., 2015

© Білик Г. М., упоряд., передмов., 2015

© Ковіка Г. І., макет, обкладинка, 2015

© ПП Шевченко Р. В., 2015

ISBN 978-617-7016-12-9

КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ПОРТРЕТА НАШОГО СУЧАСНИКА МИХАЙЛА СИДОРОВИЧА ШКУРКИ

Люди – самі наче книги. До того ж писані справжніми майстрами і навіки. Спілкуючись із ними, мовби потрапляєш у якийсь особливий світ зі значно потужнішим ритмом життя, насиченого масштабними і значущими подіями, стрімкими й розлогими сюжетами, яскравими й вольовими характеристиками, розсудливими рішеннями. Від таких людей набираєшся знань, переймаєш їхню мудрість, часто засвоюєш і моральні істини, вчишся цінувати кожну мить під сонцем.

Щедра доля подарувала мені зустріч із непересічною особистістю з когорти цих високих гартованих духу – вченим-енциклопедистом, патріотом-культурником, невтомним дослідником таїн української землі й тих історичних і творчих скарбів, які вона породила, – Михайлом Сидоровичем Шкуркою. Уже сім років він є активним дописувачем полтавського альманаху «Рідний край», у якому я працюю відповідальним редактором. Упродовж цього часу ми, звісно, мали вдосталь телефонно-листових розмов, які стосувалися здебільшого планування та обміркування майбутніх публікацій. Але як народжувалися ті статті! Скільки сил і ретельності всякчас докладав (і докладає сьогодні) автор до розробки тем, вивірення кожного факту, добору документально-ілюстративних свідчень тощо, доволі часто вишукуючи матеріал не тільки на широких теренах України, але і в інших державах, навіть на інших континентах! І це за умов його фізичної скутості,

пов'язаної зі станом здоров'ям... Михайло Шкурка без проблем додзвониться в Казахстан чи Росію і говоритиме про Тараса Шевченка; він знайде людей, які привезуть артефакти до його краєзнавчих студій із Греції або зі США; у нього стільки щирих друзів у мистецьких, наукових, ділових колах, які завжди підтримають, допоможуть – із симпатії до порядної людини й сумлінного дослідника! Вітальній енергії, силі волі цього невтомного трудівника можна тільки позаздрити! Хоч не раз думалося мені: робить він кожну справу на диво легко, бо – за покликом душі, з любов'ю...

Михайло Шкурка – уродженець міста Лебедин, що на Сумщині. Він побачив світ 18 листопада 1937 року (в самому розпалі комуністичного шабашу в Україні, але про те повну правду озвучено буде лише через півстоліття) в багатодітній родині розкуркулених селян Сидора Макаровича (1895–1990) і Меланії Миколаївни (1895–1961) Шкурок, котрим Бог дав сьомого нащадка. Первістком був Іванко (1921–1922), який, як і сотні тисяч інших наших земляків, не пережив більшовицьких продрозверсток початку 1920-х років; потім Тетянка (1922–2004), Миколка (1924–1943), ще один Івась (1926–2005), Галинка (1930), Петрусь (1932–2002) і нарешті Михайлик, наймолодший. Як не прикро, але його найперші й найвиразніші дитячі спогади – це війна, пихаті німці, горе втрат. На фронт були мобілізовані сестра Тетяна, брати Микола (який у першому ж бою, молодий-необстріляний, поліг) та Іван. Однак після перемоги, притлумивши кровний біль у серці, подібно до мільйонів інших так само згорьованих співвітчизників, намагалися жити далі...

Упродовж 1945–1952 років Михайло навчається в Лебединській семирічній школі № 3. Ближче до її закінчення задумується над майбутнім фахом. У його пращурів із покоління в покоління було дві облюбовані трудові лінії – священиків і землеробів. Якщо про першу, «ворожу» новому ладові, можна було забути, то друга, та ще після особисто пережитої голодовки 1947 року, була доволі актуальною. Тому хлопець іде навчатися в Маловисторопський сільськогосподарський техні-

кум Лебединського району, 1956 року закінчує його з відзнакою, здобуваючи професію молодшого агронома і право вступу до галузевого вишу без екзаменів.

Наука вже тоді поманила до себе здібного юнака; навіть про землю він починає думати не тільки в агрономічному плані, а ширше – прагне пізнати її складну природу, почути досі не зрозумілу мову, як і збагнути ті виклики, котрі вона інколи кидає людям, знайти на них рішення. Щоправда, настане й той час, коли Михайло Сидорович захоплено сприйматиме поля, ліси, ріки рідного краю очима й серцем мрійника-поета, не уявлятиме свого життя без подорожувань, які нині називають «зеленим» і «водним» туризмом, але це тільки підтверджує факт, що тоді він зробив правильний трудовий вибір, а згодом, як то і має бути, – його праця у творчість перейшла.

У 1956–1961 роках М. С. Шкурка навчається в Харківському сільськогосподарському інституті імені В. В. Докучаєва на факультеті землевпорядкування. І знову він – серед кращих вихованців: випускник із червоним дипломом та рекомендацією до вступу в аспірантуру або ж правом позачергового вибору місця направлення на роботу. Молодий чоловік вирішує попрацювати, набратися досвіду й осмислити свої життєві устремління. П'ять років він трудиться інженером, старшим інженером у київському інституті УкрНДІагропроект. 1966 року повертається в рідну харківську *Alma mater*: стає аспірантом при кафедрі планування сільських населених пунктів і аерофотогеодезії й під керівництвом доктора економічних наук, професора В. О. Кірсанова пише дисертацію про розміщення та облаштування садиб в цукрокомбінатах України. Робота писалася з інтересом; із наставником – колишнім деканом його факультету й керівником ще студентської дипломної студії – було цілковите взаєморозуміння й чітка дослідницька зосередженість на спільному пошукові. 1969 року молодий учений закінчує аспірантуру, а 1970 року блискуче захищає дисертацію і стає кандидатом економічних наук.

Наступних понад двадцять років (1970–1993) М. С. Шкурка – завідувач наукового відділу (лабораторії) із проблем

розвитку й капітального будівництва об'єктів АПК, раціонального використання землі в сільському будівництві. У цей час він активно займається дослідництвом, публікує більше п'ятдесяти ґрунтовних розвідок, поміж яких і книги: «Розміщення тваринницьких комплексів в Україні», «Раціональне використання землі. Проектування в будівництві об'єктів АПК». Учений здобуває ім'я і визнання серед фахівців галузі, 1983 року йому присуджують звання старшого наукового співробітника зі спеціальності «Економіка, організація управління і планування народного господарства». Він навіть задумує взятися за докторську дисертацію, обирає тему – «Сільське розселення в зонах затоплення ГЕС», починає збирати матеріал, вивчати документи, підносити архівні справи... Але, як виявилось, за чіткою і зрозумілою назвою дисертації – надто багато господарської непрозорості, білих плям, які покривають непокарані й досі злочини проти української природи, культури, історії, проти самого буття й духовності нашого народу, спричинені електрифікаційними новобудовами. Михайло Сидорович усвідомлює, що правдиво висвітлити проблему, водночас, за необхідною тоді методологічною вимогою, привабливо оздоблюючи текст дисертації цитатами про продуктивну «керівну і спрямовуючу» роль у цій справі компартії, не вдасться, і його кількарічна важка праця може бути в одну мить перекреслена якимсь політичним рецензентом. Відтак вимушено полишає свій науковий задум, не перестаючи, звісно, цікавитися водоймами, ріками, штучними «морями». Він стає активним діячем екологічного руху, не раз скеровує у відповідні інстанції свої критичні зауваги й практичні поради з вирішення тієї чи тієї загрозливої у природоохоронному аспекті ситуації, хоч, правду кажучи, не завжди знаходить у високих кабінетах відгук розуміння, зате непоодинокі – погрози...

Той, може, не вельми вдалий старт із докторської дисертацією дав поштовх ще й іншим зацікавленням чоловіка: Михайло Шкурка стає заядлим байдарочником (закохує в це заняття все своє сімейство!), щоліта проходить руслом якоїсь із річок Лівобережжя – Сейму, Псла, Сули, Удаю, Ворскли...

Він навіть пише книгу-путівник «Псел» – для туристів-водників (байдарочників), яку (щоправда, скорочено, як брошуру) друкує чималим накладом у московському видавництві «Фізкультура і спорт». А ще подорожування неодмінно супроводжувалося відвідуванням історичних місць, музеїв, спілкуванням із цікавими людьми, дружбою з місцевими краєзнавцями, журналістами, письменниками, яка зав'язувалася на десятиліття. І несло глибокі знання рідного краю, які накопичувалися в його чіпкій, сказати б, франківській пам'яті.

У 1995–2001 роках М. С. Шкурка працює в Міністерстві аграрної політики України на посаді головного економіста департаменту іноземних інвестицій, займається створенням спільних українсько-чехословацьких підприємств аграрного типу. Він часто виїжджає за кордон, буває в сусідніх країнах, але, як той журавель із дитячого віршика, кращої за рідну не знаходить. Тож після виходу 2001 року на пенсію вирішує надолужити те, до чого давно лежала душа, але стримували інші обов'язки, не вистачало часу; береться за те, що підказує йому серце патріота...

Досвідчений науковець і мандрівник-дослідник М. С. Шкурка ставить перед собою мету якомога глибше вивчити історію старовинних поміщицьких садиб Полтавської та Сумської областей, у яких побував під час своїх подорожей в Україну видатний наш митець Т. Г. Шевченко. Так учений знову потрапляє в царину природного для нього пізнання, перегортає сторінки книг, подорожує, спілкується, пише...

Цього разу йому випало самотужки пройти вишкіл дписувача-журналіста, і перо таки послухалося майстра: змістовні й резонансні краєзнавчі статті М. С. Шкурки друкують журнали «Чумацький шлях», «Рідний край», газети «Життя Лебединщини», «Вісті», «Зоря Полтавщини», «Літературна Україна» тощо. У більшості з цих публікацій – не лише фактологічні відкриття й вивірена інтерпретація тієї чи тієї події з погляду мудрої людини, але й намагання активізувати життя і громадянську свідомість земляків, заклик до впорядкування та збереження історичних пам'яток.

Безумовно, публіцист М. С. Шкурка заслужив собі не меншу шану, ніж учений-землепорядник. Не випадково ім'я його добре відоме в колах українських культурників – як глибокого, авторитетного знавця багатьох важливих питань, як людини небайдужої, відповідальної, можна сказати, що й самозреченої, коли йдеться про важливі для українського суспільства духовні цінності. Книга, яку наразі отримує читач, допоможе всім у цьому пересвідчитися, оскільки вона вміщує більшість дописів краєзнавця до періодичних видань, зроблених переважно впродовж останнього десятиліття. Тематично це шевченкознавчі й дотичні до них студії; михайлівсько-лебединська культурницька лінія; драматична історія нашої країни крізь призму родинного буття звичайних собі українців Шкурок. Нема сумніву, що читання буде захопливим, а оцінка написаного – прихильною...

В одній із наших розмов про життєдіяльність водоєм Михайло Сидорович якось зауважив: «...хвили накочуються на берег і з'їдають його...». «Так і людське життя, – подумалося мені тоді. – День за днем воно забирає якусь частинку кожного з нас...». Але нині я сумніваюся в тому своєму висновку: насправді, людина залишається цілісною до останньої своєї миті – поки жива її душа. Бо ж навіть віддаючи свої дні та роки, своє здоров'я, вона здобуває: знання, досвід, сумніви, які скеровують до подальших пошуків, хвилини щастя, які неймовірно підносять і окрилюють... У цьому наша – людська – неосяжність і нескінченність, яку, безперечно, поважний і символічний автор цієї книги, перейшовши широке життєве поле, давним-давно усвідомив. І нині він ділиться цією мудрістю з нами.

Галина Білик, член НСЖУ

ВІД АВТОРА

Ця книга – результат співпраці і співтворчості багатьох людей: тих, хто привів мене в цей світ, і тих, хто багато вже років крокує поруч по життю; тих, із ким доводилося трудитися, вирішувати складні дослідницькі й господарські проблеми, дошукуватися істини, домагатися справедливості, і тих, із ким подорожував, відпочивав, мріяв, радів перемогам, успіхам.

Бог дав мені довгий вік і гарну долю. І всі ми такі з роду в рід – Шкурки: не скаржимося, не чекаємо милості від когось або чогось, а сумлінно й чесно працюємо, дбаємо про хліб і до хліба, поважаємо людей, шануємо велику й малу Батьківщину. За будь-яких обставин намагаємося робити добру справу, стараючись і для ближніх, і для дальніх, особливо ж, як писав наш безсмертний Тарас Шевченко, для поки що ненароджених. Ті, хто житиме в Україні завтра і післязавтра, мають отримати від нашого покоління добрий спадок і гарний приклад, як треба у всьому залишатися Людиною, і бажано – з великої літери.

Тож ця моя праця – маленький звіт, у якому знайшла відображення в основному пошуково-краєзнавча площина моїх життєвих і творчих інтересів, пов'язана з вивченням історії та культури рідного краю, призабутих пам'яток і людських доль. Хай нащадки знають і не забувають, хай стануть кращими за нас, зроблять більше, але добре розуміють, що їхні пращури – діди й батьки – не марнували часу, що також вершили українську справу, тож є нас за що поважати.

Хочу **щиро подякувати** тому найтіснішому колу добродіїв – моїм рідним, друзям і колегам, які безпосередньо долучилися до виходу у світ цієї книги, а саме:

Міхалові Женюху – словацькому побратимові з м. Собранице Східнославацького краю, головному фінансовому спонсору видання;

дружині Ганні Єгорівні, онучці Катерині – студентці Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, племінницям **Олені Петрівні й Ірині Іванівні**;

Галині Білик – викладачеві педагогічного університету, журналісту, відповідальному редакторові альманаху «Рідний край» із м. Полтави;

Володимирі Відеречку – київському архітекторові, уродженцю с. Моринець, дослідникові життя і творчості Т. Г. Шевченка;

Борисові Ткаченку – письменникові з м. Лебедина;

Валентині Гончар – директору Березоворудського народного історико-краєзнавчого музею на Полтавщині;

Колетт Артвіч – зберігачеві приватного архіву нащадків дворян Закревських із Люксембургу;

Марії Пастромі – краєзнавцеві з м. Гребінки Полтавської області, праправнучці художника-кріпака А. Третьячевського, активній дослідниці родоводу митця;

Суйін Нурсулу – провідному науковому співробітнику Шевченківського музею в м. Форт Шевченка Республіки Казахстан і всім працівникам цього закладу;

Олександрові Дубровському – художнику (м. Київ);

Олександрові Балабку – журналісту, поетові-пісняру (м. Київ);

Тетяні Донець – редакторові журналу «Чумацький шлях» (м. Київ);

Ігореві Якубовському – композитору, гітаристу, співакові (м. Київ).

РОЗДІЛ I

МОЯ ШЕВЧЕНКІАНА

*Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якєє тихєє ти слово
Тойді б промовила мені?
Ніякого...*

Т. Т. Шевченко

КОХАННЯ ОЗВАЛОСЯ В ПІСНІ

Український старовинний романс, як і століття тому, бентежить людські душі, сколихує благородні почуття. Згадаймо хоч би «Стоїть гора високая» Леоніда Глібова, «Очи черные» Євгена Гребінки, «Не забудь юних днів» Івана Франка, «Чари ночі» Олександра Олеся... У кожного романсу своя історія, нерідко пов'язана з особистими переживаннями його автора – радістю першої зустрічі, коханням, розлукою.

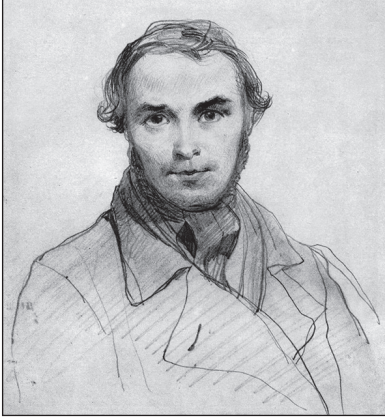
Шедевр пісенно-романтичного мистецтва України – романс Миколи Лисенка на слова Тараса Шевченка «Якби зустрілися ми знову». Хто ж надихнув молодого Кобзаря написати такі проникливі ліричні рядки?

...Травень 1843 року. Після майже 14-річної розлуки з Батьківщиною Тарас Григорович нарешті приїжджає в Україну. Він уже не кріпак Енгельгарда, а знаменитий поет і художник. Разом із Євгеном Гребінкою його запрошують на бал в Мойсівку на день народження Т. Г. Волховської. Там він і зустрівся з Ганною Закревською, в яку закохався.

У другій половині грудня на запрошення Закревських Шевченко приїжджає в Березову Рудку, щоб намалювати портрет «Ганни вродливої». Два тижні натхненної праці – й портрети Ганни та її чоловіка Платона готові.

До від'їзду в Петербург і під час другої після викупу з кріпакства подорожі в Україну Шевченко не раз відвідував друзів у Березовій Рудці. Істинною ж причиною цих поїздок була Ганна.

У трагічний для Тараса Григоровича 1847 рік стосунки з Ганною Закревською перервалися. Але Кобзар до кінця своїх днів зберіг до неї щирі почуття. Перебуваючи на засланні, він присвячує

Т. Г. Шевченко. Автопортрет.
1845 р.

Т. Г. Шевченко.
Портрет Г. І. Закревської. 1843 р.

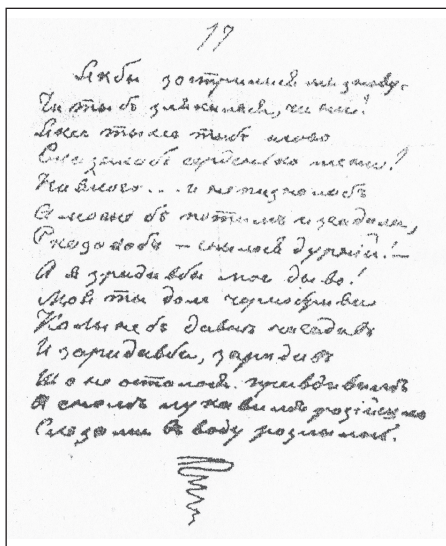
їй поезію «Якби зустрілися ми знову». Ранній автограф вірша вміщений у рукописній «Малій книжці». Остаточний, змінений і доповнений, варіант тексту поет переніс у «Більшу книжку» вже після повернення із заслання. 1867 року вірш було вперше опубліковано в найбільш повному тоді виданні «Кобзаря», здійсненому петербурзьким книговидавцем Дмитром Юхимовичем Кожанчиковим.

Спеціалісти-шевченкознавці стверджують, що саме цей вірш – узірець інтимної лірики поета.

Та не судилося закоханим більше зустрітися. За кілька місяців до повернення Тараса із заслання Ганна (у віці 37-ми років) померла...

Поезія Тараса Шевченка привертала увагу не одного покоління композиторів і музикознавців. Але найбільший внесок у розвиток шевченківської теми в музиці зробив видатний український композитор М. В. Лисенко. Від поодиноких творів на вірші Т. Г. Шевченка, котрі розпочав писати, ще навчаючись у консерваторії в Лейпцигу (наприклад, «Заповіт», створений на замовлення львівської «Громади» 1868 р.), Микола Віталійович згодом переходить до монументальної розробки музичної Шевченкіани, якою займається надалі все життя. У листі від 9 лютого 1870

року до засновника музичного товариства «Боян» А. К. Вахнянина композитор пише: «Я теперечки працюю, заводячи «Кобзаря» Шевченкового у музику: по слухачах, що чули ці мої утвори, музика дуже подобається, бо національна й до тексту належно припада. Я маю на мислі такі збірнички з десятих п'єс один по одному видавати... Пророкують їм добрий успіх, бо річ нова і гарна». Усього задумувалося підготувати й видати сім таких серій. Царський уряд, звісно, всіляко перешкоджав поширенню

Т. Г. Шевченко. «Якби зустрілися ми знову». Автограф вірша

М. В. Лисенко.
Фото. Кінець 1870-х рр.

української пісні. Нотодрукування в Росії було зосереджене в основному в Петербурзі й Москві, авторам доводилося безкінечно чекати «благословення» столичних цензорів, український текст пісень вимагалося писати лише із застосування російської абетки. Так, у листі до Г. І. Маркевича від 18 вересня 1888 року Микола Віталійович жаліється: «Оце від початку літа жду з Петербургу дозволу друкувати <...> третю серію «Музики до „Кобзаря”», та й досі чиновники гальмують, вони навіть помщаються, не даючи дозволу по кілька місяців».

Точну дату, коли М. В. Лисенко написав музику до вірша «Якби зустрілися ми знову», встановити не вдалося. Втім епістолярна спадщина композитора дає можливість наблизитися до іс-

тини. Так, у листі до редактора журналу «Зоря» В. Лукича від 21 грудня 1893 року він повідомляє, що до підготовки четвертої серії «Музики до „Кобзаря”», до якої під № 49 ввійде і романс «Якби зустрілися ми знову», він тільки-но приступає. 1903 року всі сім серій уже були в продажу в київського власника нотної крамниці Владислава Ідзиковського. Отже, вірогідно, що цей романс був написаний композитором у 1894–1902 рр.

1952 року в Україні було видано 20-томне зібрання творів М. В. Лисенка. У третьому томі – «Музиці до „Кобзаря”» Т. Г. Шевченка – ми і віднайшли романс «Якби зустрілися ми знову» (див. Дод. 1).

Ще 15–20 років тому в нашому радіоефірі можна було часто почути українські романси, редакції багатьох журналів активно пропагували ці перлини пісенної творчості, у спеціалізованих магазинах пропонувався широкий вибір українських грамплатівок. Минуло ж небагато часу, а все змінилося – і не на краще. Чи хтось пригадає, коли чув романс М. Лисенка на вірші Т. Шевченка «Якби зустрілися ми знову»? Отож бо.

ЗАКРЕВСЬКІ ЗНОВУ В УКРАЇНІ

Пам'ять серця – одна з тайн людського єства. Минають роки, десятиліття і навіть століття, приходять одні покоління на зміну іншим, але не заростає стежка до могил національних героїв, видатних діячів науки і культури або й менш відомих в історії чи зовсім звичайних співвітчизників. Її плекають, усвідомлюючи це своїм святим обов'язком, удячні нащадки.

За роки тоталітарного минулого багато шляхетних імен було навмисно викреслено з нашої історії. Це стосується

Палац Закревських у с. Березова Рудка – пам'ятка містобудування державного значення першої половини XIX ст. Фото з фондів Березоворудського народного історико-краєзнавчого музею

і старовинного дворянського роду Закревських, відомого з писемних джерел України ще першої половини XVII століття. Після придбання Осипом Лук'яновичем Закревським 1752 року Березової Рудки, Крячківки, Лемешівки та інших поселень Лубенського полку й до 1917 року історія цього мальовничого краю (нині Пирятинський район Полтавської області) тісно пов'язана з ними.

Серед представників славного роду – відомі політики і юристи (Гнат Платонович Закревський), письменники (Софія Олексіївна Закревська), дослідники київської старовини (Микола Васильович Закревський), відповідальні державні діячі губернського і столичного рівнів.

Донька Гната Платоновича Марія Гнатівна Закревська (в заміжжі Бенкендорф, Будберг) упродовж майже 20 років була особистим секретарем Максима Горького. Саме їй письменник присвятив свій 4-томний роман «Жизнь Клима Самгина». Тривалий час Марія Гнатівна підтримувала стосунки з відомим англійським письменником Гербертом Велсом, залишивши помітний слід у його житті.

Сім'я Закревських. Березова Рудка, 1910 р. Фото із сімейного архіву Тані Александер – правнучки Ганни Закревської (Великобританія)

Після трагічного для Росії 1917 року Закревські змушені були емігрувати. Проте належна освіта й високий культурний рівень допомогли їм швидко адаптуватися до нового середовища.

Так, дочка Марії Гнатівни Тетяна Іванівна Бенкендорф (у заміжжі Александер), нині громадянка Великобританії, в роки Другої світової війни співпрацювала з відділом Королівського Інституту міжнародних відносин в Оксфордї, а пізніше – з Оксфордською організацією з надання допомоги біженцям – переважно представникам творчої інтелігенції з Німеччини. У повоєнні роки Тетяна Іванівна як літературний редактор і перекладач працювала над постановкою в Англійській Національній Опері низки класичних творів Чайковського, Верді, Моцарта, Мусоргського та інших всесвітньо відомих композиторів. Плідно взаємодіяла колишня українка і з лондонськими видавництвами, телебаченням, зокрема за її участю були екранізовані п'єси А. Чехова «Дядя Ваня», «Вишневый сад», «Чайка» та інша російська класика. 1989 року в Лондоні опублікована книга Тетяни Александер «Естонське дитинство», в якій із душевною теплотою згадані Полтавщина, рід Закревських, духовне українське оточення. Незважаючи на поважний вік (їй ішов дев'ятий десяток), Тетяна Іванівна разом зі своїми онуками 1990 року нарешті відвідала Березову Рудку, продовжує вона і тепер листуватися з автором статті, жваво цікавиться життям України.

Можна говорити й про інших нащадків Закревських, які гідно представляють за кордоном українську діаспору. Серед них є викладачі вищих навчальних закладів, інженери, співробітники дипломатичних установ тощо.

Яскраву сторінку в історію цього роду вписав великий український письменник і художник Тарас Григорович Шевченко. Весною 1843 року – після тривалої розлуки з Батьківщиною – митець приїжджає в Україну. Він уже не наймит пана Енгельгарда, а вільний (викуплений завдяки старанням друзів) і знаменитий... Розголос про прибуття Шевченка в Україну швидко розійшовся поміж місцевого населення. Кожен свідомий українець, будь він заможний чи бідний, уважав за честь зустрітися з Кобзарем, мати його за гостя у своєму домі.

Т. Г. Шевченко.
Автопортрет. 1847 р.
Виконаний в Орській фортеці

Якраз у кінці червня 1843 року в селі Мойсівці, в маєтку Т. Г. Волховської, на честь дня народження господині влаштовується гучний банкет. Збираються на нього гості не тільки з Полтавської, а й із сусідніх губерній, перетворюючи дуже швидко палац, за свідченнями сучасників, на «Український Версаль»...

З'явилися на торжество і Євген Гребінка з Тарасом Шевченком. Тетяна Густавівна тепло вітала Кобзаря, представила поета гостям і надала йому право першого бального танцю. У партнери ж скерувала 21-річну красуню з Березової Рудки Ганну Закревську. Весь вечір 29 чи то 30 червня (біографи сходяться на одній із цих дат) поет був у товаристві Закревських.

У наступні дні Т. Г. Шевченко багато зустрічався й розмовляв із Капністами, де Бальменами, Репніними, іншими відомими людьми, однак спогади про Мойсівку й зустріч із Ганною на балу не давали йому спокою.

10 листопада 1843 року він пише листа Віктору Олексійовичу Закревському, з яким заприязнився того ж червневого вечора, і висловлює бажання приїхати в Березову Рудку й написати портрет «Ганни вродливої». Так називає в листі свою омріяну кохану. У другій половині грудня Шевченко прибуває в маєток і два тижні працює над портретами подружжя Закревських – Ганни і Платона. Відвідував він садибу цих господарів і кілька разів згодом.

...До кінця своїх днів зберігав Тарас Шевченко до Ганни щирі почуття. Перебуваючи на засланні в далеких казахських степах, присвятив їй поезію під назвою «Г. З.», сповнену надзвичайно зворушливими словами:

*І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії,
І передо мною*

*ніби море заступають
Широкії села
З вишневими садочками
І люде веселі.
І ті люде, і село те,
Де колись, мов брата
Привітали мене...*

А вже через кілька днів після цього вірша, вважають шевченкознавці, він пише наступний шедевр – «Якби зострілися ми знову». Наприкінці ХІХ століття видатний український композитор Микола Віталійович Лисенко поставить на музику ці слова, й народиться чудовий український романс...

Але не судилося більше зустрітися двом закоханим. 1857-го Ганна Іванівна раптово помирає, маючи тільки 37 років. Про причини її ранньої смерті в літературних джерелах не сповіщається. Але місцевий краєзнавець – нині покійна вчителька історії Березоворудської середньої школи Надія Василівна Стеценко – розповідала мені на цю тему сумну історію...

У подружжя Закревських – Платона й Ганни – було троє дітей: син Гнат, про якого згадується на початку статті, і дві доньки – Ольга та Софія. Молодша й улюблена Софійка померла в ранньому віці. Мати тяжко переживала цю трагедію і просила чоловіка дати згоду на побудову в селі нової церкви в пам'ять св. Софії. Але той, людина різкої вдачі, не дослухався до прохан-

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові на території садиби Закревських у Березовій Рудці. Фото автора

ня дружини. Ганну вразила така байдужість, вона ще більше засумувала, а згодом захворіла... Поховали її поруч із Троїцькою церквою в склепі, який потім старанням сина Гната Платоновича було перебудовано в сімейну усипальню (піраміду).

1917 року, за більшовицьких руїнників, сімейна гробниця Закревських була розорена, а останки небіжчиків (Ганни, Платона, Гната і його сина Платона) були викинуті на узбіччя кладовища в канаву.

Але й за свавілля атеїзму ще дехто зберігав світло душі. Знайшлися й у Березовій Рудці люди, які потай (уночі) перезахоронили прах небіжчиків на місцевому кладовищі.

І ось настало 12 березня 2004 року. Один за другим приземляються в Бориспільському аеропорту два Боїнги. Подолавши

*Парадний вхід до палацу
Закревських. Фото автора*

тисячі миль, в Україну вкотре прибули нащадки Закревських – цього разу Катерина Леонідівна Ігнат'єва (в заміжжі Цурікова) з Німеччини та її двоюрідний брат Микола Клегг зі своїм сином Олександром із Великобританії. Це правнуки Ганни Закревської.

Перші кроки по рідній українській землі, перші зворушливі зустрічі з киянами – родичами Закревських по лінії графа Ігнат'єва – подружжям Олександром та Миколою Столповськими... Іноземці цінують свій час, і тому лише чотири доби відведено було для поїздки в Україну.

Наступного дня всі вирушили до святая святих – у Березову

Рудку Пирятинського району Полтавської області.

Полудень. Незважаючи на вихідний, гостей вітають керівники місцевого аграрного технікуму й завідувачка Березоворудського народного історико-краєзнавчого музею.

Із хвилюванням новоприбулі відвідувачі переступають поріг палацу Закревських, у котрому від часу зведення майже нічого не змінилось. Ось парадні сходи, по яких підіймався і Тарас на другий поверх, де на нього чекали друзі; ось банкетна зала з колонами; ось колишні апартаменти Ганни Закревської: здається, що в тиші вихідного дня тут можна почути кроки господині...

Сповнене смутком було відвідання нащадками давнього роду сільського кладовища, де вони побачили вельми скромно облаштовану могилу Закревських і «безхозну» сімейну усипальню. Уже більше року тому Пирятинська районна рада, за пропозицією автора цієї статті, прийняла рішення про увічнення в Березовій Рудці пам'яті Закревських із занесенням їхніх могили та піраміди до «Державного реєстру пам'яток історії і культури регіонального значення» (див. Дод. 2), але роботи з реєстрації цих пам'яток ще й не починалися.

Безумовно, на все це потрібні кошти, а їх у держави нема. Але чому ж ми за старою звичкою продовжуємо все ще дивитися в бік держави? Чому не застосовуємо громадських можливостей? Адже значний обсяг робіт із благоустрою території не потребує коштів. Чи складно оголосити, наприклад, пожертву серед юридичних і фізичних осіб для конкретної благодійної справи? Зрештою, і наші зарубіжні гості візьмуть участь у фінансуванні робіт із реставрації усипальниці та облаштуванні могили їхніх родичів. Тож рішення цієї проблеми, безумовно, можливе.

В одному із флігелів палацового комплексу розміщується історико-краєзнавчий музей. Будівля ця зведена на початку

Парадні сходи в палаці Закревських.
Фото автора

XIX століття. За переказами, саме в цьому будинку й зупинявся Т. Г. Шевченко, коли писав портрети Закревських. Завідувачка музею Валентина Василівна Гончар розповіла гостям про історію Березової Рудки, її минуле і сьогодення. Ціла зала музею, хоч і невелика за площею, присвячена темі «Шевченко і Закревські». Тут експонуються твори поета, зібрані деякі особисті речі колишніх господарів – меблі, посуд, старовинні світлини тощо. Усе це викликало в закордонних нащадків родини жвавий інтерес.

Графиня Катерина Леонідівна Ігнат'єва (Цурікова) – праправнучка Ганни Закревської (Німеччина), Микола Клегг – праправнук Ганни Закревської та його син Олександр (Великобританія) в гостях у дослідника роду Закревських Михайла Шкурки (у центрі)

За доброю українською традицією зустріч у Березовій Рудці завершили дружнім обідом. Гості дякували за гостинний прийом і за розпочату в селі роботу з відродження доброго імені їхніх пращурів. У свою чергу тодішній директор Березоворудківського аграрного технікуму Олександр Володимирович Котенко висловив бажання надалі розвивати товариські стосунки, співпрацю-

вати з представниками родини Закревських в культурному й інших напрямках на «міжнародному рівні».

На третій день свого перебування в Україні гості знайомилися з Києвом. Приємно, що знайшли можливість завітати й до автора цієї статті, який уже кілька років досліджує історію роду Закревських, опрацьовує ідею перетворення Березової Рудки в регіональний центр туризму та відпочинку в Полтавській області. Запланована 1,5-годинна розмова тривала всі чотири. Нашадків Закревських цікавило доволі багато питань, як-от продаж в Україні сільгоспугідь іноземцям і можливість придбання колишнього флігеля Закревських, розташованого біля подвір'я нової школи, тощо. Обговорювалась і можливість їхньої долевої участі в реставрації піраміди та облаштуванні могили родичів, на що була дана з боку гостей однозначна згода.

Четвертий день подорожі в Україну присвятили відвідуванню Національного музею Тараса Григоровича Шевченка. Це був апофеоз усіх вражень від перебування на прабатьківській землі. Саме відзначалася ювілейна дата – 190-річчя з дня народження Кобзаря. У музеї панувала святкова атмосфера. Кілька годин зачаровані гості в супроводі гідів оглядали експозицію музею. Нарешті зала, ознайомлення з якою не стримало їхніх сліз удячності! Із портретів роботи істинного майстра пензля й генія України на них поглянули їхні прародичі – Ганна і Платон Закревські...

Як одна хвилина промайнули 4 дні перебування нащадків Закревських в Україні. Настало 15 березня 2004 року. Знову, наче гігантські сріблясті птахи, злітають у небо два Боїнги і беруть курс тепер уже на Захід. До Німеччини і Британії. Закревські відбувають до свої сімей – із тим, щоб не раз ще повернутися в таку близьку тепер, рідну Україну.

ОДВІЧНИЙ ПОКЛИК СЕРЦЯ

Приїзд у Березову рудку численних делегацій, туристичних груп і просто окремих ентузіастів, які прагнуть прилучитися до історії культури рідного краю, для місцевих жителів – звична картина. Їдуть у село неподалік Пирятина люди з Києва, Полтави, інших міст і містечок, аби помилуватися чудовими ландшафтами старовинного парку, оглянути перлину архітектури кінця XVIII – початку XIX століття (проекту Євгена Червінського) – палац Закревських, побувати в історико-краєзнавчому музеї, відвідати сільське кладовище, де знайшла свій вічний спочинок кохана жінка Тараса Шевченка – Ганна Закревська.

*Таня Александер
(1915–2004) із роду
Закревських. Фото*

Та один літній день 1990 року особливо запам'ятався селянам. Біля ганку палацу зупинився легковик із посольськими номерами. Серед приїжджих була поважна гостя з Великобританії – правнучка Ганни Закревської пані Тетяна Александер.

Дивна річ – отой одвічний поклик серця. Вчені стверджують, що в живому світі існує ще до кінця не розгадана так звана генетична пам'ять. Свідчення цієї загадки природи – на кожному кроці: птахи безпомилково повертаються з теплих країв у місця свого народження, риби, долаючи перешкоди, відправляються за тисячі миль у райони традиційних нерестилищ, міради мініатюрних метеликів щорічно мігрують із Північної у Південну Америку, щоб започаткувати там життя нового покоління. Кожен вид істот має саме йому притаманні специфічні форми прояву цього всесвітнього

Зоря Полтавщини. – 2005. – № 25. – 16 лютого. – С. 1; Вісті. – 2005. – № 9–10. – 3 березня. – С. 19.

закону буття. Не виняток і люди. Вони відшукують своє родове коріння, повертаються з інших країн, а то й далеких континентів, аби вклонитися могилам предків, помилуватися баченими лише в снах рідними краєвидами, зачерпнути кухоль джерельної води із прадідівської криниці...

Незважаючи на свої майже 80 років, пані Тетяна здійснила давню мрію свого життя – вперше приїхала в незнану Україну, щоб хоч на схилі років побачити землю її дідів-прадідів, землю, про яку чула лише від старших та довідувалася від очевидців, яким у часи тоталітарного режиму, незважаючи на великі складнощі, всілякі обмеження, вдалося побувати на Батьківщині. Це нині, в умовах незалежності, Україна відкрита для всього світу, а тоді, за «будівництва комуністичного раю», майже в кожній людині, яка прагнула відвідати Радянський Союз, спецслужби вбачали ворожого агента. Тетяна Іванівна все-таки дочекалася «горбачовської відлиги» і приїхала на Полтавщину, побувала в садибі своїх пращурів – дворян Закревських.

Кожну хвилину перебування в Березовій Рудці Таню Александер супроводжувала емоційна напруга. Особливо це було помітно під час відвідин гостю місцевого кладовища. Ледь стримуючи сльози, вона оглянула сімейну усипальницю і могилу Закревських, вклонила світлій пам'яті своїх рідних.

Нерадісним було і прощання Тетяни Іванівни з Березовою Рудкою: підсвідомо вона відчувала, що це перша й остання її подорож в Україну. На жаль, так і сталося: 5 грудня 2004 року через тяжку хворобу пані Тетяна відійшла в засвіти. Її прах упокоївся неподалік Лондона, на цвинтарі Оксфорда, біля родинних могил. Але і в Україні душу її далекої доньки було молитовно відспівано (див. Дод. 3).

*Мати Тані Александер – Марія
Гнатівна Закревська (Мура)
у віці 12 років. Березова Рудка.
Фото друкується вперше*

Тетяна Александер прожила нелегке, але напрочуд змістовне життя. Вона народилася 15 січня 1915 року в Санкт-Петербурзі. Її мати, Марія Гнатівна Закревська, уродженка Березової Рудки, була відомою і загадковою особистістю. Майже 20 років вона працювала особистим секретарем Олексія Максимовича Пешкова (Максима Горького); саме їй письменник присвятив 4-томний роман «Жизнь Клима Самгина». Танин батько – Йоган (Джон) Ульріх фон Бенкендорф – був військовим і загинув від рук невідомих 1919 року.

У 4-річному віці Таню забрали з революційного Санкт-Петербурга і відвезли до Естонії – в невеличкий батьківський маєток Янеде, надовго розлучивши з матір'ю. Тут і минули її дитинство, отрочество та юність.

Відомі події 1930-х років у Європі змусили її покинути Естонію і 1934 року переїхати до Англії, де на той час уже мешкала її мати. Перші труднощі з оформленням англійського громадянства, облаштуванням житла, пошуками роботи подолано, і нарешті Тетяна Іванівна починає працювати у видавництвах, займаючись перекладами на англійську мову творів німецьких і російських авторів. У Лондоні вона знайшла своє особисте щастя: 1940 року одружилася з Бернардом Александером.

Під час Другої світової війни Таня Александер співробітничала з відділом Королівського Інституту міжнародних відносин в Оксфорді, а пізніше – з Оксфордською організацією з надання допомоги біженцям, переважно представникам творчої інтелігенції з Німеччини. Після закінчення війни тривалий час жила в Нью-Йорку та Женеві, де її чоловік працював у секретаріаті ООН.

Після повернення в Лондон Тетяна Іванівна консультує тамтешні драматичні та оперні театри, виступає в ролі літературного редактора й перекладача. Разом із відомим режисером Джонатаном Міллером вона працює над операми Чайковського («Євгеній Онегін»), Верді («Травіата»), Моцарта («Весілля Фігаро»), а також над постановкою опери Мусоргського «Борис Годунов» та іншими спектаклями Англійської Національної опери. За її участю на англійському телебаченні були екранізовані оповідання та п'єси Чехова – «Дядя Ваня», «Вишневий сад», «Чайка», твори інших видатних письменників.

Як уже мовилося, Марія Гнатівна Закревська мала дружні зв'язки з Максимом Горьким. Він із батьківською любов'ю турбувався про її дітей, особливо любив Таню. Згадуючи щасливу пору дитинства, Таня у своїй книзі спогадів «Естонське дитинство» пише (подаємо мовою оригіналу): «У меня до сих пор хранится дрезденская статуэтка ребенка и волка – его подарок, и прелестный изумрудный крест. Но еще дороже мне несколько строк, написанных Горьким характерным почерком мне в маленький альбом...

Ты очень милая человечка, Таня.

Скучно мне будет без тебя,

я тебя полюбил.

Алексей Максимович.

Это было в 1925 году. Я больше никогда не видела Горького, но через всю жизнь пронесла глубокий эмоциональный след от двух месяцев, проведенных в Сорренто».

У цій книзі Тетяна Іванівна з любов'ю говорить і про свою прабатьківщину Україну, Березову Рудку, про рідних і близьких їй людей із роду Закревських. Своім відвіданням 1990 року України вона поклала початок більш активним зв'язкам Березової Рудки із закордонними нащадками Закревських. Так, у березневі Шевченківські свята 2004 року Березову Рудку відвідали її племінники – Микола і Олександр Клегги з Великобританії та Катерина Цурікова з Німеччини.

Зворушлива була зустріч гостей з автором цих рядків. Їх цікавило буквально все: і майбутнє розвитку Березової Рудки, і наші плани перетворення села в регіональний центр туризму на Полтавщині, і життя-буття в Україні. У підсумку було досягнуто згоди про участь діаспорян у реставраційних роботах стосовно березоворудських історичних пам'яток. Принагідно згадалося, що ця ініціатива належить саме Тетяні Іванівні. Незважаючи на свої скромні можливості пенсіонерки, вона в листі до автора цієї статті в серпні 2002 року писала: «Если Вам все это удастся, благодаря Вашей благородной помощи, я буду рада по мере моей возможности взять участие в восстановлении креста на могиле семьи Закревских».

Хочеться вірити, що здійснення цієї програми буде гідним унеском і в увічнення пам'яті Тетяни Александер – однієї з тисяч і тисяч розкиданих по світі дітей України.

БЕРЕЗОВОРУДСЬКІ ТАЄМНИЦІ

*Немає нічого захованого,
що не виявиться, ні таємного,
що воно не пізнається
і не вийде наяв.*

Євангеліє від св. Луки, 8:17.

Воістину пророчими є слова Святого Письма, що все втаємничене рано чи пізно стає явним, набуває широкого розголосу. Справа лише в строках розкриття тієї чи тієї таємниці, рівні її «захищеності» з боку відповідних державних, відомчих або приватних структур, практичних діях зацікавлених сторін у збереженні прихованого тощо.

Окрім секретів загальнодержавного, відомчого чи навіть комерційного характеру, все ж більше таїн стосується приватного життя людей. До того ж деякі з цих загадок через свою мізерність самі собою відходять у небуття, інші ж набувають певного суспільного резонансу.

У цій різдвяній розвідці я розповім про події із життя відомих дворян із Полтавщини Закревських. А трапилися вони майже сто тридцять років тому, від усіх пильно приховувалися й тільки нещодавно стали сенсацією в Березовій Рудці й не лише там. Але про все по черзі.

...27 березня 1875 року в Березовій Рудці в молодій, привабливої селянки Тетяни Іваненко народилася донька. Згідно із православним церковним календарем дівчинці дали ім'я Дарія. Читач може запитати, що ж тут неординарного? Десятки, а то й сотні її односельчанок народжували по п'ятеро, а то й по десятеро дітей. А тут всього лише одна дитина – і стільки галасу.

**Гнат Закревський – батько
(«опікун») Дарії. Фото**

**Тетяна Іваненко – мати Дарії.
Фото**

Та справа не в кількості новонароджених. У селі всі знали, що Тетяниного чоловіка невдовзі після їхнього одруження було призвано до армії – саме розпочалася російсько-турецька війна. І раптом через два з половиною роки, коли Павло був на фронті, в неї народжується дитина! По селі від хати до хати поповзли плітки.

Закревські ж цей факт намагалися замовчувати, хоч і члени їхньої родини, і прислуга здогадувалися, що відбулося. Усі знали, що рік тому син Платона Олексійовича Закревського – варшавський суддя Гнат, перебуваючи у відпустці в маєтку в Березовій Рудці, надто багато уваги приділяв цій вродливій служниці, дарував подарунки, потайки вечорами прогулювався з нею парком. Скінчилася відпустка, Гнат поїхав у Варшаву, а Тетяна продовжувала вести господарські справи в маєтку. Аж поки не відчувала: щось коїться з її здоров'ям... Скільки могла, Тетяна приховувала свою вагітність від оточуючих, але, як кажуть, шила в мішку не втаїш. Настав час, і в неї народилося дитя. Закревські відчували причетність своєї сім'ї до цієї пригоди і все зробили, щоб Тетяна чимшвидше і без розголошу звільнилася з роботи.

Минуло з тих пір шість років. Якось старий пан готувався відзначити свій день народження, а в маєтку захворів розпорядник... І тоді згадали, як добре колись справлялася з такою роботою Тетяна. Отож її запросили на кілька днів попрацювати. Із матір'ю в садибі Закревських опинилася й Дарія. Поки жінка поралася, дівчинка гралася на господарському дворі з однолітками, із цікавістю розглядала все незвичне, що впадало їй в очі.

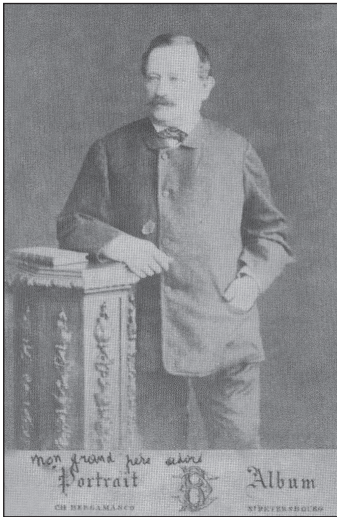
Якось вечірньої пори, коли Дарія сиділа на східцях будинку, в якому ще працювала її мати, і замислено поглядала на місяць, що, наче золотава куля, висів над палацом, до неї несподівано підійшов старий пан.

– Що ти тут робиш, дівчинко? Де твоя мати?

– Я хочу дістати місяць. Це наш місяць. Як він тут опинився?

– Ти не зможеш його дістати.

– Зможу, ось тільки здеруся на дах, поставлю там стіл і стілець, стану на них і зніму його!..

Платон Закревський –
дідусь Дарії. Фото

Її великі сині очі аж світилися відвагою. Платон Олексійович розчулився. Розмова тішила його, але змушувала й замислитися: «Боже мій! Ці очі!» Стиснулося серце. Згадалися роки молодості, дружина-небіжчиця Ганна Іванівна, красою якої захоплювався митець Тарас Шевченко, коли гостював у них. Згадалась і пригода з Тетяною, що сталася шість років тому, те, як Закревські не визнали тоді Дарію за Гнатову доньку... За лічені хвилини – мов у калейдоскопі – промайнуло все його бурхливе життя. І ось тепер, на схилі років, маючи таке багатство, він діждався... самотньої старості. Діти повиростали і роз'їхалися по столицях.

Був один син – його надія, та й той у Варшаві одружився з гультьяйкою, яка ненавидить сільське життя...

Довго не спалося тієї ночі Платонові. А вранці під час сніданку він про все розповів доньці, яка приїхала на кілька днів із Парижа на його уродини. Рішення було einstimmig – взяти Дарію у свою сім'ю на правах вихованки. Визнати її за онуку Платонові не дозволяв дворянський чин, адже тоді виходило б, що дружиною Гната (хай навіть цивільною) була Тетяна Іваненко – колишня кріпачка Закревських.

Гучно відсвяткували день народження господаря помістя, а через тиждень карета, запряжена четвериком, під'їхала до парадного. Платон назавжди полишив Березову Рудку. Він стомився від гамірного життя й вирішив добувати віку у своєму меншому маєтку – Орловці, що в Новгород-Сіверському повіті Чернігівської губернії.

Настають останні хвилини перед від'їздом. Платон Олексійович особисто прощається із прислугою, дає кожному зі свого гаманця за його заслуги, оголошує про скасування накладених на них боргів і штрафів...

Два дні і дві ночі тривала виснажлива поїздка подорожуючих. Нарешті вони досягли мети. Орловська садиба Закревських виглядала напрочуд затишно. Двоповерховий будинок височів на невеликому пагорбі, з вікон поставав чудовий краєвид на тихоплинну Убідь. Із бокових терас можна було відразу вийти в парк. А там – рослинне царство: рідкісні дерева, розарії, тінисті липові й каштанові алеї, і повсюди квіти, квіти... Порівняно з Березовою Рудкою тут панували тиша і спокій.

Дарії відвели окрему кімнату, покоївка Василиса опікувалася порядком, а домашній учитель Віра Петрівна щоденно займалася її освітою. Платон Олексійович обожнював онуку, не міг натішитись обдарованою дівчинкою, її успіхами в навчанні, слухняністю. «Мое ти райське пташенятко», – пестливо називав її.

...Біда прийшла в орловський маєток несподівано. Взимку 1882 року після трьох днів хвороби помирає старий Закревський. Неначе прірва розверзлася під ногами Дарії: немає більше доброго і ніжного «дідуса».

Згідно з волею небіжчика, подальшою долею Дарії мав опікуватися його син Гнат. Але цьому всіляко перешкоджає синова

дружина. Із переїздом Гната до Харкова на посаду голови міського суду вона самочинно відправляє Дарію в інтернат єпископської школи, де навчали майбутніх дружин священнослужителів.

*Дарія серед вихованок Харківського єпархіального інтернату
(у другому ряду – друга праворуч). Фото*

І хоч дівчина вже мала гарну дошкільну підготовку, за наполяганням Марії Миколаївни її визначили в молодші класи. Розрахунок мачухи був простим: якомога на довше позбавити Дарію батьківської опіки. Її «забували» брати додому на зимові канікули, обмежували матеріально...

Через кілька років, закінчивши єпархіальну школу, Дарія повертається в Березову Рудку, але підступи проти неї не припиняються. Не витримали нерви Гната. Він розгадує недобрі наміри своєї дружини й вирішує діяти рішуче.

Одного разу (а був тоді вже відомим юристом) він отримав зі Швейцарії запрошення взяти участь у роботі міжнародного кон-

гресу з питань кримінальної антропології. Це була гарна нагода визволити Дарію від недоброзичливої опіки її мачухи. «Вона буде супроводжувати мене в поїзді», – вирішив Гнат. Через кілька днів у купе потягу вони перетнули російсько-німецький кордон. Доробгою Дарія дізналася, що залишиться у Швейцарії для отримання в одному із престижних пансіонів європейської освіти.

І ось Женева. Дівчину вражає і велич засніжених вершин, і краса озера, по якому плавають білосніжні лебеді, і чистота вулиць, на яких немає одягнених у лахміття жебраків, і стосунки між людьми. Це інший світ, це – Європа.

Гнат улаштував доньку в приватний пансіон для дівчат «Ластівки». Два роки старанної праці – і вона з відзнакою закінчує навчання.

Там зустріла і свою долю, одружилася й переїхала до чоловіка в Париж...

Так щасливо завершилися сповнені тривог і зневіри роки її дитинства і юності. Поруч – кохане подружжя, дві доньки-красуні – Сюзанна й Іринка, відсутність матеріальних проблем... Париж.

Здається, що ще людині потрібно? Але душа Дарії не має спокою. Час від часу вона ставить собі одне й те ж саме питання: хто вона, якого роду-племіні? Що мати її – селянка, вона добре знала, а хто батько? Сенатор Гнат Платонович Закревський не сумнівався, що Дарія – його позашлюбна дитина, та все ж офіційно цього не визнавав, його влаштовувала роль «опікуна». У свою чергу чоловік Тетяни – Павло Мирвода – після повернення з фронту пробачив усе дружині й удочерив Дарію, фактично ставши її вітчимом.

Десятиліття такої невизначеності ятрили душу Дарії. Нарешті на 87-му році життя вона взялася за перо. «Розкажу про все, як

Дарія на балу у Швейцарії. Фото

було. Хай знають мої діти й мої онуки», – вирішує жінка, і 1963 року в одному з паризьких видавництв виходить її книга спогадів «Маня».

Проте і з появою книги не все прояснилося. Не вистачило рішучості авторці: вона постановила все-таки зберегти таємницю

Дарія зі своїми доньками. Франція.
Фото

сім'ї Закревських. Тому мемуарна повість з'явилася під псевдонімом *Маня Отрада*. У ній навмисно неточно названі деякі населені пункти, а імена й прізвища персонажів заховані за криптонімами.

1976 року, на 101-му році життя, Дарія помирає в Парижі. Здавалося, таємниця її життя вже ніколи не буде розгаданою...

Минуло майже 40 років після виходу книги у світ. І раптом у Березову Рудку на Полтавщині без попередження приїжджає внучка Дарії – жителька Люксембургу Колетт Артвіч. Пам'ять серця була біологічним компасом в її подорожі в Україну.

Після кількох днів перебування на батьківщині своїх пращурів Колетт вирішує активно включитися в роботу з відродження в Березовій Рудці доброї пам'яті про дворян Закревських.

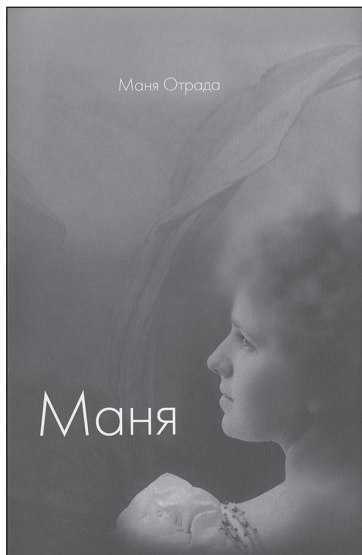
Її познайомили з автором цієї статті, науковцем, який уже багато років поспіль на громадських засадах досліджує тему «Закревські в житті і творчості Т. Г. Шевченка» і ставить за мету перетворення Березової Рудки в регіональний центр культури і туризму Полтавської області. Завдання це не з простих. Для початку ми вирішили перевидати книгу «Маня» українською мовою. Колетт узяла на себе всі фінансові витрати. Доземний уклін за плідну співпрацю Видавничому Дому «Києво-Могилянська

академія», його директорці Вірі Соловйовій та її колегам, які вчасно і фахово виконали видавничу угоду.

Порівняно із французьким виданням, україномовний варіант повніший за змістом. У книзі додатково наведені історико-біографічні дані й рідкісні фотопортрети сім'ї Закревських і, що найголовніше, в передмові та в заключному розділі «Коментарі» нарешті повністю розкрита таємниця батьківства Дарії. Тому можна впевнено сказати, що автором книги «Маня» є Дарія Гнатівна Закревська. Може, хоч уже в іншому світі її душа знайде тепер спокій.

...Неділя 7 травня 2006 року перетворилась у Березовій Рудці на справжнє свято. На презентацію книги «Маня» в село прибули з-за кордону Колетт Артвіч зі своєю донькою Валерією та колегами Алісою і Володимиром Перехрестами, а також віце-президент Києво-Могилянської академії Володимир Панченко, директорка Видавничого Дому Віра Соловйова.

Перші хвилини... Слова привітання... Короткі враження від подорожі в Україну... Покладання квітів на могилу Закревських. Гості відвідали музей, ознайомилися з палацовим комплексом, прогулялись алеями старовинного парку. Головною ж подією цього дня стала презентація українського видання «Мані». Зі словами щирої подяки до внучки Дарії – спонсора проекту Колетт Артвіч і співробітників Києво-Могилянської академії звернулися сільський голова та директор технікуму. У відповідь Колетт подарувала весь наклад книги (вартістю понад дві тисячі американських доларів) Березовій Рудці з надією, що виручені від її продажу кошти будуть використані на принаймні часткове впорядкування могили Закревських.

Українське видання
автобіографічної книги
про Дарію. 2006, 2014 рр.

«МАНЯ»

Закревські – давній дворянський український рід, історія якого простежується від початку XVII століття. Засновники роду – Осип Лук'янович Закревський і Ганна Григорівна Розумовська (сестра гетьмана України) – 1752 року придбали Березову Рудку та кілька інших сіл Лубенського полку, що стали надалі центром життєдіяльності цього сімейства. Палацовий комплекс у Березовій Рудці зберігся донині.

Закревські підтримували тісні стосунки з видатними діячами української, російської та європейської культури, серед яких Тарас Григорович Шевченко. До малярської спадщини митця належать портрети Платона і Ганни Закревських. «Ганні вродливий» поет присвятив і два вірші.

Серед представників березоворудської гілки роду Закревських були відомі юристи й політики, письменники, дослідники української старовини. Марія Закревська була особистим секретарем Максима Горького. Правнучка Ганни Закревської Тетяна Александер брала активну участь у культурному житті повоєнного Лондона тощо.

Після 1917 року Закревські змушені були емігрувати до Західної Європи. Нині у Великобританії, Франції, Німеччині та інших країнах мешкають нащадки славетного роду. Щороку вони приїжджають у Березову Рудку, щоб уклонитися могилам прашурів.

Одна з галузок давньої української дворянської родини – Колетт Артвіч. Вона онука «вихованки», а насправді позашлюбної доньки Гната Закревського й місцевої кріпачки Тетяни Іваненко – Дарії. Однак історія Даріїного народження й життя довгий час була втаємниченою: тільки недавно кожен допитливий наш

співгромадянин набув можливість більше дізнатися про неї, ознайомившись, зокрема, з автобіографічною книгою «Маня» Мані Отради. Ба насправді авторка видання, котра підписалася псевдонімом, – це Дарія.

Ініціювала українське видання бабусиної книги, котра вийшла в Парижі ще 1963 року (Mania Otrada. Mania. Éditions «Notre Famille». Paris, 1963), Колетт Артвіч – уродженка Парижа, а нині мешканка Люксембурга. Вона володіє п'ятьма європейськими мовами, працювала перекладачем на міжнародних конференціях у Росії, США, країнах Африки та Західної Європи. Колетт Артвіч переклала французькою дві російські драми, книжку поезії Генріха Сапфіра, а також дослідження з міжнародного кримінального права. Як помічник експерта з питань розвитку вона допомагала дітям-сиротам і пенсіонерам у Росії, відкрила клініку патології ока в Руанді, надсилала ліки в зруйноване Сараєво, організувала кардіологічну допомогу мешканцям Тули й Москви. Створена нею в Люксембурзі неурядова організація розгорнула кампанію боротьби з бідністю у Вірменії. У Колетт Артвіч четверо дітей (троє мешкають у США) та четверо онуків.

*Колетт Артвіч (праворуч) із
донькою Валерією (ліворуч) та головою
Березоворудської сільської ради
Олександр Оніщенко*

Нам особливо приємно, що в жилах такої освіченої, суспільно активної європейки тече українська кров. І вона повсякчас кличе жінку до рідних берегів, порогів, могил – у Березову Рудку на Полтавщині. Саме тут на початку травня 2006 року Колетт і чимало вітчизняних діячів культури й науки презентували «Маню», відкривши ще одну сторінку призабутої (та ще й прихованої) історії краю. Завдяки цій мемуарно-автобіографічній розповіді родина Закревських поповнилася на одну особу – Дарію, через неї – і на ще одне яскраве європейське відгалуження.

ХУДОЖНИКИ-КРІПАКИ ТРЕТЯЧЕВСЬКІ

У перше за радянських часів 1939 року Україна й інші республіки колишнього СРСР урочисто відзначали ювілей Т. Г. Шевченка – його 125-річчя. Організовані були зібрання громадськості, концерти майстрів мистецтв, наукові конференції. А з ініціативи вчених-шевченкознавців ще й відновлювалися призабуті місця перебування Тараса Григоровича в Україні, Росії та Казахстані. У численних монументах, меморіальних дошках і пам'ятних знаках увічнювалось ім'я українського генія, осмислювалося світове значення його літературної та малярської спадщини.

Свій вклад у Шевченкіану зробила й російська письменниця та науковець Марієтта Сергіївна Шагінян. Її праці про життя і творчість Т. Г. Шевченка були надруковані в провідних тодішніх часописах – журналах «Вітчизна», «Дружба народів», «Новый мир» тощо. І хоч минуло вже майже сім десятиліть, публікації М. Шагінян не втратили своєї актуальності.

Найбільшу, на наш погляд, наукову цінність має монографія «Тарас Шевченко», видана дослідницею перед війною 1941 року. Децю пізніше – 1944-го – на її основі авторка захистила докторську дисертацію. Фахівці вказують, що це була одна з перших фундаментальних шевченкознавчих розвідок першої половини ХХ століття. Поряд із проблемними питаннями біографії Т. Г. Шевченка М. Шагінян ґрунтовно аналізує в ній і творчу спадщину митця.

Дослідника теми «Закревські в житті і творчості Т. Г. Шевченка» передусім зацікавить 5-й розділ цієї монографії – «Любовь», у якому авторка побіжно стверджує, що, перебуваючи в селі Бе-

резова Рудка в гостях у Закревських, поет познайомився з їхнім кріпаком Андрієм Третячевським – талановитим художником. Між ними зав'язалися дружні стосунки. Шевченко часто бував у Андрія вдома, цікавився його роботами.

У літературній та мистецькій спадщині Тараса Григоровича, а також у сучасній шевченкознавчій літературі ім'я Третячевського, на жаль, не згадується, як не згадуються імена багатьох інших простих людей, із якими охоче спілкувався народний митець.

Проте нащадки художника-кріпака Третячевського й сьогодні бережуть родинні перекази про товариські та професійні (як художників) стосунки їхнього прадіда Андрія з Шевченком.

Чому ж саме з цією сільською родиною зійшовся Тарас? На ці та інші питання дають відповідь результати проведених нами досліджень.

Засновник березоворудської гілки роду Третячевських Андрій потрапив у село за таких обставин: його виміняв місцевий поміщик Платон Олексійович Закревський у знайомого багатія із сусідньої губернії на кількох породистих собак. Імовірно, панові сподобався молодий чоловік із виразним хистом до малювання. Точних відомостей про рік і місце народження Андрія не збереглося. Проте опосередковано встановлено, що народився він 1802 року. У Березовій Рудці оселився в сільському кутку, який і по сьогодні йменується Філонівщиною. Було йому тоді 30 років. Помер Андрій Третячевський 1888 року і був похований на центральному сільському кладовищі поблизу Свято-Троїцької церкви.

У книзі «Тарас Шевченко» М. Шагінян пише, що Третячевського звали Андрій Мартинович, але документально це не підтверджено, а взято, очевидно, зі слів нащадків художника. Разом із тим, працюючи над цією темою, ми наблизилися до несподіваного відкриття. У листі, що надійшов із Миколаївської області від нащадка Третячевських Олександра Дмитровича Гавриленка, повідомляється, що батька Андрія звали не Мартином, а Іваном. Підтвердженням слугує дарчий запис у старовинній книзі «Часослові» (із сімейного архіву) такого змісту: «Сия книга подарована священником Дмитрием Андрею Ивановичу Третячевскому».

Очевидно, о. Дмитрій був священиком місцевої березоворудківської церкви і з повагою ставився до іконописця Третячевського. Наскільки достовірним є викладене в листі твердження щодо імені Андрієвого батька, ще належить з'ясувати.

Невдовзі до Березової Рудки переїхали молодший брат Андрія Іван, сестра Єфросинія та його кохана дівчина Ганна. Втім щасливе подружнє життя Андрія та Ганни тривало менше року. 1832 року в їхній сім'ї народився первісток, якого назвали Георгієм (1832–1920), але жінка на третій день після пологів померла. Для Андрія це було найтяжчим випробуванням долі. Не випадково після втрати коханої він більше ніколи не одружувався і все подальше життя присвятив творчості та вихованню сина.

Георгій почав допомагати батькові в малярських справах і згодом, завдяки власному хисту та батьковій науці, теж став майстерним живописцем.

Ішли роки, нащадкові Андрія Третячевського вже було за 30, але він не поспішав одружуватися. Після настійливих товкмачень батька все-таки створює свою сім'ю, обравши собі до пари дівчину-сироту Веклу із сусіднього села Білошапки (тепер Прилуцького району Чернігівської області). Георгій і Векла до глибокої старості прожили в любові та злагоді, народили й виховали шестеро дітей: Анастасію, Марію, Макара, Марфу, Параску, Ірину.

Це було третє покоління роду Третячевських. Далі родовідне дерево розросталося в геометричній прогресії, сягнувши своїм гіллям від Березової Рудки та Гребінки до Полтави, Харкова, Миколаєва, Москви й інших міст і сіл України та країн близького зарубіжжя. Воістину справджується стосовно Третячевських українське прислів'я: «Нашого цвіту по всьому світу». Розказати про кожного з них в цій статті неможливо. Зазначимо лише, що на сьогодні серед їхніх нащадків є науковці, інженери, лікарі, вчителі, кадрові військові та висококваліфіковані робітники, трудівники полів і ферм. Усі вони натхненною працею сприяють вирішенню економічних і соціальних проблем, які стоять перед молодістю українською державою.

Іконописне малярство було покликанням цього роду. Відомий український учений, доктор мистецтвознавства Григорій

Никонович Логвин в одному зі своїх інтерв'ю сказав: «Ікона як вид малярства є унікальним явищем у світовому мистецтві <...>. Виникла вона протягом розвитку людства, на його шляху до істини, шляху до пізнання вічності. Того, що ми називаємо: до Бога».

На проукраїнських землях іконопис заявив про себе в кінці IX століття, коли розпочалася християнізація Київської Русі. На початковому домонгольському етапі становлення християнства наслідувалася візантійська школа сакрального мистецтва. У Середні віки й пізніші часи нашої історії в Україні виробився свій мистецький стиль, свої особливості іконопису. Поступово сформувалася національна школа іконописного малярства.

Після завершення національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, здобуття автономії та самоврядування в Україні відбувається розквіт національної культури; стиль бароко з його святковістю та пишністю форм стає традиційним і в іконописі. Поряд із Галичиною та Волинню стрімко відроджує іконопис і Наддніпрянщина. Законодавцем нових художніх смаків тут постає Києво-Печерська лавра. Більшість українських іконописців набували майстерності саме в її малярні, яка, до речі, мала авторитет не лише в Україні, а в усьому слов'янському світі. Після завершення навчання частина її учнів залишалася працювати в Лаврі, а частина виїжджала до інших місць, поширюючи таким чином художні традиції та стиль Лаврської школи.

Чому ми акцентуємо на цьому? Тому що в Березову Рудку Андрій Третячевський переселився, будучи вже досвідченим майстром-іконописцем. Де саме він отримав малярський вишкіл і хто був його вчителем, – невідомо. Імовірно, що й він навчався в Лаврській малярні, а після завершення її подався працювати на периферію. Можливо й те, що отримав підготовку художника в одного з місцевих іконописців – випускника Лаврської школи. На користь цих версій слугує той факт, що в нащадків Третячевських довго зберігалися копії замальовок, аналогічні до навчальних малюнків учнів Лаври, залишені ще дідом-прадідом.

Син Андрія Георгій, перейнявши науку малювання від батька, був управним сільським художником і подеколи їздив на

запрошення земляків-переселенців на Далекий Схід розписувати новозбудовані там українські православні храми.

Хоч іконопис був основним жанром Третячевських, у родинному набутку є і портретний живопис. На жаль, уся мистецька спадщина родини художників не дійшла до нас. Найбільш цінна її частина зберігалася в садибі Макара – сина Георгія Андрійовича. М. Шагінян під час відвідин Березової Рудки побувала в їхній оселі. Ось її враження від побаченого: «В их чистой полтавской хате с убитым глиняным полом, посыпанным душистыми травами, с их широкими лавками возле стены с рушниками у иконостаса, висит много картин, хранилась и чудесная композиция мадонны по Рафаэлю работы старика-богомаза. Эту композицию эксперты считают первоклассной. Тарас Григорьевич тоже хвалил ее...». Яка подальша доля картин цієї колекції – невідомо, оскільки після смерті Макара (1942) його вдова переїхала жити в Чернігівську область, забравши із собою все, що було в хаті.

А все ж деякі роботи Третячевських збереглися, і їх можна побачити (*див. Дод. 4*). Це передусім згадана композиція Мадонни за Рафаелем, яку свого часу придбала в них М. Шагінян. Сьогодні твір знаходиться в Москві в сімейному архіві онуки письменниці – О. В. Шагінян-Цигаль. Чорно-біла репродукція роботи друкувалася в книзі «Тарас Шевченко». Сподіваємося, що завдяки сприянню Олени Вікторівни ми зможемо побачити кольорову копію цієї картини в одному з українських видань.

У сім'ї онука Георгія – Олександра Дмитровича Гавриленка (село Петрівка Миколаївської області) – зберігається ще одна сімейна реліквія – портрет дружини прадіда Андрія Ганни. Це одна з найдавніших фамільних робіт. Убрання Ганни свідчить, що вона вже одружена, а оскільки подружнє життя було коротким, то можна припустити, що портрет написано 1832 року.

Цікаво, що в портретному живописі березоворудських художників із часом відбуваються помітні стильові зміни, які виявляються в репрезентації образу портретованого. Так, зіставляючи портрет Ганни й автопортрет Георгія, написаний ним у кінці XIX століття (зберігається в сім'ї його онуки М. Н. Пасторми), помічаємо, що від батька до сина церковно-візантійська

непорушність образу змінюється реалістичним відтворенням дійсності.

Та все ж іконопис був основним для Третьячевських. Ще М. Шагініян стверджувала, що «на деревне все иконы его (Андрія – М. Ш.) работы».

Велику діяльність зі збереження й популяризації малярської спадщини Третьячевських здійснюють їхні нащадки та земляки. Такі ікони Третьячевських, як «Пантелеймон Цілитель», «Трійця», «Микола Чудотворець і великомучениця Варвара» тощо, виставлені в Спасо-Георгіївському православному храмі міста Гребінки Полтавської області. У Березоворудківському народному історико-краєзнавчому музеї відвідувачам експонуються ікони «Марія», «Недремне око». Утім, як і раніше, більшість ікон знаходяться у приватній власності жителів Березової Рудки.

...Понад півтора століття минуло з того час, коли жили і творили березоворудківські іконописці. Через війни, революції, штучні голодомори, інші соціально-політичні негаразди багато історичних і культурних пам'яток утратила Полтавщина. Не збереглися, на жаль, і могили Андрія та Георгія Третьячевських, але залишився їхній дорогоцінний спадок прийдешнім поколінням – ікони, як надійний дороговказ на шляху до духовного відродження українського народу.

ТРЕТЯЧЕВСЬКІ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Більше 150-ти років шевченківська тема не сходить зі сторінок фундаментальних досліджень, письменницьких творів, шпальт газет і журналів тощо. Воістину шевченкознавство як наука – невичерпне.

Із плином часу відкриваються все нові й нові факти із життя і творчості нашого Кобзаря. Одні з них мають ґрунтовне документальне підтвердження, інші збереглися в пам'яті вдячних краян і передаються з покоління в покоління до сьогодні. Хоч усе-таки варто застерегти дослідників цієї теми, особливо аматорів, від скороспілих висновків, а то й свідомого перекручування фактів, домислів про життя митця.

У «Шевченківському словнику» (Київ, 1976–1977) й інших академічних виданнях про зв'язки Тараса Шевченка із Третячевськими не згадується. Однак такі зв'язки, на наш погляд, були цілком імовірними. Передусім коротко опишемо рід Третячевських від їхньої появи в Березовій Рудці до наших днів. Першим на пирятинських землях з'явився Андрій Третячевський. Березоворудський поміщик Платон Закревський виміняв його в такого ж поміщика-собачника за кількох породистих цуценят. За кріпаччини подібне ставлення до людської гідності підневільного селянина було звичним явищем.

Андрій мав хист до малювання, то, напевне, Платон і вирішив до всіх багатств мати в себе ще й художника-богомаза. Невдовзі Андрій одружується з такою ж кріпачкою, проте дружина через кілька днів після пологів помирає. Чоловік залишився

удівцем до кінця життя, кожен мить його присвятивши творчості та вихованню сина Георгія (1832–1920). Нащадок старанно переймав батькову науку і згодом став управним іконописцем: на запрошення своїх земляків виїжджав навіть у далекосхідні райони імперії для розпису храмів, які тоді будували українці-переселенці. За дружину Георгій узяв собі дівчину Веклу із сусіднього села Білошапки (нині Прилуцького району). Сім'я виявилася багатодітною – в них народилося п'ять доньок і син: Анастасія, Марія, Макар, Марфа, Параска й Ірина. Так і започаткувалося розлоге древо роду Третячевських, сягнувши Березової Рудки, Полтави, Харкова, Миколаєва й інших міст України та зарубіжжя.

А все ж який стосунок має це до часів відвідання Шевченком Березової Рудки 1843–1847 років?

У перший приїзд у село в грудні 1843 року Тарас був дуже завантажений роботою – протягом місяця він займався писанням портретів Закревських. Потім було термінове повернення в Яготин і від'їзд до Петербурга. Звідси, знайомство і спілкування із Третячевськими, правдоподібно, відбулося в другий і третій приїзди в Україну – 1845–1847 роки.

А посприяла цьому зближенню талановитих майстрів пензля рідна сестра Андрія Єфросинія, яка тоді працювала покоївкою в палаці Закревських. Саме від неї як свідка подій згодом почули історію про Тарасові гостини в їхній хаті. Спочатку спогади Єфросинії перейшли до внучатої племінниці Марфи Георгіївни Третячевської (у заміжжі Філенко, 1889–1951), вона ж усе переказала своїм дітям.

*Єфросинія Третячевська (в центрі),
сестра художника Андрія.
Поруч – доньки Гната Закревського Алла і Ася.
Фото. Березова Рудка. Початок XX ст.*

У свою чергу правнучка Андрія Третячевського, жителя міста Гребінки Полтавської області Марія Назарівна Пастрома (в ді-

Марфа Георгіївна Третячевська
(у заміжжі Філенко) –
онука А. Третячевського.
Фото. Естонія. Ендель. 1914 р.

воцтві Філенко) розповіді матері узагальнила й майстерно виклала у місцевих ЗМІ. Ось як вона говорить про відвідини Шевченком сім'ї Третячевських у статті «Мої предки – іконописці», надрукованій у газеті «Гребінчин край» 22 квітня 1959 року: «Третячевський працював у Закревських, писав портрети та ікони на дошках. Коли Т. Г. Шевченко приїздив до Закревських, то завжди спілкувався з Андрієм Мартиновичем. Гостював у нього, разом писали картини, ікони, ночував у Третячевського...»

Отже, Тарас Григорович із радістю відгукнувся на запрошення селян і в подальшому за першої ж можливості відвідував цю кріпацьку родину. Його зблизило із Третячевськими не тільки ще недавнє власне підневільне становище, а й мистецтво, зокрема студії Андрія як іконописця. Подеколи, очевидно, такі зустрічі закінчувалися дружнім застіллям. Цікаво, що посуд, яким тоді користувався Шевченко (ложка, виделка, ніж тощо), мов дорожню реліквію, протягом стількох років і до наших днів бережуть нащадки Третячевських. Частина з того

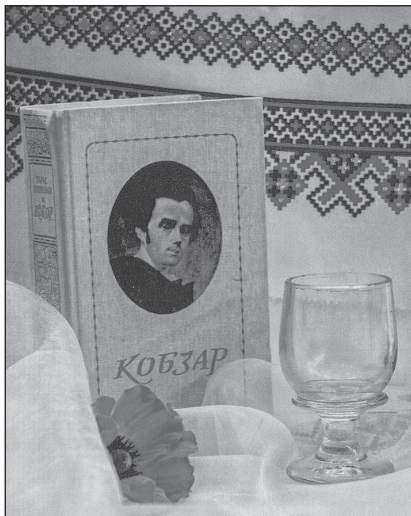

Марія Назарівна Філенко
(у заміжжі Пастрома) – правнучка
А. Третячевського. Проживає у
м. Гребінці Полтавської обл. Фото. 1949 р.

начиння на сьогодні передано в Харківський музей. У родичів залишається тільки одна раритетна річ – чарочка місткістю 72мл. Зберігається вона в Харкові – в родині праправнучки Андрія Третячевського Ольги Вікторівни Станкевич. Кажуть, що й досі в нащадків Третячевських шанується традиція збиратися на свята всією родиною і, накриваючи стіл, виставляти й Тарасову чарку: хай і його душа відчує святий празник.

Проте, як ми вже зауважили, Тараса з Андрієм зблизив живопис. Шевченко захоплено спостерігав за роботою сільського іконописця-самоука, давав йому кваліфіковані поради з удосконалення майстерності, інколи й сам брав до рук

*Тарасова чарочка з господині
Третячевських*

*Зберігач Тарасової чарочки
харків'янка О. В. Станкевич.
Сучасне фото*

пензля. Утім, майже 100 років про спілкування з художниками ніде не згадувалося. І тільки як розпочалися масштабні роботи з відзначення 125-річчя від дня народження Шевченка (1939), інформація просочилася.

Провідну роль зіграли дослідження М. Шагінян під час підготовки нею докторської дисертації з шевченкознавства. Поглиблене вивчення життя і творчості митця вимагали від дослідниці частих відвідувань

міст і сіл, пов'язаних із біографією Кобзаря, зокрема Березової Рудки. Саме тут мешкали правнуки Андрія Третячевського.

У монографії «Тарас Шевченко» із притаманною авторці образністю змальовано затишне житло Третячевських – типову сільську хату зі щільно утрамбованою глиняною долівкою, пригнученою духмяними травами, широкими вздовж стін дерев'яними лавами, рушниками, іншим нехитрим скарбом. Але всі стіни в ній – завішані іконами й картинами.

Марієтта Сергіївна була вражена побаченням. Їй, видатному художнику слова, не вірилося, щоб у звичайнісінькому українському селі, за сотні кілометрів від визнаних центрів культури, була справжня галерея іконописного малярства!.. А розглядаючи картини, не раз надовго зупиняла погляд на одній із них. Це була композиція, згодом названа дослідницею «Мадонна за Рафаелем». Господарі помітили зацікавленість гості й розповіли їй, як їхню сім'ю відвідував Тарас Шевченко, цікавився дідовим малярством, давав йому поради з удосконалення художньої майстерності... А облюбовану картину... подарували.

Із подорожі науковець привезла істинний шедевр малярського мистецтва! Не терпілося їй передати його на суд видатних столичних мистецтвознавців. І вже справжнім щастям було почути від авторитетних поціновувачів вердикт: «Ету композицію експерти вважають першокласною» [1, с. 577]. Так вершина березоворудківського іконопису стала власністю сусідньої держави.

Усвідомлюючи всю складність повернення культурних національних цінностей в Україну, ми поставили собі за мету ознайомити українського читача бодай із фотокопією цього твору й розпочали його пошуки. На першому етапі всі зусилля не мали успіху, адже М. Шагінян не було серед живих, а Спілка письменників Росії нічим не могла допомогти. Подальші пошуки привели аж у Крим, у місто Коктебель (колишнє Планерське), до музею Максиміліана Волошина. Тут друзі нащадків Марієтти Сергіївни й дали нам їхні московські координати. І ось телефонуємо до Олени Вікторівни Шагінян-Цигаль – внучки М. Шагінян – із проханням надіслати якісну кольорову фотокопію дивовижної картини-ікони, інформацію про її розміри й інші характеристики. На

наше звернення приязно відгукнулися, і через деякий час чудова світлина «Мадонни» вже лежала на робочому столі в Києві.

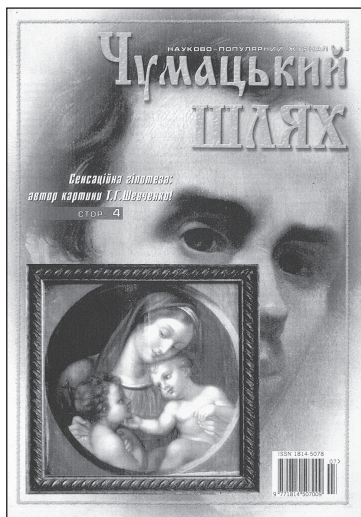
Не будучи ні художником, ані мистецтвознавцем, уважаємо що краєзнавець, який займається дослідженням життя і творчості кріпосних художників-іконописців із Березової Рудки Третьячевських багато років, може взяти на себе сміливість поділитися з читачами власними міркуваннями щодо «Мадонни за Рафаелем». Після певних додаткових досліджень ми почали дедалі більше сумніватися в правильності твердження письменниці, що автором картини є Андрій Третьячевський. Порівняймо, наприклад, два варіанти «Мадонни» (див. Дод. 4), виконані різними авторами: Андрієм Третьячевським і, на нашу думку, Тарасом Шевченком. Захоплює в другій із них архітектонічна завершеність, правильна, глибинна побудова композиції, чіткість малюнка, вишуканість кольорової гами – тобто все те, що притаманне кращим зразкам портретного живопису колишнього студента Академії мистецтв. Аналогічна ж за сюжетом ікона Андрія (знаходиться в Свято-Георгіївській церкві м. Гребінки) помітно інша. Хоч навіть короткочасне спілкування березоворудківського художника з Тарасом Шевченком, безумовно, започаткувало нову сторінку в його творчості. І свідченням тут – ікони пізнішого періоду: «Пантелеймон-цілитель», «Трійця», «Микола Чудотворець», «Великомучениця Варвара» та інші, які побачити можна в тій-таки Свято-Георгіївській церкві.

*Спасо-Георгіївський православний храм
м. Гребінки Полтавської області,
де зберігаються окремі ікони
художників Третьячевських*

Щоб знайти фахову підтримку, ми направили свою статтю в журнал «Чумацький шлях» [2; 3], а разом звернулися в Національний музей Тараса Шевченка (лист від 04.11.2006 р.) і в На-

Титульна сторінка журналу
«Чумацький шлях» (2006, № 4)

ціональний художній музей України (лист від 02.11.2006 р.). В обох отриманих відповідях potwierджується право на існування нашої гіпотези щодо авторства картини й дається аргументована методична послідовність проведення подальших досліджень. Але минуло вже стільки часу, а справа, як кажуть, і з місця не зрушилася. Наші можливості дослідника на цьому, на жаль, вичерпуються: краєзнавець – ще не у всьому фахівець...

Сподіваємося, що в рік відзначення 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка знайдуться люди, які на високому професійному рівні візьмуться за з'ясування цих загадок. Поки що вважаємо за доцільне поряд із прізвищем Тараса Шевченка, як імовірного автора картини «Мадонна за Рафаелем», ставити загальноприйнятий у таких випадках знак запитання. Позитивне вирішення авторства картини було б гідним поповненням малярської спадщини нашого Кобзаря.

Література

1. Шагинян М. Собрание сочинений в девяти томах. Том восьмой. Монографии 1941–1943. Тарас Шевченко / М. С. Шагинян. – М. : «Худож. лит.», 1975.
2. Шкурка М. Художники-кріпаки Третячевські / Михайло Шкурка // Чумацький шлях. – 2005. – № 9. – С. 6–10.
3. Шкурка М. Я навек з тобою, Україно! / Михайло Шкурка // Чумацький шлях. – 2006. – № 4. – С. 4–6.

ПОШУКИ БЕЗЦІННИХ СКАРБІВ МАЛЯРСЬКОЇ СПАДЩИНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТРИВАЮТЬ

М алярська спадщина Тараса Григоровича Шевченка воістину багатогранна. Це і портрети, пейзажі, зарисовки архітектури, малюнки часів солдатської неволі, й досконале володіння гравюрою, за що йому було присвоєне звання академіка-гравера. Більшість малярських творів митця передано до музеїв України, якась частина його художницького набутку нині знаходиться в Росії, Казахстані, інших країнах близького й далекого зарубіжжя. Окремо слід вирізнити приватних колекціонерів, які мають значний інтерес до творчості українського генія, хоч це питання поки що мало вивчене: практично ніхто не володіє інформацією про наявність на теренах нашої держави таких Шевченкових артефактів, як і про те, в яких умовах вони зберігаються, як використовуються, яка ймовірність їхнього потрапляння до рук перекупників або й за межі України.

...Якось на виставці старожитностей у музеї Івана Гончара я зустрів земляка з Лебедина Сумської області Олександра Полікарповича Дубровського й почув від нього цікаву бувальщину. Працюючи в школі села Лифино, де 1859 року був Т. Г. Шевченко, він натрапив на оригінал картини, автором якої був наш Великий Кобзар. Неймовірно, але факт... Як науковець, я не міг не звернути на це уваги. Попросив товариша виготовити для мене якісну кольорову фотокопію картини (див. Дод. 5). Справді, в правому нижньому куті картини значиться криптонімом

підпис автора й рік написання. Усе свідчить про те, що картина написана в роки перебування Тараса Григоровича на засланні в Новопетровському укріпленні. Телефоную в Шевченківський музей міста Форт Шевченка (колишнє Новопетровське укріплення) Мангишлацької області Казахської Республіки. У відповідь чую приймний жіночий голос тодішнього в. о. директора музею Суйін Нурсулу. Перші слова привітання, захоплення подвижницькою діяльністю братів-казахів зі збереження пам'яті про видатного сина України... Про картину відповідають коротко: «Уперше чуємо». Просять надіслати фотокопію.

Моє знайомство (за публікаціями) з малярською спадщиною Тараса Шевченка, із фондами різних музеїв також закінчилося безрезультатно, не проливши і променя світла на цю загадку. Тому приймаю остаточне рішення дослідити, як Шевченкова картина з далекого Закаспію, подолавши не одну тисячу кілометрів, опинилася на глухому хуторі Лифине в Україні, а далі – аж у Києві; яка подальша доля цього шедевра в наш час. Отож, розпочнімо крок за кроком наш пошук...

Як відомо, написано картину в час відбування Т. Г. Шевченком покарання в Новопетровському укріпленні, куди його доправили 17 жовтня 1850 року. Прибуття митця в це укріплення співпало в часі з формуванням геологічної Каратауської експедиції з вивчення покладів кам'яного вугілля на Мангишлацькому півострові. За рекомендацією Броніслава Залеського до складу експедиції включили й Тараса Шевченка, який мав робити замальовки місцевості по маршруту експедиції – тимчасових стоянок, унікальних гірських ландшафтів, елементів етнографії кочівників тощо. Із Новопетровського укріплення Каратауська експедиція вирушила 28 травня 1851 року й діяла до 7 вересня того ж року.

За весь польовий період експедиції Т. Г. Шевченко створив 18 завершених малюнків і 59 ескізів та начерків. 9 малюнків гірських ландшафтів, як стверджує шевченкознавець Г. П. Паламарчук, не знайдені [4]. У похідних експедиційних умовах лише незначна частина робіт писалася аквареллю, решта – олівцем, малювати олійними фарбами взагалі не було можливості.

Повернувшись з експедиції, до повного завершення строку свого заслання Тарас Григорович безвиїзно перебував у Новопетровському укріпленні. Саме з ним і пов'язана таємниця походження досі мало відомої його картини, яку Микола Шудря в одній зі своїх статей умовно назвав «Вечірня» [7].

Сюжет картини такий. Надвечір'я. У широко прочинених дверях місцевого храму видно чимало прихожан. Із вулиці в церкву поспішає молода жінка з дитям. Вона вже наблизилася до входу. Але чому зацікавлено звернула погляд на обличчя солдата, який на колінах перед храмом зосереджено молиться? Та він ні на кого не звертає уваги і продовжує молитися. Хто ж той солдат? Чому на ньому парадне спорядження? І чому саме він зголосився бути моделлю для художника? Поки що ніхто не може певно відповісти на ці запитання, – існують лише припущення.

Є свідчення, що в останній рік Шевченкового заслання в Новопетровське укріплення кілька разів навідувалося високе корпусне начальство з Оренбурга – з метою т. зв. «формального смотра рот». Ті «смотри» нагадували стихійне лихо. У своєму «журналі» про один із них – 23 червня 1857 року – Тарас Шевченко напише: «Бедная рота всю ночь готовилась к этому истинно страшному суду и в 5 часов утра 23 июля, умытая, причёсанная, нафабренная, выстроилась на полянке, точно игрушка, вырезанная из картона». Після тривалих моралізувань генерал починав огляд вишикуваних, по черзі зупиняючись проти кожного солдата:

«– Ты за что? – спросил он у первого.

За утрату казённых денег, ваше высокоблагородие и...

– ...А ты за что?

– По воле родительницы, ваше высокоблагородие.

– Хорошо. Надеюсь, впредь, не будешь и...

– А ты за что? – спросил он, обращаясь ко мне.

– За сочинение возмутительных стихов, ваше высокоблагородие.

– Надеюсь, впредь, не будешь и...» [6, с. 28].

Екзекуція тривала до вечора...

Не виключено, що на своїй картині Т. Г. Шевченко і відтворив надвечір'я саме того дня. А постать солдата – ніхто інший, як сам

Тарас Григорович. Таким може бути мій варіант розгадки таємничої картини митця під умовною назвою «Вечірня».

...За всі сім років заслання в Новопетровському укріпленні найтяжчими для Т. Г. Шевченка були останні півтора-два місяці: «Семь тяжёлых лет в этом безводном заточении мне не казались так длинными и страшными, как эти последние дни испытаний». Кожного дня він чекав поштового пароплава з Гур'єва. Та даремно. Нарешті 21 липня 1857 року об 11 годині підпоручик М. Бажанов привітав Шевченка з волею, а 1 серпня комендант Новопетровського укріплення І. Усков видав йому квиток на право проїзду до Петербурга [3, с. 12]. Наступного дня о 21 годині митець залишив укріплення й човном із рибалками вирушив до Астрахані.

2–3 дні мандрів Каспійським морем, і нещодавній в'язень упевнився, що він таки остаточно вирвався на волю. Майже місяць тривала подорож Т. Г. Шевченка пароплавом «Князь Пожарський» по Волзі. Долаючи відстань у 2072 версти до Нижнього Новгорода, пароплав робив зупинки в Саратові, Самарі, Симбірську, Казані. Митець користувався при цьому можливістю відвідати друзів, оглянути визначні історичні пам'ятки. Потім була Москва, а 27 березня 1858 року він прибув у Петербург, де впродовж року жив на правах «піднадзорного». Але й тут його чекали утиски. У листі до А. Т. Аксакова від квітня 1858 року він із гіркою пише: «Меня обязали не оставлять Питер в протяжении года. Трагедия переросла в комедию»...

Увесь той час – від Новопетровська й до Петербурга – картина «Вечірня» була при ньому. Виникає питання, а де ж її зі знанням справи було опрацьовано: паспарту, металева рамка, внутрішній орнамент тощо? Усе це було зроблено або в Нижньому Новгороді, або в Петербурзі, оскільки там поет мав найбільш тривалі зупинки в дорозі.

У Петербурзі Тарас увесь час мріяв знову відвідати Україну, зустрітися з рідними та друзями, домовитися про купівлю ділянки землі для своєї садиби, відпочити. Коли ж дозвіл на таку поїздку нарешті було отримано – в кінці травня 1859 року, знайомий поміщик-ліберал Олександр Дмитрович Хрущов (див. Дод. 5) запросив його до себе в маєток у село Лифине Лебединського повіту

Харківської губернії. Тож упродовж кількох днів – 6–9 червня – він відпочивав на Лебединщині, у Лифиному, в Лебедині на хуторі Нові. Тоді Т. Г. Шевченко і подарував подружжю Хрущових свою картину «Вечірня» – нагадування про один лише день семилітньої каторги на півострові Мангишлак: 23 червня 1857 року.

Після смерті Хрущових їхній маєток перейшов у спадок родичам (адже подружжя було бездітним), а вже після жовтневого перевороту 1917 року хто тільки там не «господарював»... Спочатку на базі маєтку організували комуну «Новий світ», потім колгосп; після війни в ньому були то клуб, то школа, то магазин, одного разу – навіть склад міндобрива. Як і в кожному поміщицькому маєтку, в Лифиному також зберігалися оригінальні мистецькі цінності. Дещо з тих скарбів було передано в Лебединський художній музей, дещо, звісно, розкрадено, а остатки купую звалили на горищі палацу...

Палац Хрущових в с. Лифиному (тепер Лебединського району Сумської області), на горищі якого було знайдено картину Т. Г. Шевченка «Вечірня».
Фото. Вересень 2013 р.

Так, понад 40 літ картина «Вечірня» пролежала на горищі палацу Хрущових, аж поки 1959 року в Лифине не приїхав молодий учитель викладати в школі малювання та креслення. Працюючи педагогом, Олександр готувався до вступу в Одеське художнє училище, вдосконалював техніку малюнку. Якраз тоді в школі служив нічним сторожем літній чоловік, на вроду й статуру – видний козарлюга. Хлопець запропонував дідусеві бути йому за модель, і той погодився: «Робота ніяка, а копійчину зароблю». Одного разу прийшов дід на сеанс, пом'явся в хаті хвилину-другу, а потім дістав із-за пазухи якийсь малюнок: «Ось подивіться, що я знайшов на горищі панського палацу. Якщо хочете, то візьміть це собі...» Не здогадувався старий, що доля обрала його врятувати від загибелі безцінний скарб Шевченкової малярської спадщини часів заслання в Новопетровському укріпленні – картину «Вечірня».

...Відтоді, як знахідка потрапила до рук Олександра Дубровського, минуло більше 50-ти років, а з моєї свідомості все не сходить думка про те, як сьогодні живе Лифине, чи зберігся до наших днів палац Хрущових, чи пам'ятають ще в селі дідуся-сторожа школи?.. Дослідники-краєзнавці, як відомо, люди невгамовні. Тож і я звернувся до свого земляка – лебединського письменника Бориса Івановича Ткаченка – із проханням з'їздити в Лифине й докладно розізна-

Лебединський письменник, член НСПУ Борис Іванович Ткаченко (ліворуч) і мешканець с. Лифино Григорій Іванович Хуторний (праворуч), який розповідає, ким і за яких обставин у селі було знайдено картину Т. Г. Шевченка «Вечірня»

ти про все, що мене цікавить. Через деякий час із Лебедини прийшли невтішні вісті: в Лифиному залишилося 5–7 «живих хат», у яких без елементарних побутових зручностей добувають свої дні

80–90-літні мешканці, а палац Хрущових купив якийсь бізнесмен і тримає його в занедбаному стані. Діда-сторожа, котрий знайшов Шевченкову «Вечірню», там пам'ятають. Звали його Федір Данилович Хілько, він дожив до 80 років і похований на сільському кладовищі. Єдина його донька після смерті батька кудись виїхала. Про все це Борис Іванович довідався від Григорія Івановича Хуторного – сусіди Федора Даниловича.

Р. С. А яка ж подальша доля «Вечірня»?

Олександр привіз картину в Лебедин до своєї матері, а закінчивши навчання в Одесі, в 1960-х роках, із сім'єю перебрався до Києва. Тож і сьогодні «Вечірня» є окрасою приватної колекції старожитностей родини Дубровських. Я щиро раджу цій чутливій до краси й уважній до національної культури людині – шановному Олександрові Полікарповичу – активніше пропагувати своє зібрання старожитностей серед учнівської молоді, читачів бібліотек, через пресу тощо. І хай би такий почин підхопили інші колекціонери, щоб якомога більше людей відкрили для себе духовну могутність нашого українського народу-генія. Та й картина «Вечірня» зажила б новим суспільно-корисним життям.

Література

1. Анісов В. *Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка* / В. Анісов, Є. Серєда. – Вид. друге, доп. – К. : «Дніпро», 1976. – С. 205–209.
2. Антонович Д. Шевченко – маляр / Д. В. Антонович. – К. : «Україна», 2004. – С. 192–194.
3. Большаков Л. *Їхав поет на заслання... Пошуки. Роздуми. Дослідження* / Л. Н. Большаков. – К. : «Дніпро», 1977. – 328 с.
4. Паламарчук Г. *Новопетровське укріплення та його околиці в малюнках Т. Г. Шевченка* / Г. П. Паламарчук // *Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка. Вип. 1* / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Державний музей Т. Г. Шевченка. – К. : АМ УРСР, 1959. – С. 54–65.
5. *Шевченківський словник: у 2 т.* / АН УРСР, Ін-т літ-ри імені Т. Г. Шевченка / ред. кол. : Є. П. Кирилюк та ін. – К. : Головна ред. УРЕ, 1977. – Т. 2. – С. 56–57.
6. Шевченко Т. *Повне зібрання творів в десяти томах* / Т. Г. Шевченко. – Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1951. – 263 с.
7. Шудря М. Як дійшла «Вечірня» до Лифина, не зміг би розповісти і сам Кобзар / Микола Шудря // *Україна*. – 2004. – № 6. – С. 49–51.

НОВІ ОБРІЇ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

Виявом усенародної любові та поваги до Великого Кобзаря слід вважати започатковану весною 1991 року роботу з відродження шевченківських місць на Лебединщині.

За своїм змістом лебединська Шевченкіана – це цілий комплекс узгоджених між собою організаційних, культурно-освітніх, архітектурно-будівельних та інших заходів, спрямованих на вишанування й увічнення в нашому районі пам'яті видатного сина українського народу, геніального поета і художника Тараса Григоровича Шевченка.

Ідея розробки і практичного здійснення такої цільової програми виникла не випадково. Адже життя і творча діяльність Т. Г. Шевченка тісно пов'язані з Лебединщиною. У червні 1859 року наші земляки першими прийняли в обійми Тараса після його тривалої розлуки з рідною Україною. Тут він зустрів щирих друзів, написав свої чудові поетичні та малярські твори. Серед нас ще й досі живуть прямі нащадки тих, із ким спілкувався поет, дарував їм свої неповторні офорти.

Розпочати роботу над шевченківською темою без зайвих зволікань спонукають нас і ті обставини, що місця, пов'язані з перебуванням поета на Лебединщині, знаходяться в занедбаному стані. Так, більшість споруд колишньої садиби лифінського поміщика-ліберала Д. О. Хрущова, де жив Т. Г. Шевченко, в передаварійному стані. Фактично заново потрібно відновлювати знищений парк, який до революції був одним із кращих витворів ландшафтно-архітектури в Харківській губернії. Уже в наш час

унаслідок непродуманих рішень сталося так, що основний в'їзд у Лифине з боку Ворожби перегороджено тваринницькою фермою, і це не відповідає навіть елементарному здоровому глузду.

Не в кращому стані й садиба друзів Т. Г. Шевченка братів Залеських у Лебедині. Ще в 1960-ті роки значна частина території садиби була відведена під будівництво багатоповерхівок. А та, що залишилась, уздовж і впоперек пошматована інженерними комунікаціями. Проте перевершили всіх комунальники, розмістивши поруч із меморіальним будинком підземний резервуар для каналізаційних стоків.

Неначе в глухому затінку перебуває і колишній хутір Нови (село Старонове Ворожбянської сільради за сучасним адмінподілом). Його спіткала гірка доля так званих «неперспективних сіл» з усіма катастрофічними наслідками: практично ніщо не нагадує про перебування тут Т. Г. Шевченка.

Отже, треба поспішати, бо кожен змарнований день призводить не тільки до фізичної, а ще й у стократ більшої духовної руйнації.

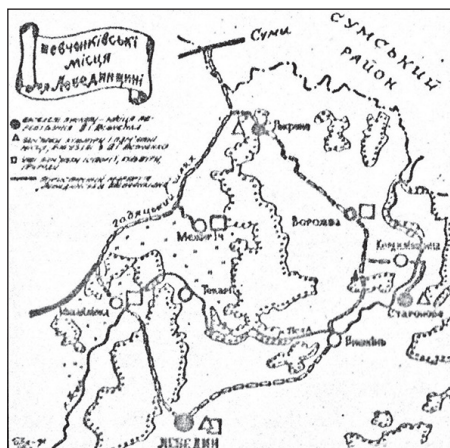
У методичному й організаційному сенсах лебединська Шевченкіана входить як невід'ємна складова частина до більш широкої, всеохоплюючої комплексної програми з науково-проектного забезпечення економічного й соціального розвитку Лебединського району, яка виконується республіканським інститутом «УкрНДІагропроект» із залученням спеціалістів районних організацій та установ, сільськогосподарських і промислових підприємств.

Важко оцінити остаточні результати розпочатої роботи. Це передусім новий злет у духовному житті нашого краю, відбудовані й належним чином упорядковані центри оздоровлення та відпочинку трудящих району, чудові музеї та заповідні природні комплекси, відроджені села, повернені до життя призабуті народні традиції та багато-багато іншого.

Якою нам бачиться лебединська Шевченкіана? Що належить зробити на перспективу? Як досягти поставленої мети з мінімальними фінансовими й матеріальними витратами? На ці та деякі інші питання спробуємо відповісти, спираючись на попередні результати наукових досліджень.

Основою культурно-історичного комплексу лебединської Шевченкіани стануть населені пункти, в яких під час третьої поїздки в Україну беззаперечно побував Т. Г. Шевченко, писав свої безсмертні твори, спілкувався з товаришами. Це – Лебедин, Лифине і Старонове. Крім цього, рекомендується включити й місця ймовірного перебування Тараса – села Ворожбу, Межиріч та Михайлівку, а також шляхи, якими поет приїхав до нас, пересувався в межах повіту і виїхав на Полтавщину. Все це разом представлятиме цілісну в тематичному й архітектурно-планувальному відношеннях територіальну систему, кожен з елементів якої буде виконувати свою функцію.

Карта шевченківських місць на Лебединщині.

Графічне зображення О. М. Лободи

Найбільше труднощів доведеться подолати у вирішенні питань у селі Лифине. Тут на базі садиби Хрущових після проведення реставраційних робіт та введення в дію додаткових приміщень і споруд доцільно було б організувати культурно-оздоровчий центр для творчих працівників Сумської області. Створення такого унікального центру передбачене і в щойно завершеному плануванні Лебединського району та генеральному плані Лифино. Ядром планувальної структури села, як і було колись, стане відроджений ансамбль старовинної садиби. Навколо буде встановлена зона регульованої забудови, далі – зона охорони історичних ландшафтів.

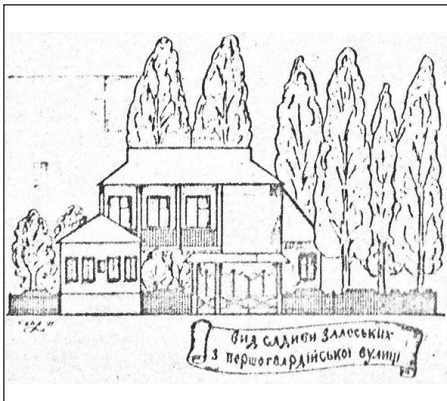
Передбачається винесення існуючої тваринницької ферми за межі села, будівництво дороги, яка на пряму зв'яже Лифине з автомагістраллю республіканського значення Суми-Київ. Окресом культурно-оздоровчого комплексу стане відреставрований

будинок-музей Т. Г. Шевченка й унікальний за своєю архітектурою палац – пам'ятка кінця XVIII – початку XIX століття.

У Лебедині планується відновити садибу Залеських, створивши на її базі літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка. До складу цього садибного комплексу ввійде меморіальний будинок, у якому бував поет (нині тут краєзнавчий музей), нова будівля з виставковою залом і малювальними класами дитячої школи мистецтв імені Б. Р. Гмирі, пам'ятник Тарасові. За своїм зовнішнім виглядом будівлі і споруди садиби повинні віддзеркалювати кращі здобутки народної архітектури Слобожанщини; в озелененні будуть представлені основні види декоративних і дикорослих рослин, оспіваних у «Кобзарі».

У селі Старонове потрібно перш за все відшукати та належним чином облаштувати урочище, в якому 6 червня (ст. ст.) 1859 року відбулася зустріч поета з друзями і шанувальниками його таланту, підвести до села дорогу з твердим покриттям, обладнати поруч на Пслі місце для відпочиваючих.

Складовою частиною культурно-історичного комплексу стануть автомобільні дороги, по яких найбільш імовірно проїжджав Т. Г. Шевченко. Вони з'єднають окремі елементи комплексу в єдине ціле. Це своєрідні Тарасові стежки Лебединщини. Більшість із них уже має тверде покриття, решту прийдеться побудувати в майбутньому. Оригінальним буде благоустрій доозеленення, в'їзні знаки, різні інформаційні щити тощо. З архітектурно-художнього боку вони повинні сприяти більш повному розкриттю шевченківської теми.

Плановий вигляд на майбутнє
садиби Залеських
по вул. Першогвардійській м. Лебедин.
Графічне зображення О. М. Лободи

Саме Тарасовими стежками і пройде спеціалізований туристичний маршрут «Шевченківськими місцями Лебединщини» – довжиною майже вісімдесят кілометрів. Розпочинається екскурсія в Лебедині, далі Михайлівка – колишня вотчина українських гетьманів та їхніх нащадків, Межиріч – один із загально визнаних центрів керамічного промислу в Україні, Лифине, Ворожба, Кердилівщина, Старонове. Уздовж маршруту – багато пам'яток історії і культури: курганні могильники часів катакомбної культури, давньоруські городища, культові споруди, пам'ятки садово-паркового мистецтва та природи. За правильної організації маршруту все це вигідно доповнить основну тему екскурсійної поїздки.

Практичне здійснення програми слід було б розпочати з остаточного виявлення місць і об'єктів, пов'язаних із перебуванням Т. Г. Шевченка в нашому районі, з оцінки їхньої культурно-історичної значимості, технічного стану тощо. Наступний крок – проведення невідкладних робіт із консервації будівель і споруд у Лифиному. Паралельно можна здійснювати відповідні заходи і в інших населених пунктах, що входять до культурно-історичного комплексу.

Найбільш капіталомістким буде лифинський об'єкт. Створення тут культурно-оздоровчого центру обласного значення можливе за рахунок дольових унесків відповідних обласних організацій та установ. Було б добре, якби в цій справі взяли участь провідні промислові підприємства Сумщини.

Для фінансування другого за рівнем капіталомісткості об'єкту – «Садиби Залеських» – прийдеться віднайти кошти в районі. Та, враховуючи обмежені можливості нашого бюджету, звертаємося з проханням до жителів Лебединщини взяти посильну участь в акції добровільного збору коштів на цю благородну справу. Дещо можна зробити і на громадських засадах – методом народної будови. Зауважимо, що нещодавнім рішенням Лебединської районної ради народних депутатів територія «Садиба Залеських» оголошена заповідною і відноситься до пам'яток історії і культури України.

Сказане бодай у загальній формі дає уявлення про характер і масштабність робіт з ушанування й увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка на Лебединщині.

У декого з читачів може виникнути питання: а чи варто розпочинати все це в часи економічного спаду та політичної нестабільності в країні? Відповідь на це питання – однозначна. Так, не тільки варто, а й необхідно. Адже кінцевий результат цієї роботи, хай на невеличкій території, а все ж – відродження в повному розумінні цього слова.

Робота, власне, вже розпочалася. Завершено необхідні топогеодезичні вишукування, розроблені на громадських засадах ескізи планування й забудови Шевченківського музею в Лебедині. 20 квітня 1991 року, в день традиційного суботника, започатковано роботу з відродження садиби Залеських. Символічно, що «заспівувачем» у цій справі стала молодь – учні Лебединського професійно-технічного училища.

Подальші ж успіхи задуманого – в нашому бажанні, цілеспрямованості дій, посильній участі кожного.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЛЕБЕДИНЩИНА: ЗУСТРІЧ ПЕРША, ВОНА Ж І ОСТАННЯ

Передмова

Перебуваючи в Петербурзі після повернення із заслання цілий рік без права виїзду зі столиці, Тарас Шевченко не полишав мрії відвідати бодай востаннє свою рідну Україну. Коли ж закінчився річний період перебування в «незамкненій тюрмі», він 5 травня 1859 року звернувся до Правління Імператорської Академії мистецтв із проханням видати йому дозвіл на 5-місячну поїздку в Київську, Чернігівську та Полтавську губернії для поліпшення свого здоров'я та малювання етюдів із натури. В урядових колах Петербурга не поспішали з розглядом його прохання до Академії. І тільки 23 травня з поліцейського правління надійшло повідомлення, що III відділ не заперечує проти виїзду Шевченка в Україну. Одночасно, щоправда, надсилає розпорядження корпусові жандармів Київської, Чернігівської та Полтавської губерній про встановлення поліцейського нагляду за народним поетом...

Тепер, коли він міг вирушати в Україну, виникло питання маршруту поїздки і можливих попутчиків, адже все це коштувало немалих грошей. І тоді Тарасові став у пригоді такий випадок. Як відомо, в 1850-х роках царську Росію все більше потрясало невдоволення селян кріпащиною. Владі необхідно було щось швидко робити, аби не довести країну до соціального вибуху. З цією метою створили спеціальний Комітет зі звільнення селян із кріпацтва, урочисте відкриття якого відбулося 19 лютого 1858 року.

Із кожної губернії були визначені повноважні представники від дворянства, які регулярно мали збиратись у столиці для розробки законодавчих актів майбутньої селянської реформи. Шевченко пильно стежив за діяльністю Комітету, налагоджував зв'язки з «потрібними» людьми. На цій основі він зблизився із представником від Харківської губернії в складі Комітету поміщиком-лібералом Олександром Дмитровичем Хрущовим із села Лифине Лебединського повіту Харківської губернії. За збігом обставин закінчення одного із засідань Комітету співпало з рішенням Шевченка їхати на батьківщину. Тоді Олександр Дмитрович і запропонував митцеві подорожувати разом, а також запросив до себе в гості на Лебединщину. Шевченко був радий такому випадку. Це видно з його записки Хрущову від 24 травня 1859 року: «Во имя Божие, подождите меня в Москве до 28 мая. Если не можете, то с получением сего уведомьте. Искренне ваш Т. Шевченко». Таким чином, можна вважати, що виїзд Т. Шевченка й О. Хрущова в Україну стався 28 травня; їхнім супутником (від Москви до Тули) був генерал Крилов.

За розрахунками лебединських шевченкознавців, прибуття Т. Шевченка на Лебединщину очікувалося 2–3 червня. Подружжя Хрущових (див. Дод. 5) гостинно прийняло у своєму лихвинському маєтку шанованого поета, маляра. Особливу радість випромінювало обличчя господині – Наталії Олександрівни Хрущової. Відомо, що вона була високоосвіченою людиною, листувалася з Тургенєвим, Плещеевим, Полонським, іншими діячами культури. За її ініціативою в Лифиному побудували школу для сільських дітей, а свої відсотки від банківського вкладу щедрої душі жінка перераховувала на підтримку вчителів Ворожбянської школи.

У перші дні перебування в Лифиному Тарас Григорович подарував Хрущовим свою картину – спогад про поневіряння в роки заслання в Новопетровському укріпленні (після 1857 року – форт Олександрівський, від 1939 року – Форт Шевченка Казахської Республіки)¹. За два-три дні в сім'ї Хрущових Тарас устиг фізично відпочити з дороги, ознайомитись із життям і побутом мешканців садиби, виконати кілька чудових замальовок місцевих краєвидів.

¹ Детальніше про це див.: Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2014. – № 1 (30). – С. 124–127.

Утаємничене відвідання Лебедина

Настав час Шевченкові виконати доручення петербурзького друга Броніслава Залеського й зустрітися з його родичами – братами Олексієм і Матвієм, які мешкали в Лебедині. Відстань від Лифиного до Лебедина не така вже й далека, однак потрібно було залишити маєток Хрущових і рушити у відкриті простори Хар-

Будинок братів О. і М. Залеських в Лебедині після його реконструкції. Сучасний вигляд.

*Меморіальна дошка на головному фасаді будинку.
Фото*

ківської губернії, що столичним департаментом поліції категорично заборонялося. Тому, щоб не накликати неприємностей на господарів Лифиного, поїздка Тараса в Лебедин була негласною.

До Залеських вони діставалися не поштовою дорогою Суми-Лебедин, а окружними манівцями: мимо хутора Гостробури, околицями Межиричча, Кисилівкою, Михайлівкою, а далі – майже сім кілометрів – лісовою дорогою. Сім'я Залеських мешкала прямо при в'їзді в місто (див. Дод. 6). Про відвідини Шевченком Лебедина знали тільки Залеські та їхнє найближче оточення. Упродовж десятиліть у місті живе переказ про те, як брати Залеські організовували для «піднадзорного» таємного гостя дружню

Сім'я, родичи та вихованці Залеських. Фото. Лебедина, 1902 р.

зустріч – традиційну для Лебединя «кашу» – в приватному лісовому урочищі, що й дотепер у державній картографії називається Протопопівщиною.

Урочище Протопопівщина, воно ж Шкурчине

...Тут, дорогий читачу, я дозволю собі зробити до вже сказаного деякі пояснення. Чому для зустрічі було обране саме приватне лісове урочище Протопопівщина, розташоване на лівому березі річки Вільшанка між Лебедином і хутором Маськи? По-перше, це одна з найбільш живописних околиць міста. По-друге, урочище – приватна територія, на яку, за тодішнім законодавством, стороннім особам доступ обмежувався. Мої прапрадіди були священиками в приході лебединської Воскресенської церкви, а один із них навіть деякий час був у Лебедині протопопом.

В «Историко-статистическом описании Харьковской губернии...» читаємо: «Воскресенская деревянная церковь построена стараниями Григория Шкурского в 1789 г. Но это не первый храм с его именем в Лебедине. Метрики Воскресенской церкви

начинаються с 1742 г., и самая первая из уцелевших писана священником Иваном Ивановичем Шкуркою. Далее читаем, что 11 сентября 1772 г. Лебединский протопоп Иоанн Шкурский освятил в селе Рябушках церковь» (с. 456, 468). Будучи первосвященником (протопопом) у Лебединській окрузі Шкурський (Шкурка), напевно, й отримав у приватну власність лісовий наділ, який і сьогодні в офіційних документах має назву урочище Протопопівщина. Мій батько Сидір Макарович, як нащадок шкурківського роду, володів в урочищі приблизно двома гектарами лісу та половиною гектара сінокосу. До жовтневого перевороту в Росії наша сім'я була власником лісового урочища Протопопівщина. Коли ж у переддень революції стало зрозуміло, що лісові угіддя будуть націоналізовані, батько ще встиг заготовити там дерево і в 1916–1918 роках побудувати з нього хату, яка стоїть і сьогодні в Лебедині по вул. Ламахівці, 73 (тепер вул. Червоноармійська, 73).

У 1980-х роках під час літньої відпустки я вирішив провідати батьків ліс. Лісовою дорогою велосипедом дістався до хутора Маськи й почав у місцевих мешканців розпитувати, де тут урочище Протопопівщина, а де Шкурчине? У відповідь чую: «Так це ж одне й те саме. Їдьте цією дорогою в бік Лебедина, і через кілометр зліва й буде урочище Шкурчине». Від велетенського лісу тут не лишилось і сліду – 1942 року всі дерева спиляли й, напевно, вивезли в Німеччину, натомість ділянка заросла густим чагарником. На диво, збереглися в гарному стані канава по межі урочища й місце, де були в'їзні ворота.

...Кілька хвилин простоявши в задумі перед входом на ділянку колишнього нашого лісу, насмілююся на 100–200 метрів заглибитися просікою в чагарник. А повертаючи на вихід, чомусь відтворюю в пам'яті слова нашої славної поетки Ліни Костенко:

Люди згадують – ми навідались,

От ми, родоньку, перевідались...

Вечірка на березі Вільшанки в урочищі Протопопівщині

Та повернімося до основної теми – перебування Шевченка в Лебедині. Як уже говорилося, це відвідання мало нелегальний

характер, але брати Залеські були людьми хлібосольними й не могли відпустити Тараса, не почастувавши кашею та варенухою. І для реалізації своєї ідеї вони вирішили залучити... православну церкву, сподіваючись, що святі отці зможуть утриматися від розголошення їхньої таємниці.

Рід Залеських мав глибоке релігійне коріння. Їхній батько Михайло був священиком лебединського Свято-Успенського собору, а брат Матвій – в одному з лебединських православних приходів. Безумовно, Залеським і Шкуркам неважко було порозумітися. Тому, коли постало питання, де організувати для Тараса «кашу», одностайний вибір ліг на Протопопівщину.

Господарство в лісовому урочищі в пору перебування в Лебедині Тараса Григоровича вів нащадок Іоанна Шкурки (а мій прапрадід) Яків Шкурка. Отож, йому й випало приймати у своєму лісі дорогих гостей. Хто був присутній тоді, крім членів сім'ї Залеських, мені достеменно невідомо. Чи відвідував Тарас Шевченко лебединські храми й могилу гетьманців, у якій поховані закатовані козаки – прихильники гетьмана Івана Мазепи? У жодних спогадах я не знайшов свідчень про це.

Товариська зустріч на хуторі Нові

Відпочивши після вчорашньої протопопівської каші, по обіді Олексій і Матвій Залеські разом із Тарасом Шевченком вирушили на хутір Нові, де, як було раніше домовлено, чекали їх друзі. Зустріч була надзвичайно приязною. На ній велися дискусії про очікувану селянську реформу і про українську народну пісню та, за звичаєм, було й частування з варенухою. Напевно, згадуючи про зустріч під Маськами, митець, даруючи свій офорт «Пікнік» привітним господарям, на звороті картини власноруч написав: «Варенушному архімайстрові О. М. Залеському на пам'ять 6 июня 1859 на Нові. Т. Г. Шевченко». Наступного дня на Нові ще продовжувалися гулянки, але після обіду гості почали роз'їжджатися. Першим заспішив Тарас. Попрощавшись із новими друзями, він відбув на хутір Лифине, щоб довершити деякі поточні справи й зібратися в дорогу на свою батьківщину.

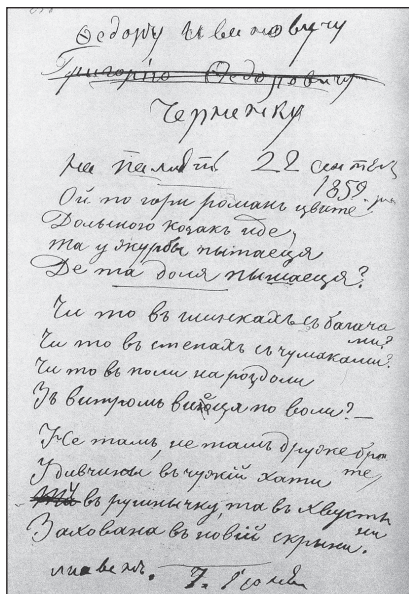

Повертаючись у маєток Хрущових, Тарас розмислював про вчорашніх приятелів, які нині роз'їхалися по своїх домівках, а там їх чекають дружини та діти. А куди поспішає він, хто його чекає хоч би й у Лифиному? І знову серце стислося від самоти... Тож остаточно приймає рішення терміново вибиратися до рідних на Черкащину: може, хоч там знайде душевний спокій.

У Лифиному – гарно і затишно. Із прочиненого вікна – краєвид на навколишні пагорби, вкриті квітучим романом... Так, мовби в один момент, народилася поезія «Ой по горі роман цвіте», в якій оспівується вічна для Шевченка тема пошуку коханої (див. Дод. 7).

Квітка роману (ромену), оспівана Т. Г. Шевченком у вірші «Ой по горі роман цвіте». Фото

Т. Г. Шевченко. Автограф вірша «Ой по горі роман цвіте». Хутір Лифине 7 червня (ст.ст.) 1859 р.

Минають десятиліття, а інтерес шевченкознавців до перебування нашого народного поета на Лебединщини з року в рік тільки зростає.

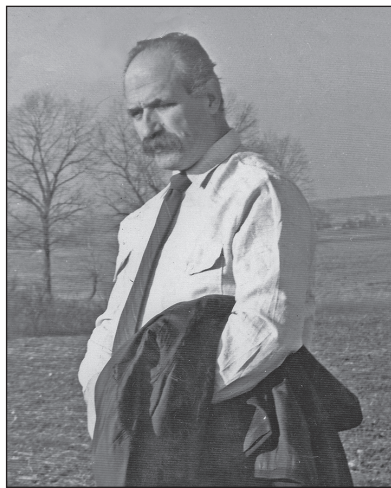
Дослідження на хуторі Нові

Місцевому письменникові Б. І. Ткаченку вдалося провести глибокі дослідження проблеми перебування Т. Г. Шевченка на Лебединщині, зокрема на хуторі Нові. В одній зі статей Борис Іванович уміщує свою розмову зі старожилом Яковом Григоровичем Діденком, у якій селянин згадує таке: «Мій дід Герасим тоді ще хлопчиком був. На

лузі саме худобу пас. Кашовари його ще й цукерками пригостили. А те, що то була саме та каша, про яку йдеться, так то вже хуторянам наш пан хвалився – ми ж хрущовські – так дід казав».

У 1920-х роках на хутір Нові приїздила експедиція з Харкова: ось тоді дід і показував їй місце загадкового кашоваріння. З того часу збереглося вицвіле фото, яке старому подарував фотограф експедиції. Праворуч на ньому – свідок «історичного кашоваріння» Герасим Діденко, який 6–7-літнім пас на хуторі Нові худобу, ще й випросив у панів цукерку. У верхньому лівому куті світлини – члени харківської експедиції на місці кашоваріння.

Води Псла постійно підмивають лівий берег ріки, і від старого хутора практично нічого не залишилося. Мешканці його переселилися на правий берег, заснувавши там село Нове Нові.

*Лебединський письменник, член
НСПУ Борис Іванович Ткаченко.
Сучасне фото*

*Мешканець хутора Нові показує учасникам
Харківської наукової експедиції місце
«кашоваріння» за участю Т. Г. Шевченка.
Фото, х. Нові, 1920-ті рр.*

За час, що минув від приїзду Харківської експедиції до сьогодні, на лівому березі не стало не тільки історичної забудови, а й того місця, де Тарас Шевченко зі своїми друзями співали українських народних пісень і частувалися. Усе поховав Псел – мов вічна «ріка забуття».

Епілог

Ще в Лифиному Тарас чув від господарів, що їхня сусідка померла майже два роки тому. Йшлося, очевидно, про Ганну Закревську і село, звідки вона була родом. Тарас не вірив цим розмовам, тому й поспішав із від'їздом. 10 червня 1859 року він був уже в Пирятині. Тут, на жаль, пересвідчився, що його кохана – Ганна Іванівна Закревська – 1857 року (на 37-му році життя) відійшла у вічність. Заїжджати в Березову Рудку він не став, щоб не викликати у вдівця-нелюба невдоволення через його колишні ревності. Та не втримав поет свого емоційного збудження і в цей-таки день написав у Пирятині вірш, присвячений, уважають вчені, Ганні:

*Ой маю, маю я оченята,
Нікого, матінко, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!*

*Ой маю, маю і рученята...
Ніко[го], матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!*

*Ой маю, маю і ноженята,
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!*

У цій поезії, наче в краплині води, віддзеркалюється нещаслива доля Тарасової коханої. Вона мала все – розкішний палац, прислугу, землі, заводи. Та не мала сімейного щастя, не мала в житті щирого кохання, не мала вірного друга...

Література

1. Жур П. Третья встреча. Хроника последней поездки Тараса на Украину / Петр Жур. – Л. : «Худ. лит.», Ленингр. отд., 1973. – С. 35–50.
2. Кравченко В. Лебединські зустрічі Кобзаря. Матеріали до 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка / В. І. Кравченко. – Суми : Сумський художній музей, 1989. – С. 14–16.
3. Ткаченко Б. Шість днів у червні / Б. І. Ткаченко // Україна. – 1986. – № 19. – С. 19.

ШЛЯХАМИ ПЕРШОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ НА ПОЛТАВЩИНІ

*Земля полтавська не має права забути, що
по ній ступав колись Великий Тарас Шевченко...*

Петро Ротач

Заспів

Весна 1843 року в Санкт-Петербурзі видалася напрочуд холодною. По Неві продовжувала пливти нескінченна крига, небо було затягнуте суцільними свинцевими хмарами, дерева та інша рослинність ще ніяк не могли прокинутися від затяжної північної зими. У ці дні, після невдалої спроби поїхати за власні кошти до своїх друзів-художників в Італію, Тарас Григорович Шевченко був заклопотаний підготовкою до очікуваної подорожі на батьківщину. Потрібно було домогтися від петербурзьких властей дозволу на поїздку в Україну, оформити проїзні документи, завершити поточні справи тощо.

Нарешті 11 травня 1843 року правління Академії мистецтв повідомило, що учневі Тарасові Григоровичу Шевченку видається квиток «на проїзд в Малоросійські губернії строком на чотири місяці і на безперешкодне, де треба буде, проживання» [2, с. 15]. Перечекавши кілька днів у столиці, допоки друзі завершать свої справи, Тарас разом із Євгеном Гребінкою та його сестрою Людкою 19 травня, в середу, залишили Петербург і вирушили по Білоруському тракту в Україну. 24–25 травня подорожні дісталися

до Чернігова, долаючи щодоби в середньому 150–200 верст. Вирушати в таку далеку дорогу (майже 1300 верст) на перепряжних було справжнім подвигом: суцільне весняне бездоріжжя, дощі та холод, безкінечні чекання на брудних поштових станціях, поки оформляють подорожні документи, оглядають багаж, готують «свіжих» коней тощо.

У Чернігові шляхи мандрівців на деякий час розійшлися. Є. Гребінка вирушив у Ніжин: він не міг не відвідати свою Альма матер – гімназію вищих наук князя Безбородька. Потім у приватних справах мав заїхати в Харків, Кременчук, інші міста і села Малоросії. Прощаючись, друзі домовилися зустрітись у кінці червня в Убіжищі – на батьківщині Гребінки.

Наступні майже два тижні в Шевченка були вкрай напруженими. Спочатку він вирішив заїхати в Качанівку до її власника Г. С. Тарновського. Наслухавшись багато чого про «качанівські порядки» від Василя Штернберга та інших друзів, Тарас хотів особисто пересвідчитися, що там діється. Через два дні його справді прийняли тут як поважного гостя. Розкішні обіди в супроводі симфонічного оркестру, прогулянки майстерно облаштованим ландшафтним парком, огляд зібрань українських старожитностей тощо. Усе це було розраховане на створення зовнішнього ефекту. Та за фасадом поміщицького побуту ховалася реальна картина підневільного життя кріпосного селянина. Через кілька років після відвідання цього села обурений Шевченко в повісті «Музикант» вигукне: *«О, колиб я володів великим мистецтвом писати! Я написав би величезну книгу про наскудства, що кояться в селі Качанівці!»*

Після Качанівки був золотоголавий Київ, вишгородський Межигірський монастир, зустріч із Пантелеймоном Кулішем, знайомство з учителем малювання та красномислу в Києво-Подільському повітовому дворянському училищі Олексієм Флоровичем Сенчилом-Стефановським. Провівши кілька днів тут, Тарас Григорович поспішив на свою малу батьківщину в село Моринці Київської губернії – на побачення із братами, сестрами, близькими родичами та знайомими. Великим щастям для нього була зустріч із його столітнім дідом Іваном Андрійовичем Шевченком – свід-

ком і учасником селянського повстання Коліївщини. Не випадково в епілозі до поеми «Гайдамаки» поет із вдячністю про розповіді свого діда згадує:

*Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Іонта ляхів покарав.
Столітній очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелося
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.*

Як один день, промайнуло майже тижневе перебування Тараса в родинному колі. Настав час їхати в Убіжище на зустріч із Гребінкою. На Лівобережжя тоді існував найзручніший шлях через переправу в селі Трахтемирові. Далі поштовими кіннями по Яготинській дорозі до Пирятина було якихось 87 верст (див. Дод. 8). Потім праворуч, і через 15 верст – село Мар'янівка з хутором Убіжище. Звідси й розпочнемо першу, майже шестимісячну за тривалістю, туристичну подорож Шевченка шляхами північно-східних повітів Полтавської губернії.

Туристична Шевченкіана Полтавщиною

Подорожуючи Полтавщиною, Тарас відвідав садиби, власниками яких були відомі українські письменники та художники, вчені, державні діячі, меценати. Центральне місце в житті і творчості митця в той період займають події в Пирятинському повіті. Саме тут його оточували щирі друзі – представники дворянської інтелігенції Лівобережжя: Яків де Бальмен, Олександр

Афанасьєв-Чужбинський, Олексій Капніст, Варвара Репніна, Віктор Закревський, ін. Саме тут Тарас пізнав у зрілому віці щире кохання до Ганни Іванівни Закревської, яке закарбувалося в його серці на все життя. Тож помандруємо подумки разом із Тарасом, де пішки, а де й на поштових, садибами 1843–1844 років.

Убіжище (Гребінчин Яр) (тепер село Мар'янівка Гребінківського району)

Хутір Гребінчин Яр (Убіжище) належав до маєтностей батьків письменника Євгена Гребінки – штаб-ротмістра Павла Івановича Гребьонкіна та його дружини Надії Іванівни Чайковської. Помістя Гребінок було не надто заможне. В ньому налічувалося якихось два десятки двірських душ. Основний прибуток давав шинок і невеликі тютюнові плантації. Садиба розміщувалася на правому корінному березі Оржиці. Вниз від будівель до самої річки тягнувся фруктовий сад, у який вели алеї, обсажені декоративними деревами та кущами.

Згодом – після смерті Євгена Павловича і його названого брата Лева Свічки – господарство поступово зовсім занепало. Не стало фруктового саду, здичавіли насадження вздовж паркових алеї, будівлі «панської» садиби зруйнувалися. До наших днів дожили тільки дві споруди, зведені вже нащадками Гребінок, та й ті сьогодні потребують капітального ремонту. А ще двохсотлітній каштан – пам'ятка природи, яку згадує у творах і листах до дружини російський мовознавець і лексикограф Володимир Даль.

Після закладання Київсько-Полтавської залізниці, що пройшла і по землях Гребінківщини, життя в цих місцях дещо пробудилося. У Городищі, на перехресті залізниць Києво-Полтавського і Бахмацько-Одеського напрямків, звели центральний вокзал, а в селі Мар'янівці – залізничну станцію. Одночасно, 1900 року, станцію Городище перейменували в станцію Гребінка, а зараз і місту надали ім'я визначного літератора. Мар'янівка також уславлена іменем всесвітньо відомого класика української літератури Є. П. Гребінки. У пам'ять про перебування Т. Г. Шевченка на Гребінківщині в райцентрі (сmt Гребінка) 1969 року встановили його пам'ятник.

Євген Павлович народився 2 лютого (21 січня ст.ст.) 1812 року на хуторі Убіжище. Початкову освіту здобув у домашніх умовах під вишколом найнятих у повіті кваліфікованих учителів. Це дало йому можливість безперешкодно продовжити навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька. Після одержання диплома про вищу освіту й короткочасного перебування на військовій службі Євген Павлович до кінця своїх днів живе і працює в Санкт-Петербурзі. Несприятливі кліматичні умови, обтяжлива викладацька робота в столиці, зрада першої коханої – Мар'яни Новицької – прискорюють перебіг легеневої хвороби поета. За сприяння названого брата Лева Свічки Євген Павлович одружується з Марією Ростенберг. 1845 року в них народжується донька, яку назвали Надійкою. Та недовго літератор тішився ідилією сімейного щастя. На 36-у році життя – 15 (3) грудня 1848 року – він помирає.

Мідний барельєф Т. Г. Шевченка на гранітній брилі в м. Гребінці Полтавської області. Скульптор В. І. Білоус, архітектор О. Ф. Охріменко. Фото. 1969 р.

Родина Павла Івановича Гребьонкіна була, як на ті часи, доволі численною. Ми ж зупинимося лише на тих її представниках, із якими Євген Павлович мав найбільші життєві контакти. Як повідомлялося раніше, письменник одружився з Марією Василівною Ростенберг – 30 червня 1844 року. Разом подружжя прожило трохи більше чотирьох років. Після семи років удовування Марія Василівна вдруге виходить заміж за поручика Петра Миколайовича Маслова. Вийшовши у відставку, Маслов безуспішно береться господарювати в селі Рудка. Така ж невдача пізніше спіткала сім'ю Маслових і в Смоленській губернії, де вони придбали невелику маєтність в Духовщинському повіті поблизу залізничної станції

Ярцеве. Недостача засобів існування несподівано звалилися на родину. У літньому віці Марія Василівна тяжко захворіла і, розбита паралічем, 15 грудня 1894 року померла [3, с. 43].

Трагічно склалось і життя єдиної доньки Євгена Павловича – Надії. Після смерті її матері та вітчима Надія Євгенівна переїжджає в Одесу – з метою знайти роботу, яка б забезпечувала їй хоч якесь скромне існування. Та скрізь наражається на відмову працевлаштування. За сприяння старого приятеля батька жінку приймають сестрою милосердя в Полтавський дворянський притулок по догляду за німецькими дворянами і дворянками. Завдяки своєму сердечному ставленню до хворих вона зробилась у притулку «рідною» людиною. Та все ж матеріальне становище Надії було жалюгідним, адже їй виділили маленьку кімнату, давали безкоштовне харчування й – ні копійки зарплати. Це спонукало генерала О. П. Суражевського і редактора журналу «Исторический вестник» С. М. Шубинського висунути клопотання перед Академією наук про призначення дочці Є. П. Гребінки довічної пенсії. Клопотання задовольнили, і Надія Євгенівна з 1 листопада 1899 року почала отримувати пенсію 300 карбованців на рік. Після цього вона переходить на роботу в Ізмайлівську (Московську) військову богадільню. Пенсію їй пересилали поштою. І ось поштовий переказ за грудень 1907 року повернувся назад із відміткою «за смертю одержувача». Отже, померла Надія Євгенівна в листопаді чи в грудні 1907 року [3, с. 45].

Принагідно згадаємо і про сестру Євгена Павловича Людмилу, долею якої він опікувався весь час, поки та навчалася в Петербурзі в пансіонаті шляхетних дівчат. Саме Людмила супроводжувала Т. Шевченка і Є. Гребінку в їхній поїздці зі столиці в Україну. Вона, безумовно, і була єдиним свідком зіпсування стосунків між приятелями. У результаті тих непорозумінь у другому виданні «Кобзаря» Т. Г. Шевченко зняв присвяту Євгену Гребінці до вірша «Перебендя», а портрет Є. П. Гребінки від 1837 року став називати портретом «невідомої особи».

Повертаючись до теми, зауважимо, що Людмила Павлівна народилася 16 вересня (ст.ст.) 1824 року. Початкову освіту здобула в домашніх умовах. 1836 року, за сприянням Євгена

Павловича, була влаштована в Олександрівське училище виховного товариства шляхетних дівчат при Смольному монастирі. Після закінчення навчання 1843 року разом із Гребінкою та Шевченком їде в Україну й кілька років живе в Убіжищі. 1844 року тут побував О. Афанасьєв-Чужбинський і записав у її альбом такий вірш (подаємо за оригіналом):

*Когда лежит предо мной альбом,
Сомнение овладевает мною:
Ужель мои стихи, написанные в нем,
Напомнят обо мне когда-нибудь порою?
Напомнят или нет... но напишу одно
На маленьком листке красивого альбома:
Чтоб счастье светлое Вам было суждено,
А горе и печаль чтоб не были знаком.*

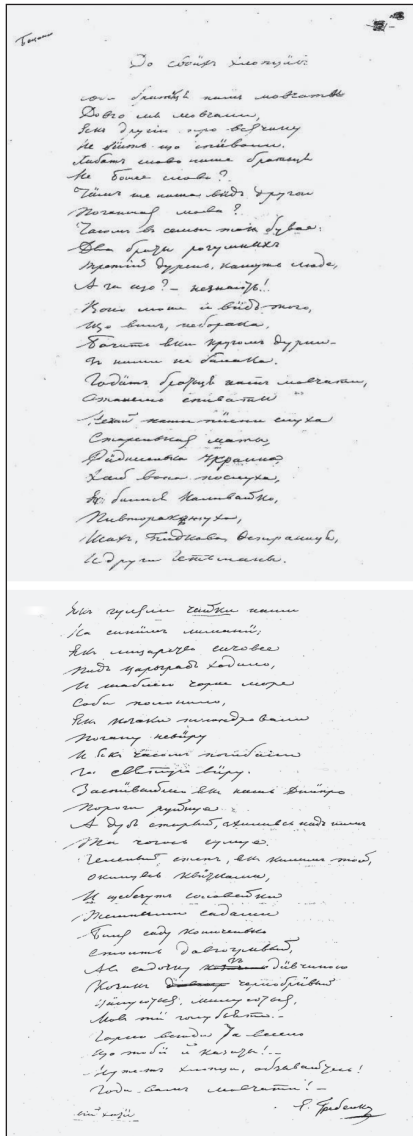
На жаль, побажання поета не справдилося. Чоловік Людмили Павлівни – Володимир Павлович Єлізаров – рано помер, залишивши невлаштованими неповнолітніх дітей, а онуки через участь у революційній діяльності так само рано пішли з життя. Молодший її син Микола, лікар за освітою, працював у латвійському місті Резекне. 1890 року він забрав до себе матір, де вона 1908 року й померла. О. І. Припутню вдалося поспілкуватися телефоном із представниками влади в Резекне і попросити надіслати фото могили Людмили Павлівни. Латвійські друзі охоче відгукнулися. На табличці, установленій на постаменті, читаємо: «Людмила Павловна Елизарова, сестра писателя Е. П. Гребинки, скончалась в ночь на 8 декабря 1908 г., отроду 84-х лет». А на хресті – надпис: «Да будет воля Твоя» [3, с. 92–96].

Не зважаючи на короткий життєвий шлях і труднощі, які доводилося повсякчас долати, Євген Гребінка залишив помітний слід в українській класичній літературі. Він був із тих, хто в умовах імперського мороку не раз запалював і свій досвітній вогник. У чому ж секрет творчої удачі митця? Один видатний німецький літератор проголосив: «...хто хоче зрозуміти поета, – мусить йти в його країну». Це твердження повною мірою «торкається тих письменників, творчість яких кохалася переважно в місцевих мотивах, в рідній стихії...». Не виключення і Гребінка, дитинство і

юність якого зріли в середовищі українського етносу, серед цієї природної стихії, аура якої ще ніким уповні не розгадана. Автор дослідження «В ріднім хуторі Євгена Гребінки» приходить до такого висновку: «...дивлячись на спокійну краю долини (ріки Оржиця. – М. Ш.), мимоволі запитую себе: та чи не ця сама природа витворила той народ, який живе навколо, не іншим, чи не вона переважно надала йому і його журбу тиху, і часом несподівану тугу, і лірику глибокого почуття, і жадання краси? І хоч би яка була відповідь на сей запит холодного розуму, серце почуває сю таємну єдність і дає суголосний відгук на музику природної стихії. Як же не любити своєї матері-природи, що з любов'ю вложила в нашу душу частину своєї вічної істоти!» [1, с. 32].

Поезії Євгена Гребінки нерідко піддавалися жорсткій цензурній «селекції», а то й узагалі з невідомих причин не друкувалися. Так, у Петербурзі він змушений був писати російською мовою. Але як тільки його брати й сестра були влаштовані в столичні навчальні заклади, вирішує

Автограф вірша Є. П. Гребінки
«До своїх хлопців», 1843 р.
(друкується вперше)

зайнятися українством. Спочатку за домовленістю з редактором журналу «Отечественные записки» Євген Павлович робить спробу надрукувати українською мовою твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, інших письменників. Але, напевне, не без вказівки всюдисущих цензорів, добірки українських авторів так і не побачили світу. Показовою в цьому плані стала й доля вірша самого Є. Гребінки – «До своїх хлопців». Так, 1843 року поет передав харківському часопису «Молодик» віршовані тексти «Лес», «Маруся», «Надпись к рисунку К. С. А. Г-ной» і «До своїх хлопців». Перші три поезії були вміщені в часопису без зволікання; четвертий – україномовний – цензура відклала «в довгий шухляду». Наведемо фрагмент цього «неблагонадійного» твору:

*Годі, хлопці, нам мовчати,
Довго ми мовчали,
Як другії про всячину
Невість що співали.
Хіба ж слово наше, братця,
Не божее слово?
Чим же наша від другої
Поганшая мова?..*

Далі в поезії мовиться про те, як відчайдушно боролися за волю українського народу козацькі ватажки під проводом Наливайка, Остряниці, як наші гетьмани під Царгород водили «лицарство січовеє». Звісно, що ні валуєвські служки, ні згодом більшовики не могли допустити подібне «свободомыслие» до друку. Тож рукопис вірша «До своїх хлопців» пролежав в архіві бібліотеки імені В. І. Леніна в Москві... 145 років. Але знайшовся досвідчений краєзнавець, сказати б, істинний патріот України з Одеси Олексій Іванович Припутень, який, працюючи в архіві московської бібліотеки, знайшов рукопис вірша і вмістив його у своїй книзі «Євген Павлович Гребінка і Гребінківщина» [3, с. 34–35]. Вірш і сьогодні не втратив актуальності, особливо в умовах усенародного збурення в українському суспільстві після прийняття Верховною Радою України 2012 року дискримінаційного щодо української мови закону.

Окремі поетичні твори Є. Гребінки були настільки милозвучними, що легко лягали на музику, ставали народними піснями, романсами. «Помню, я ще молодушкой была», «Казак на чужбині», «Ні, мамо, не можна нелюба любити» та інші романси отримали своє визнання ще за життя поета. Особливої уваги заслужують всесвітньо відомі «Очі чорнії» [12]. Коли остаточно закріпилось авторство слів до цього романсу за Є. Гребінкою, виникла необхідність перекладу тексту «Чорних очей» – як поетичної основи романсу – з російської на батьківську мову поета. Із цим завданням успішно впорався відомий український журналіст, поет і перекладач Юрій Татаренко [7]. Першим, хто став виконувати зі сцени «Очі чорнії» українською під власний гітарний акомпанемент, був київський співак і композитор Ігор Петрович Якубовський. У лютому 2012 року Україна відзначала 200-річчя від дня народження Є. П. Гребінки, й до цієї дати була приурочена Всеукраїнська науково-практична конференція в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Тож на високому форумі чудовим голосом (сопрано) акapельно романс «Очі чорнії» українською мовою виконала досвідчений педагог, методист зарубіжної літератури і етики Полтавського інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського Валентина Василівна Чирка.

Валентина Чирка – шанувальниця і виконавиця романсів Є. Гребінки з м. Полтави. Фото. 2012 р.

На батьківщині Є. Гребінки, в сільському клубі Мар'янівки в ті ж такі дні організували велелюдний концерт, яким увінчали цілу низку культурно-пізнавальних заходів. У процесі підготовки до святкування не покладаючи рук працювали завідувачка відділу культури і туризму Гребінківської РДА Надія Володимирівна Бутенко і голова Мар'янівської сільської ради Іван Петрович

Малярик. Сільська рада очолила масштабні роботи з упорядкування могили поета й прилеглої до неї території. А ще ж і про капітальний ремонт будівель нащадків митця слід подбати, і про відродження Гребінчиного саду, розбудову туристичної інфраструктури тощо... Тільки тоді можна буде говорити про регіональний культурно-туристичний Гребінківський центр районного чи обласного масштабу.

...Як свого рідного сімейство Євгена Гребінки прийняло дорогого гостя – Тараса Григоровича Шевченка. В Убіжищі знали про автора «Кобзаря» задовго до його приїзду, – з листів Євгена Павловича, що регулярно надходили з Петербургу, та із самої збірки, вірш «Перебендя» в якій був присвячений їхньому сину.

Після перших вітань і поздоровлень гостеві дали якийсь час відпочити з дороги, а потім запросили до столу. Що за гостинність була в домі Гребінок, можна судити з листа В. Даля до дружини, який роком пізніше відвідував Убіжище. Неначе з виданої ним повісті «Помещичий бал в Украине 40-х годов», у якій про старосвітських поміщиків мовиться: «...можу сказати тобі, що тут просто відгодовують як на заріз. Справді, я удома ніколи за 3–4 дні не з’їдав і не випивав того, що вчора за один день. Цілий день наче ні про що не думають, як про те, що б такого, скажіте, попоїсти?..» [2, с. 81].

Надія Бутенко. Сучасне фото

Іван Малярик. Сучасне фото

Вечір, присвячений пам'яті Є. П. Гребінки, в клубі с. Мар'янівки Гребінківського району Полтавської області. Фото. 2012 р.

Тараса Шевченка поселили в невеличкому будиночку під солом'яним дахом, у якому рік по тому приймали і Даля. Цей будинок простояв до середини 20-х років минулого століття і був, як і багато чого іншого, зруйнований. А жаль! За два-три дні перебування в

гостях Тарас добре познайомився з дворовими селянами, цікавився їхнім побутом, узаєминами з господарями і, як припускав відомий шевченкознавець П. Жур, устиг ще й побувати разом із Євгеном Павловичем у сусідньому містечку Городищі в гостинах у зятя Гребінок Лева Свічки – нащадка відомого за Гетьманщини роду.

Пам'ятник на могилі Є. П. Гребінки в с. Мар'янівці

Звичайно, садибу Гребінок не порівняти з Качанівкою. Патриархальний спосіб життя її мешканців, доброзичливе ставлення до дворових пересвідчили Шевченка у відсутності зверхності дворян стосовно кріпаків. Із такими враженнями і залишав він гостинне Убіжище. Настав час прощання і від'їзду обох митців у сусідню Мойсівку – на запрошення тамтешніх господарів. Опівдні 29 червня 1843 року двірцевий розпорядник в тогочасній манері сповістив від'їжджаючим: «Господа, лошади поданы!»

Мойсівка (Мосівка) Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району Черкаської області)

Опівдні 29 червня 1843 року пара баских коней, запряжених у легкий тарантас, мчала степовими дорогами Полтавщини. То поспішали на зустріч зі своїми друзями Тарас Шевченко і Євген Гребінка в село Мойсівку. Мине трохи більше століття, і відомий живописець, заслужений художник України з Черкащини Валентин Павлович Сірий своєю картиною (див. Дод. 8) назавжди увічнить цю історичну мить у житті двох видатних діячів української культури. Вражає художня довершеність краєвидів степової Полтавщини, а також близькість портретної схожості обох подорожуючих і лагідна вдача українського селянина-візника, який управно орудує екіпажем. Без перебільшення можна сказати, що цим малярським твором Валентин Павлович уперше зафіксував факти з біографії Т. Г. Шевченка про перебування його на Полтавщині й зокрема в селі Мойсівці. Утім, на цьому розробку драбівської Шевченкіани Валентин Павлович припиняти не збирається: вже підготовлено ескіз до картини «Тарас Шевченко і Євген Гребінка на дозвіллі в мойсівському парку» (див. Дод. 8). Пройде якихось 2–3 місяці, і Драбівський краєзнавчий музей поповниться новою повноцінною однойменною картиною художника.

Перебуваючи в Мойсівці, Тарас, за спогадами сучасників, написав портрет поміщиці О. Шостки, портрет власниці мойсівського маєтку Т. Г. Волховської, картину «Бал у мойсівському палаці». Жодне з цих полотен не збереглося. А шкода, особливо останнього. Адже на балу... він зустрів і покохав незабутню Ганну

Закревську! Художник В. П. Сірий захопився ідеєю опрацювати заново живописну тему «Бал у Мойсівці». Здійснення цього задуму буде достойним внеском до 200-річчя Т. Г. Шевченка.

На жаль, нам не суджено побачити ту величну панораму, яка відкрилася перед очима Шевченка й Гребінки при в'їзді в Мойсівку. Але на допомогу приходять спогади свідків минулих літ. Побіля дороги стояла церква св. Петра і Павла, побудована 1804 року за проектом московського архітектора В. П. Стасова. Оскільки Волховські були лютеранами, то й фондована ними церква красувалася в цьому архітектурному стилі. У практично незмінному вигляді храм, незважаючи на богоборчу більшовицьку кампанію, достояв до початку Великої Вітчизняної війни. А що залишилося від його краси після німецької окупації краю і тривалої післявоєнної боротьби комуністів з релігією, – видно на фото.

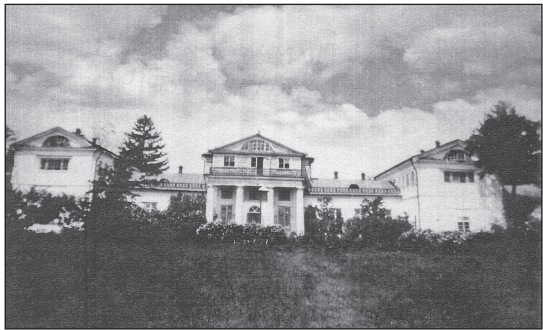
Сучасний вигляд мойсівської церкви св. Петра і Павла. Фото. 2012 р.

Звернімося до спогадів М. Шагінян про відвідання Мойсівки, датованих кінцем 1940-х років – часом її роботи над монографією «Тарас Шевченко» (друкуємо мовою оригіналу): «Сама по себе Мосевка расположена не очень живописно – в Полтавской степной части. Но и сейчас въезд в неё ошеломляет непредвиденным, чарующим архитектурным мотивом. От самого дома уже и следа не осталось... но еще осталась, как оторвавшаяся звезда из созвездия, причудливая мосевская церковь на пригорке. Не то лютеранская, не то православная, не то китайская, индусская, дикарская, – эта церковь-пагода, церковь-причуда с остроконечными куполами, усеянными шишками, словно колпак с бубенчиками, – воздушная, лёгкая, каким-то диковинным цветком вырастает перед вами у въезда в деревню, и кажется, что она сейчас начнёт

звенеть и позванивать или снимется с места в старинном танце. Я подъехала к Мосевке на закате, уж ввечеру, и виденье в этот час казалось ещё фантастичней и нереальней» [10, с. 356–357]. І це все, на чому зупинився погляд талановитої російської письменниці під час відвідання нею Мойсівки; від колишньої слави села – в минулому «українського Версалю» – не лишилося й сліду.

Мойсівка, ровесниця сусідніх Погребів, постала в 1735–1738 роках на правому березі ріки Чумгак. Назва села, як стверджує місцевий краєзнавець, походить від першопоселенця – єврея Мойсі, який заснував тут над старим Пириятинським шляхом заїжджий двір, де подорожуючі мали можливість відпочити, погодувати й перекувати коней, купити на дорогу якогось краму тощо.

Землі Мойсівки після її заснування переходили з рук у руки – перепродувалися чи дарувалися, аж поки в кінці XVIII століття їх не придбав дійсний статський радник генерал О. Волховський. Новий власник був людиною дієвою і відразу ж розпочав тут будівництво палацу та церкви, яка 1808 року була освячена на честь св. Петра і Павла.

Палац Волховських у Мойсівці. Фото. 1912 р.

Гордістю мойсівської садиби був також ландшафтний парк із численними скульптурами, фонтанами, бесідками. Після смерті власника маєток перейшов до його дружини Тетяни Густавівни Волховської. Дітей Волховські не мали, а тому вдова безоглядно розтринькувала набуті чоловіком пожитки, залишивши після себе заставлені землі, будівлі й іншу маєтність у рахунок невідплачених кредитів, векселів, боргових зобов'язань. Загальна сума боргу на той час сягала більше 140 тис. крб. У результаті все було продане з молотка, палац розібраний, парк вирубаний. Мойсівка перетворилася в пустку.

Та повернімося до тих часів, коли тут вирувало бурхливе життя і було ще що розтринькувати. Розкішні прийоми гостей, музика, запряжені четвериком вишукані екіпажі, шампанське... Вершиною цього «свята життя» були започатковані Тетяною Густавівною мойсівські бали. Вони проводилися двічі на рік: у січні – на день її народження, і в червні – на день народження чоловіка. То були помпезні гулянки. На них з'їжджалось 150–200 осіб із трьох навколишніх губерній – Полтавської, Київської, Чернігівської. Здебільшого це були великі поміщики – такі як Тарновські, Лизогуби, Закревські й под., губернські можновладці, їхні дружини та доньки-модниці (див. Дод. 8). Бал 29 червня 1843 року для Тараса Шевченка запам'ятався на все життя.

Дійство повинне було розпочатися під вечір. Гості ще продовжували збиратись, а хто прибув на кілька годин раніше, – встиг зайняти вільні кімнати для гостей. Тарасові не поталанило із житлом, та несподівано він зустрів свого давнього знайомого – поета й етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського, і той поступився йому своїм помешканням. Шевченкові згадалося, як Афанасьєв-Чужбинський першим поздоровив його з виходом «Кобзаря», згадалися і слова цього вітання:

*Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче,
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
Ні, не люди тебе вчили,
Мабуть, сама доля,
Степ, та небо, та могили –
Та широка воля.*

Ці поетичні рядки розчулили Шевченка, і у відповідь при зустрічі з письменником він щиро подякував.

Звістка про присутність у палаці Тараса Шевченка миттєво поширилася серед учасників балу. Усі спішили поздоровити поета з виходом «Кобзаря», наперебій читали його вірші, а манірні дівичі, замість французькою, заговорили з Тарасом рідною українською мовою. Тетяна Густавівна спочатку не зрозуміла, кого їй представляють (адже на той час мала понад сімдесят років, ще й погано бачила), та, коли пересвідчилася, хто перед нею, дуже

зраділа й оголосила, що право на відкриття балу першим танцем надається Тарасові Григоровичу Шевченку. До пари поетові вона відрекомендувала молоду місцеву красуню Ганну Іванівну Закревську – власницю палацу в Березовій Рудці. Увесь цей вечір Тарас не відходив від Ганни – її очі «аж чорні – голубі» на все життя полонили його душу. М. Шагінян, досліджуючи тодішнє перебування Шевченка на Полтавщині та його стосунки з Ганною, не випадково п'ятий розділ своєї монографії назвала «Любовь». Ще 2–3 дні тривав бал у Мойсівці. За цей час Тарас познайомився з новими друзями – Яковом де Бальменом із села Линовиці, Олексієм Васильовичем Капністом із сусідньої Ковалівки, сім'єю Закревських із Березової Рудки...

Мойсівку Тарас Шевченко відвідає ще двічі: 1844 і 1846 року. Що ж спонукало його ще і ще раз бувати на мойсівських балах? Шевченкознавці цьому факту не надають чомусь значення. Нам же здається, що причина тут криється в Закревських – неодмінних учасниках балів, а значить, і в господині Березової Рудки Ганні.

У грудні 1843 року Т. Г. Шевченко напише портрет Ганни, який мистецтвознавці оцінюватимуть як одну з найкращих його робіт цього жанру. Але про це дещо згодом... Захоплення Закревською в Мойсівці було настільки сильним, що, перебуваючи згодом на засланні в закаспійських степах, поет усе ж не міг не згадувати про неї. На Кос-Аралі він присвячує коханій дві чудові поезії: «Г. З.» і «Якби зустрілися ми знову». Перша – спогади про бал у Мойсівці. Звертаючись до Ганни, Тарас говорить:

*...І ти, моя єдина,
Встаєш із-за моря,
З-за туману, слухняная
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії...
Чи збираються ще й досі
Веселії гості
Поголяти у старої,
Поголяти просто,*

По-давньому, по-старому,
Од світу до світу?

.....

А ти, доле!
А ти, мій покою!
Моє свято чорнобриве,
І досі меж ними
Тихо, пишно походжаєш?
І тими очима,
Аж чорними – голубими,
І досі чаруєш
Людські душі? Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято моє!
Єдине свято!..

Щоб мати більш повне уявлення про життя в Мойсівці після Волховських аж до наших днів, простежмо за долею села та його мешканців у контексті політичних подій понадстолітньої давності. 1853 року, як відомо, 90-річна Тетяна Густавівна померла. Довго шукали нащадків маєтностей. Тимчасом майже десять років господарством управляла опікунська рада. Нарешті в Псковській губернії знайшлися дворяни Волховські, яким цар Олександр II розпорядився передати у власність Мойсівку. Над новими власниками тяжіли борги їхніх попередників.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в с. Мойсівці
Драбівського району Черкаської обл.

Меморіальна таблиця на честь перебування
Т. Г. Шевченка в с. Мойсівка 1843 р.

У подальшому селянська реформа 1861 року, революційні події в Росії 1905 року, сталинська реформа на селі, Перша світова війна підірвали устої життя українського селянина. Та це ще не все. Катастрофічні наслідки для селян приніс із собою жовтневий більшовицький переворот у Росії 1917 року. Обдурені улесливими лозунгами більшовиків селяни Мойсівки 2 листопада написали лист у Петроград про підтримку революції. Хіба ж знали ці неписьменні «підписанти» листа, що схвалюють цим своє розорення, голодомори, репресії тощо в майбутньому? [13, с. 297]. Визвольні змагання українського народу за державну незалежність не прийшлися до вподоби Росії. Війська північно-східної сусідки, зламавши опір добровільних студентських загонів на станції Крути Чернігівської області, вдерлися в Київ. Почалася громадянська війна. За нею – голод 1921–1922 років, насильницька колективізація сільського господарства, нечуваний у світі штучний голодомор-геноцид, після чого збезлюдніли українські села. Друга світова війна та новий, уже третій за часів радянської влади, голод 1946–1947 років, обкладання селянських дворів непомірними натуральними і грошовими податками остаточно їх доконали...

Після смерті Сталіна і приходу до влади Хрущова через деякий час почалися широкомасштабні дії з розробки перспективних планів розвитку сільських територій – так званих схем (проектів) районного планування. Одним із центральних завдань тут було встановлення можливостей розвитку того чи того села. Усі вони були поділені на «перспективні» й «неперспективні». Розпорядженням облвиконкомів у «неперспективних» були заборонені всі види капітального будівництва, закривалися медичні та шкільні установи, магазини, об'єкти побутового обслуговування тощо. Почалася масова стагнація тисяч сільських поселень, поміж яких опинилась і Мойсівка. Згодом уряд, усвідомивши всю абсурдність цих рішень, приймає таку постанову (друкується за оригіналом): «Постановление ЦК Компартии Украины и Совета Министров УССР от 14 ноября 1978 года № 536 „О преждевременном отнесении многих сел республики к неперспективным и дальнейшем улучшении застройки сельских населённых пунктов Украинской ССР”».

Мойсівка скористалася зняттям заборони на її розвиток. Почалася розбудова об'єктів соціальної інфраструктури, будівництво нових та реконструкція існуючих виробничих приміщень, зменшилося безробіття. З отриманням Україною незалежності, розпаюванням колишніх колгоспних земель між тими, хто

**Голова Мойсівської сільської ради
Світлана Щербина.**
Сучасне фото

їх обробляв, начебто відкрилися необмежені можливості розвитку села. Та не так сталося, як гадалося. Отримавши земельний пай 3–5 га на кожен двір, селянин, не маючи відповідних технічних засобів виробництва, вимушений був здати землю в оренду. А спритний підприємець безвихіддю мойсівчан скористався, уклав із жителями довгострокові договори оренди – й село залишилося без землі, а значить, без економічної бази для свого розвитку. Мойсівка вдруге опинилася перед проблемою виживання. До речі, в подібній ситуації нині тисячі поселень України.

І зусиллями лише одних сільських громад зараз вирішити проблему практично неможливо. Тож хотілося б сподіватися на втручання держави, але й самим людям не слід опускати руки. У Мойсівці, наприклад, активну діяльність місцевої громади з відродження села очолила Світлана Миколаївна Щербина – голова сільської ради. Робота ця не з легких. На наш погляд, у подібних випадках слід іти шляхом перегляду раніше укладених договорів з орендарем, розвитку в селі обслуговуючих кооперативів і, як виняток, змусити орендаря частину прибутку, отриманого ним із землі селян-пайовиків, направляти в розпорядження сільської громади села. Слід також вивчити можливість створення в Мойсівці цехів із виробництва місцевих будівельних матеріалів, переробки сільськогосподарської продукції, розвитку

зеленого туризму, організації кредитних спілок. Якщо ж селом, його економічними, соціальними, архітектурно-планувальними, будівельними і природоохоронними проблемами держава не буде займатися, то вона опиниться перед загрозою свого існування, утратою ідентичності українського народу.

На Драбівщині впроваджуються заходи і щодо духовного відродження Мойсівки. Так, у районному краєзнавчому музею (завідувачка Оксана Петрівна Метелиця) планується обладнати до 200-річчя від дня народження Тараса спеціальну Шевченківську світлицю. Ця

Завідувачка Драбівського історико-краєзнавчого музею Оксана Метелиця. Сучасне фото

Мойсівський краєзнавець, майстер із виготовлення макетів старовинних будівель Михайло Ніколаєв. Сучасне фото

робота виконується за участю заслуженого художника України В. П. Сірого. Центром святкових дійств буде, безумовно, Мойсівка. Оригінально увічнити історію села, яким бачив його Тарас Шевченко, вирішив мойсівський краєзнавець Михайло Петрович Ніколаєв. На основі документальних старовинних фото, а також проведених спеціальних досліджень, спогадів старожилів він виконав два чудових макети церкви св. Петра і Павла й палацу Волховських (обидві споруди 1804 року побудови) (див. Дод. 8). Увінчуючи перебування Тараса Шевченка в цьому селі, місцеві жителі звели митцеві пам'ятник.

Сподіваємося, що 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка – 9 березня 2014 року – Мойсівка зустрине справді врочи-сто, оновленою економічно й соціально-культурно.

Ковалівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (тепер Драбівського району Черкаської області)

Село Ковалівка на річці Чумгак знаходиться на відстані 30 км від Яготина та за 27 км від райцентру Драбів. У давні часи через Ковалівку проходив т. зв. Гетьманський шлях. У середині XIX століття селом володів О. В. Капніст (1796–1869). Уперше Т. Г. Шевченко відвідав Ковалівку, як стверджує відомий шевченкознавець, письменник-полтавець П. П. Ротач, 1 липня 1843 року, подорожуючи разом з О. В. Капністом із Мойсівки до Яготина [4, с. 360]. Згодом він удруге побуває тут і тривалий час (понад

*Палац О. В. Капніста в с. Михайлівці
Лебединського району Сумської області
незадовго до його спалення 1918 р.*

два тижні) житиме в маєтку Капніста.

До 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка в селі з ініціативи вчителя місцевої школи, поета М. Масла, інших учителів та учнів було споруджено пам'ятник генієві України, автор якого – київський скульптор М. Шумлянський.

З Олексієм Капністом Тарас Григорович познайомився

в кінці червня 1843 року на балу в Мойсівці. Шевченко цінував Капніста за його освіченість, прогресивні погляди, недарма подарував другу копію портрета князя М. Г. Рєпніна саме йому, а ще виконав малюнок «Сліпий» («Невольник»).

Відомо, що О. Капніст мав тісні дружні стосунки із сім'єю князя Репніна й, зокрема, із Варварою Миколаївною, яка називала Олексія Васильовича «рідною людиною». Син Капніста Василь Олексійович отримав фундаментальну університетську освіту в Петербурзі й був обраний предводителем Харківського дворянства. Маючи родинні зв'язки з нащадками власника Михайлівки наказного гетьмана Малоросії Павла Полуботка, Василь Олексійович отримав у спадок михайлівський маєток на річці Псел Лебединського повіту Харківської губернії, де й завершив свій земний шлях 1910 року. Його дружина Варвара Василівна Капніст (в дівочтві Репніна) пережила Василя Олексійовича майже на десять років і була свідком трагічних подій у Михайлівці під час більшовицького перевороту 1917 року – спалення палацу та його розграбування, повної дезорганізації господарської діяльності помістя, поспішної еміграції останнього господаря Михайлівки – її сина Олексія Васильовича – у Францію. Ще кілька років поспіль Варвара Василівна одна доживала в спустошеній Михайлівці (мешкала в уцілому ще з полуботківських часів і до наших днів флігелі), та після падіння влади УНР останньою залишила Михайлівку, а після того її життєвий шлях невідомо як склався.

...Ковалівка багато в чому повторила долю Михайлівки на початку ХХ століття, однак ця тема потребує окремого дослідження. Ми ж продовжимо далі мандрувати полтавськими шляхами Тараса Григоровича. Попереду нас чекає подорож до Яготина, Лемешівки, Березової Рудки, Линовиці тощо¹.

*Сучасний вигляд флігеля садиби
А. В. Капніста. Пам'ятка архітектури
XVIII ст. Фото автора*

¹ Автор має намір згодом продовжити Шевченківську екскурсію Полтавициною.

Література

1. Бондаренко І. В ріднім хуторі Євгена Гребінки / І. М. Бондаренко // Нова громада : Літер.-наук. місячник. – 1906. – № 5 (Травень). – С. 32.
2. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. В. Жур. – К. : Дніпро, 1979. – 278 с.
3. Припутень О. Євген Павлович Гребінка і Гребінківщина : літ.-краєзн. нариси / О. І. Припутень. – Полтава : ТОВ АСМІ, 2011. – 380 с.
4. Ротач П. Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : У двох книгах. – Кн. 1. А–К / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 432 с.
5. Ротач П. Полтавська Шевченкіана. Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : У двох книгах. – Кн. 2. Л–Я / П. П. Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 432 с.
6. Тарахан-Бережа З. Шевченко – поет і художник : (До проблеми єдності образного мислення) / З. П. Тарахан-Бережа. – К. : Наук. думка, 1985. – 184 с.
7. Татаренко Ю. Нехай цей романс звучить і рідною мовою поета / Юрій Татаренко // Хрещатик. – 1998. – 22 груд.
8. Ткаченко М. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / М. М. Ткаченко. – К. : АН УРСР, 1961. – 328 с.
9. Фененко М. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка / М. В. Фененко. – К. : Рад. школа, 1965. – 128 с.
10. Шагинян М. Собрание сочинений в девяти томах. Том восьмой. Монографии 1941–1973 / Мариэтта Шагинян. – М. : Изд-во «Худ. лит.», 1975. – 736 с.
11. Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах. Том другий. Поезії 1847–1861 / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 784 с.
12. Шкурка М. Романс Є. П. Гребінки «Очі чорнії» : повернення на історичну батьківщину. 165-річчю роману «Очі чорнії» присвячується / Михайло Шкурка // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 1 (20). – С. 193–199.
13. Щерба В. З туману віків і днів учорашніх : Історико-географічне дослідження / В. П. Щерба. – [Б. м.] : Дробівське вид.-поліграф. п-во, 2007. – 363 с.

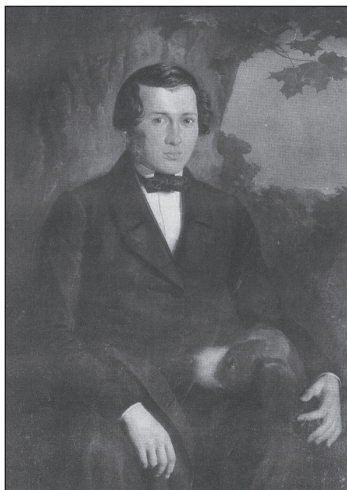
РОМАНС Є. П. ГРЕБІНКИ «ОЧІ ЧОРНІІ»: ПОВЕРНЕННЯ НА ІСТОРИЧНУ БАТЬКІВЩИНУ

165-річчю романсу «Очі чорнії» присвячується

У країнський романс... Як захоплюють ці зворушливі музично-поетичні твори! Світлі почуття закоханих, їхня вірність, здобутки та розчарування на життєвій дорозі – далеко не повний перелік сюжетних ліній старовинних українських романсів.

Виповнюється 165 років виходу у світ романсу на слова видатного українського письменника Євгена Павловича Гребінки «Очі чорнії». За своїм сценічним довголіттям і популярністю цей твір справедливо вважають патріархом романсового жанру. Для нього не існує державних кордонів: романс лунає зі сцен України, Росії, Польщі, Словаччини, Румунії, Італії, Іспанії, інших країн Західної Європи. А перетнувши Атлантику, він набув популярності й на американському континенті.

У ці ювілейні дні дозволимо собі більш ґрунтовно висвітлити історію романсу – в його поетичному, музично-супроводжувальному та вокально-пісенному аспектах.

Є. П. Гребінка. Портрет роботи
А. М. Мокрицького. 1840 р.

Поетика романсу: присвята

Що ж спонукало Євгена Павловича написати такий ліричний і водночас сповнений смутку та гніву вірш, який згодом став відомим далеко за межами України романсом? Для пошуку відповіді на це запитання скористаємося порадою французьких філософів: «chercher la femme» – шукайте жінку.

На життєвій дорозі Гребінки в різний час зустрілося двоє дівчат, яких він покохав [7, т. 1, с. 329–332]. Перша – сестра Миколи Новицького, однокласника по Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька – Мар'яна. Позналилися вони влітку 1831 року в садибі її батька в селі Снітин Лубенського повіту Полтавської губернії.

Кількаденне перебування Євгена в Снітині, прогулянки з Мар'яною парком, тривалі доброзичливі розмови в колі її сім'ї та друзів докорінно змінили душевний стан учорашнього гімназиста. «Неужели это любовь? Неужели меня посетило это неразгаданное, таинственное, святое чувство, чувство, возвышающее человека до невозможности, сила, хранящая весь мир?..», – запитує він себе. І тут-таки відповідає: «Да, это ты, любовь! Это ты, желанная гостья! <...> я даже никогда не решусь написать имя ее. Кто знает будущее? Может быть, чей-нибудь взор оскорбится, читая это имя. Оно всегда в душе моей» [1, т. 1, 450–452]. Так про ті перші зустрічі з Мар'яною згадуватиметься пізніше – в документальній повісті «Записки студента».

Потім були проводи на військову службу в резервні козацькі полки, повернення зі служби в Убіжище; весь цей час Мар'яна залишалася для Гребінки коштовним оберегом.

Але Євгенові необхідно було обирати майбутнє. Мешкати на хуторі означало втратити талант письменника, який розквітнув ще в Ніжинській гімназії [9, с. 44–51]. Їхати до міста вагався, адже це могло призвести до втрати коханої. Нарешті після зустрічі на Пирятинщині із земляком Василем Івановичем Григоровичем – відомим мистецтвознавцем, конференц-секретарем Академії мистецтв – Гребінка вирішує їхати в Петербург із надією, що через кілька років, як «стане на ноги», знову зустрінеється з Мар'яною – вже назавжди. У день від'їзду Євгена до столиці вони довго

гуляли парком, берегом тихоплинної Сули, обмінялися обручками, запряглися вірно чекати одне одного [1, т. 1, с. 456–457].

У С.-Петербурзі Євген Павлович приїхав на початку 1834 року, а вже першого лютого його призначили на посаду канцелярського службовця Комісії духовних училищ. Гребінка розпочинає активне листування із братом Мар'яни – Миколою Новицьким. До нас дійшло тринадцять листів, написаних у період від 16 листопада 1831 року до 13 грудня 1841 року. Перші сім років листування свідчать про щирі почуття Євгена до Мар'яни. Але 1837-й став для закоханих роком прикрих випробувань. Не витримавши спокуси місцевого багатія, Мар'яна порушила дану нею клятву і вийшла заміж [1, т. 2, 559–609].

Незважаючи на це, Гребінка в листі до Новицького від 9 жовтня 1837 року просить «кланяться сестрице и ее мужу». Приязнь стосунків усе ще зберігається. У цьому ж листі Гребінка пише: «Целую милые ручки (Мар'яни. – М. Ш.), сработавшие картинку, которую я получил, она для меня очень дорога», і закінчує своє послання словами, взятими з поезії К. Батюшкова «Мой гений»:

*О, память сердца, ты милей
Рассудка памяти печальной...*

Далі настає якась невизначеність між Гребінкою та Новицькими. 1841 року журнал «Отечественные записки» публікує повний текст «Записок студента» – своєрідний щоденник літератора. І хоч у ньому й зашифровані імена персонажів, дати подій, а все ж простежуються постаті Євгена та Мар'яни. У зв'язку з цим між учорашніми друзями виникло серйозне непорозуміння. Щоб хоч якось залагодити конфлікт, Євген Павлович 12 травня 1841 року надсилає з Петербурга лист-відповідь Новицькому, у якому, зокрема, зазначає: «Письмо меня очень удивило и сильно огорчило <...> и еще, приноровлять к лицу, которое по своей доброй и благородной душе было и остается для меня навсегда драгоценнейшим предметом в мире... Как ты мог подумать, что я мстил твоей сестре!!!»

Проте намагання письменника залагодити конфлікт марні. Він тяжко переживає розрив із коханою. Відпуску 1841 року проводить в Убіжищі. Після душевних потрясінь і майже двомісячної

хвороби в столиці, продовжує лікування на хуторі. Повернувшись до Петербурга, востаннє звертається до свого гімназійного товариша листом від 13 грудня 1841 року зі спробою порозумітися. Та зміст і тон кореспонденції підтвердили – стосунки з Мар'яною втрачені остаточно. Адресант закінчує лист словами: «До свидания, пиши, пожалуйста, да не такие желчные письма...» Це перший випадок за десять років листування з Новицьким, коли Євген не передав вітання його сестрі.

Літо 1842 року Гребінка проводить в Убіжищі. Можна уявити його душевний стан: відомий у Петербурзі й Україні літератор, має пристойну посаду в столиці, виконав батьків заповіт вивести в люди менших братів і сестру Людмилу, а проте – не спромігся на щастя в особистому житті!.. Кохана, з якою присягалися навіть бути разом, зрадила!.. Що далі?..

Він вирішує запропонувати руку й серце землячці із села Рудка Пирятинського повіту Марії. З нею познайомив його названий брат Лев Свічка. Повернувшись до Петербурга, листом від 7 жовтня 1842 року прохає Свічку: «Сделай милость, брат Лев, узнай, так, знаешь, стороною (тебя не учитъ стать), отдали бы за меня панночку с чудесными глазами... Куда это было бы хорошо! <...> а то, ей-богу, женюсь на кацапке, тогда прощай Малороссия!..»

Зміст цього листа опосередковано свідчить про те, що Євген і Марія були вже знайомі, але їхні заручини з незрозумілих причин відкладалися. Тільки 25 червня 1844 року в листі до Свічки читаємо: «...наконец наше дело, которое мы с тобой знали три года, кончилось, – и я стоворен, и обручен с Марией Васильевной Ростенберг, 30 числа этого месяца мы венчаемся и уезжаем в Петербург».

Через півтора року в молодого подружжя народилася дочка Надійка. На жаль, здоров'я Євгена Павловича з кожним днем погіршувалося, а 3 грудня 1848 року він помер.

Документальні свідчення про взаємини Євгена з Марією до нас практично не дійшли (крім окремих зауваг у двох листах до Лева Свічки). Лише через кілька років подружнього життя поет відкрив своє ніжне серце коротким віршем «В альбом жене» [1, т. 1, с. 463–464]. Проте написано його було вже після публікації

«Чорних очей» (1843) [2, с. 57]. А отже, виходить, передісторія твору, що став відомим романсом, – болісне переживання розриву з першою коханою – Мар'яною Новицькою?.. Минуло більше півтора століття з дня публікації вірша й появи романсу, але не вщухає полеміка між дослідниками та шанувальниками творчості нашого земляка щодо питання, кому присвячений цей шедевр [13, с. 82–85, 88–90]. В автографі, проте, жодної вказівки нема.

Звернімося до канонічного тексту романсу. Як на мене, це вірш-спогад, адресований кохання, якого вже не повернути, яке не виправдало сподівань на майбутнє. Утрачаючи кохану, Гребінка пише:

*Ох, недаром вы глубины темней!
Вижу траур в вас по душе моей,
Вижу пламя в вас я победное,
Сожжено на нем сердце бедное.*

Видатний російський співак Федір Шаляпін трохи змінив цю строфу, заразом поглибивши душевні переживання, викликані втратою коханої. Ось його варіант:

*Не встречал бы Вас, не страдал бы так,
Я бы прожил жизнь, улыбаючись,
Вы сгубили меня, очи черные,
Унесли навек мое счастье!!!*

Особлива трагічність долі ліричного героя передана заключними рядками, що зауважив і видатний російський композитор Сергій Рахманінов. Тут варті уваги спогади сина Шаляпіна, опубліковані в збірнику «Памяти Рахманинова» (Нью-Йорк, 1946), про одну дружню вечірку на підмосковній дачі за участю Федора Івановича. О другій годині ночі, коли гості готувалися йти на відпочинок, той, сповнений обурення, зупинив усіх: «Куда это вы? Подождите, мы с Сережей (С. В. Рахманиновим. – М. III.) сейчас вам покажем!» Рахманінов сів за рояль, а Шаляпін почав співати – багато, насамкінець, на прохання Рахманінова, – його улюблений романс «Очі чорнії». Уранці, коли гості ще спали, згадувала Євгенія Сомова, Сергій Васильович зустрів її в саду. Хоч позаду була безсонна ніч, обличчя його випромінювало радість: «Как

Федя меня вчера утешил!.. Заметили ли вы, как изумительно он произнес: «Вы стугили меня, очи черные?» Мне теперь хватит этого воспоминания по крайней мере на двадцать лет» [14, с. 380].

Незважаючи на розлуку з коханою, поет не нарікав на свою долю, а закінчив вірш словами подяки за прекрасні дні минулого:

*Все, что лучшего в жизни Бог дал нам,
В жертву отдал я огневым глазам.*

Отже, є всі підстави стверджувати, що поезію «Чорнії очі» Є. П. Гребінка присвятив своєму першому коханню – Мар'яні Михайлівні Новицькій.

Галас довкола авторства романсу

«Очі чорнії» – це класика. Зважаючи на популярність романсу в усьому світі, деякі «знавці-культурологи» впродовж десятиліть майстерно прагнули стерти зі свідомості людей правду про істинного автора твору.

Для досягнення поставленої мети ще з початку минулого століття почали доповнювати текст вірша Гребінки все новими й новими куплетиками, які за своїм змістом часто не мали нічого спільного з авторським задумом. Особливо одіозним є включення до класичного тексту фрагментів, даруйте за вислів, «кабацкого толку», як то: «Скатерть белая залита вином, все гусары спят непробудным сном...» або: «По обычаю петербургскому, по обычаю чисто русскому, мы не можем жить без шампанского...» тощо.

Дивно, що деякі вельми поважні сучасні співаки Росії (на-вмисно, через повагу до них, не називаю прізвищ), виконуючи романс, проспівують і ці «кабацкие» покручі. Якщо ж комусь із виконавців ой як хочеться озвучувати такі чужорідні строфи, то нехай відверто скажуть, що авторство їхнє належить не Гребінці, а російським піснетворцям. Можемо тут рекомендувати їм скористатися досвідом відомого поміщика із села Качанівки Чернігівської губернії Г. С. Тарновського, котрий уважав себе видатним знавцем музики. Коли до нього приїздили знамениті персони, то за обідом – під час виконання власним оркестром поміщика симфонії Бетховена – він раптом підносив палець і звертався до

гостей: «А ось це місце... гм... вставив я». І потім самовдоволено додавав: «Гм... так... ми і Бетховена поправляємо» [4, с. 28].

Поряд із вульгаризацією тексту, досі триває цілеспрямована фальсифікація авторства романсу. Так, 2001 року в московському видавництві «МАИ» вийшла книга О. Л. Уколової та В. С. Уколова «Распятый на арфе. Судьба и творчество Николая де Витте», автори якої твердять, що слова романсу «Очі чорнії» належать не Гребінці, а маловідомому композиторові Миколі де Вітте [12, с. 122–126, 327–329]. Не можна серйозно сприймати наведені Уколовими аргументи: мовляв, Гребінка не мав трагічних зламів в особистому житті, коханні, а його поетичний талант, талант письменника не міг створити такий шедевр тощо...

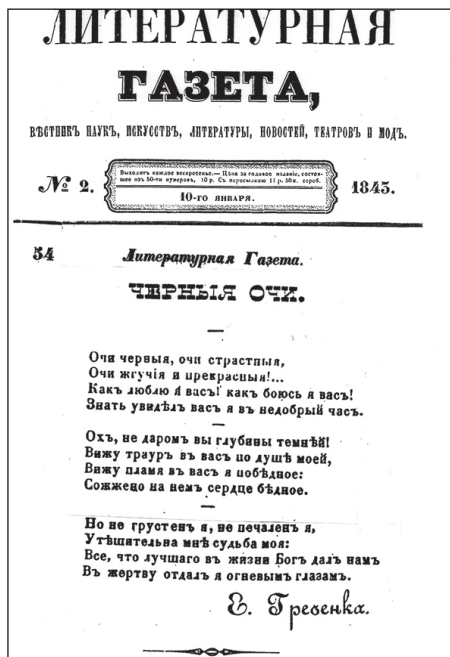
Хочу спитати, а романси «Помню, я еще молодухой была», «Не можна, мамо, нелюба любити», «Казак на чужбині», «Українська мелодія» та інші – це хіба не свідчення високого рівня майстерності Гребінки-поета?! До того ж усі твори були опубліковані, а деякі і співалися ще за кілька років до публікації славнозвісного вірша «Чорнії очі».

Слід наголосити, що поезія Є. П. Гребінки ще за життя автора активно привертала до себе увагу видатних композиторів, співаків, диригентів. Так, майже одразу після публікації вірша «Казак на чужбині» (1838) російський композитор і хоровий диригент Гаврило Якимович Ломакін написав до нього музику. Це був один із перших романсів на слова Гребінки [6, т. 3, с. 318–319]. Лірикою поета-українця захоплювалися славетні російські співаки. Наприклад, 1910 року московська фірма «Граммофон» випустила платівку із записом пісні на його слова – «Помню, я еще молодухой была» – у виконанні Надії Плевицької, співачки, майстерність якої високо поцінував Шаляпін. Плевицька довго зберігала дорогоцінну світлину з дарчим написом: «Моему родному Жаворонку, Надежде Васильевне Плевицкой, – сердечно любящий её Ф. Шаляпин» [6, т. 3, с. 84, 93–94, 301–302]. Чи це також не є свідченням високої майстерності Є. Гребінки як поета, шанувальника народної пісні та романсової тематики?!

Словом, коли замовним товкмачам, зокрема авторам книги «Распятый на арфе», бракує доказів, аби споганити наших

національних геніїв, вони вдаються до остаточного аргументу: «Не может быть, потому что быть не может». Або ще пробують... переписати історію: 2007 року в Москві у видавництві «ЭКСМО» вийшла книга «Очи черные. Старинный русский романс» (автор-упорядник В. Д. Сафоскін)[10]. Назва книги говорить сама за себе... Ось так, поступово, крок за кроком, здійснюється «прихватація» нашої культурної спадщини.

Автограф вірша Є. П. Гребінки
«Черные очи», вперше опублікований
у «Литературной газете». 10.01.1843 р.

тор-упорядник В. Д. Сафоскін)[10]. Назва книги говорить сама за себе... Ось так, поступово, крок за кроком, здійснюється «прихватація» нашої культурної спадщини.

Музичний супровід романсу

Окраса романсу – його музичний супровід. Першим автором музики до романсу «Очі чорнії» на слова Є. П. Гребінки був російський композитор і поет голландського походження Микола де Вітте. Він народився в Петербурзі 1811 року. За сімейною традицією хлопчика віддали на навчання в Пажеський корпус. Після закінчення навчального закладу він захопився

грою на арфі та поетичною творчістю, зокрема російськими й циганськими романсами.

На початку 1843 року виходить друком вірш Гребінки, а 26 лютого 1843 року де Вітте отримує від Цензорського комітету дозвіл на публікацію нотного розпису музики до мазурки (як указано в оригіналі) «Очі чорнії» [8, с. 1–7]; у квітні того ж року ноти мазурки де Вітте з'являються в продажу в московському магазині Міллера і Гроттрмана.

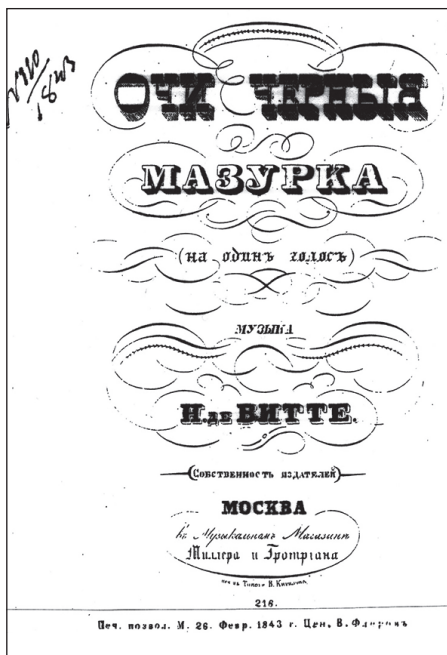
На титульному листі мазурки зазначено, що авторство музики (підкреслюю, лише музики) належить М. де Вітте. Про використання в нотному розписі вірша Гребінки «Чорнії очі» не вказується. Але і так зрозуміло, що в подібних спірних ситуаціях авторство належить тому, хто перший опублікував (оприлюднив) художній твір. До того ж сам де Вітте не наполягав на авторстві тексту.

Як відомо, варіант музики М. де Вітте не витримав випробування часом і не прижився в Росії. Минуло не одне десятиліття, поки музикознавці і співаки сприйняли новий мотив романсу «Очі чорнії», який існує й сьогодні. Його автор – Ф. Герман.

Кожен із визначних виконавців-співаків уважав за необхідне внести щось індивідуальне до музичного супроводу романсу. З'явилися різні музичні обробки твору, зокрема Гердаля. Та попри все в його виконанні, навіть у джазовому варіанті видатного американського трубача-віртуоза і співака Луї Армстронга, зберігається класичний лейтмотив мелодії.

Романс успішно долає державні кордони

У другій половині XIX століття романс набув значної популярності. Його виконували в літературних і музичних салонах, столичних камерних концертах, ресторанах тощо. Поширенню твору сприяли й циганські хорові колективи, які визнали його за

свій. На жаль, через відсутність в позаминулому столітті технічних засобів запису звуку, живе звучання романсу з того періоду до нас не дійшло. І лише на початку ХХ століття – з відкриттям надійного способу відтворення та збереження звуку – почалося широке розповсюдження твору. Спеціалізовані компанії та фірми звукозапису розвинутих країн світу – такі як «Еміль Берлінерс Грамофон» (Німеччина), «Колумбія Фонограф Компані» (США), «Брати Пате» (Франція), «Сирена Рекорд» (Польща), «Метрополь

Рекорд» (Росія) тощо – в жорсткій конкурентній боротьбі спішили заволодіти вельми прибутковим бізнесом – виробництвом мільйонними тиражами грамплатівок і технічних засобів до їх програвання [3, с. 59–68, 75, 105–108].

Одними з перших дореволюційних виконавців романсу, записаними на платівку, були Федір Іванович Шаляпін і Михайло Іванович Вавич.

1910 року московська фірма «Пишущий Амур» випустила грамплатівку із записом романсу у виконанні Шаляпіна. Відчувається, що співак, як ніхто інший, перейнявся глибинною суттю пое-

Ф. І. Шаляпін (1873–1938)

тики твору: його голос сповнений гнівом та докором дівчині за загублену долю ліричного героя [15].

Фонограма останньої строфи романсу у виконанні Шаляпіна:

*Вы сгубили меня, очи черные,
Унесли навек мое счастье... –*

вражаючи.

Після 1917 року новітня влада Росії вважала, що романс як жанр музично-пісенної творчості не відповідає революційним ідеалам більшовиків. Такі твори виключали з репертуару театрів. Співаки-романсисти або емігрували за кордон (Ф. Шаляпін,

Н. Плевицька, Ю. Морфессі, С. Вертинський, П. Лещенко), або ж переорієнтувалися на пролетарську культуру. У представників першої хвилі післяреволюційної еміграції з Росії панувала розгубленість, ностальгія за втраченою батьківщиною – цим настроєм особливо гармоніював романсовий жанр. «Очі чорнії» зазвучали спочатку в країнах близького західного зарубіжжя, згодом слава романсу дійшла до Парижа.

Збереглися рідкісні зарубіжні грамплатівки із записом романсу «Очі чорнії» 30–40-х років минулого століття у виконанні Пола Нерпі (фірма «His Masters Voice»), Люсіни Арської (Muza «Polskie Nagrania»), Наташі Попович (Radio-televizije, Beograd), Алли Баянкової («Electrocord», Румунія) [5, с. 95–99; 15].

У роки хрущовської відлиги романс «Очі чорнії» знову набув великої популярності. Він зазвучав по радіо й на телебаченні у виконанні народних артистів СРСР Бориса Штоколова, Миколи Сліченка, Йосипа Кобзона, інших провідних співаків радянської естради [15].

Повсюди романс почував себе впевнено, особливо, коли його виконували такі всесвітньо відомі співаки й музиканти, як тріо тенорів – Паваротті, Доминго й Карерас або ж Хуліо Іглессіас, Луї Армстронг [15].

Важко переоцінити внесок у збереження та популяризацію української та російської народної пісні й романсу наших філофоністів-колекціонерів грамофонних платівок. Завдяки їхній невтомній праці ми і тепер можемо насолоджуватися грою видатного українського композитора М. В. Лисенка, чути голос незабутніх Лесі Українки й Оксани Петрусенко, захоплюватися романсом «Очі чорнії» у виконанні провідних митців –

М. І. Вавич (1881–1931)

неперевершених Шаляпіна, Вавича та ін. Назвемо поіменно цих безкорисливих зберігачів нашої культурної спадщини – кияни Віталій Петрович Донцов, Юрій Олексійович Кузьменко, Анатолій Іванович Железний, Юрій Вікторович Москаленко та ін. Низький уклін Вам і глибока шана!

Повернення романсу на батьківщину

Ніхто, навіть маститі музикознавці, не дадуть відповіді на запитання, а скільки тисяч разів романс «Очі чорнії» звучав і продовжує звучати на великих та малих сценах світу? Та я впевнений, що жодного разу і до сьогодні його не чули рідною мовою поета. Не випадково, адже з відомих причин авторський текст романсу був вимушено опублікований Євгеном Гребінкою по-російськи.

І лише 22 грудня 1998 року в газеті «Хрещатик» київський журналіст, поет і перекладач Юрій Татаренко вперше подав свій переклад канонічного тексту романсу українською мовою:

*Очі чорнії, аж палаючі,
Очі пристрасні та жадаючі!
Як люблю я вас! Як боюся вас!
Певно, стрів я вас у недобрий час.
Темний погляд ваш – як морська глибінь.
По душі моїй в нім жалоби тінь.
Бачу племін я переможний в нім:
Серце спалено у вогні страшнім.
Та жену журбу і печаль свою.
На мою судьбу я не ремствую,
Найдорожче все, що Господь дав нам,
Я пожертвував огняним очам [11].*

У ці ювілейні дні «Очі чорнії» зголосився вперше виконати рідною мовою український співак і композитор-гітарист Ігор Петрович Якубовський.

Знаний у всьому світі романс нарешті повертається на батьківщину свого автора Євгена Гребінки і звучатиме віднині мовою пращурів поета.

Привітай же, Україно, свою рідну пісню!

Література

1. Гребінка Є. Твори : У 3 т. / Є. П. Гребінка. – К. : Наук. думка, 1980–1981.
2. Гребинка Е. Черные очи / Е. П. Гребинка // Литературная газета. – 1843. – 10 янв.
3. Железный А. Наш друг – грампластинка. Записки коллекционера / А. Железный. – К. : Муз. Украина, 1989.
4. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. Жур. – К. : Дніпро, 1979.
5. Кузьменко Ю. Ескізи до історії України / Ю. Кузьменко. – К. : Пульсари, 2001.
6. Ломакин Г. Музыкальная энциклопедия / Г. Ломакин. – М. : Сов. энцикл., 1976.
7. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К., 1908.
8. Н. де Витте. Очи черные / Н. де Витте. – М. : Типография В. Кириллова, 1843.
9. Самойленко Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. Самойленко, О. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, Аспект-Поліграф, 2005.
10. Сафошкин В. Очи черные. Старинный русский романс / В. Сафошкин. – М. : ЭКСМО, 2007.
11. Татаренко Ю. Нехай цей романс звучить і рідною мовою поета / Юрій Татаренко // Хрещатик. – 1998. – 22 груд.
12. Уколова Е. Распятый на арфе. Судьба и творчество Николая де Витте / Е. Уколова, В. Уколов. – М. : МАИ, 2001.
13. Цибаньова О. Євген Гребінка : [серія біографічн. тв., вип. 18] / О. Цибаньова. – К. : Молодь, 1972.
14. Шаляпин Ф. Страницы из моей жизни / Ф. Шаляпин. – Пермь : Пермское книжное издательство, 1965.
15. Дискографія. Колекція грамофонних записів романсу «Очі чорнії» [київських філофоністів В. П. Донця і Ю. О. Кузьменка] у виконанні відомих вітчизняних і зарубіжних співаків і музикантів: Ф. Шаляпіна, М. Вавича, В. Агафонова, П. Виноградова, С. Данилевського, Й. Кобзона, М. Сліченка, Б. Штоколова, Л. Арської, А. Баянкової, Н. Попович-Швелідзе, Пола Негрі, тріо тенорів – Паваротті, Доминго, Карераса, Хуліо Іглессіаса, Франсіса Гойа – (гітарист), Луї Армстронга.

ПЕРЕКЛАДИ І ПЕРЕСПІВИ РОМАНСУ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ «ОЧІ ЧОРНІІ» У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ТАТАРЕНКА

У всякого своя доля
І свій шлях широкий...

Тарас Шевченко

Юність, обпалена війною

Своєрідним було життя армійських офіцерів у колишньому Радянському Союзі. Їх увесь час перекидали з гарнізону в гарнізон. Тільки начебто обживеться сім'я на одному місці, як їхнього батька з якихось там міркувань направляють продовжувати військову службу зовсім у протилежний кінець країни. І так усе життя вони проводили «на валізах». Повертаючись через 15–20 років в Україну, такий офіцер і його сім'я робилися вже «руськоязычними».

Життя лейтенанта Пилипа Татаренка не було винятком. Після закінчення військового училища в Україні почалося «вивчення» ним несходимої географії Союзу. Де тільки не служив! Весна 1927 року в Татарстані стала для його сім'ї знаковою – народився первісток. Хлопчика назвали Юрієм. Потім були й інші військові містечка. Війна застала сім'ю Татаренків в Україні. Батько – кадровий офіцер – із перших днів на фронті, а матір із сином та донькою були евакуйовані в Середню Азію. Тут Юрій закінчив десятирічку, а 1943 року, коли йому виповнилося 17, був призваний до лав Червоної Армії.

Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2011. – № 1 (24). – С. 154–158.

Ішла Велика Вітчизняна війна. Лінія фронту невпинно просуvalася на захід. Уже звільнено більшу частину території України, майже весь Кримський півострів. Але на лінії Мозир – Бобруйськ – Могилів – Орша – Вітебськ німцям удалося затримати наші війська. У результаті утворився т. зв. Білоруський виступ. Треба було негайно діяти. І тоді ставкою Верховного Головнокомандувача була опрацьована одна з найбільших стратегічних наступальних акцій під назвою Білоруська операція. Її здійснення покладалося в основному на 1-й, 2-й і 3-й Білоруські фронти. Розпочалося термінове доукомплектування цих фронтів шляхом передислокації додаткових військових підрозділів з інших ділянок бойових дій...

У такій військовій круговерті чого тільки не трапляється. Але випадки, коли на фронтових дорогах перехрещуються долі рідних людей, – явище рідкісне. Таке, як правило, хіба що можна побачити на екранах у художніх фільмах. Але йдеться про події реальні. При формуванні додаткових військових підрозділів для штурму німецьких укріплень Білоруського виступу волею випадку батько і син опиняються в одному полку 3-го Білоруського фронту: старший лейтенант Пилип Татаренко був призначений командиром стрілецької роти, і в цей самий підрозділ присилають кулеметником його однофамільця рядового Юрія Татаренка. Так зустрілися батько із сином, і відтепер їм судилося ходити в атаку разом.

...Ніч перед боєм. Хтозна, може, вона остання в житті кожного солдата. По обидва боки лінії фронту напружена тиша. Попереду – на високому правому березі Дніпра – місто Орша,

За проявлену мужність при штурмі цитаделі Східної Пруссії – м. Кенінгсберга – рядовий Юрій Татаренко нагороджений медаллю «За відвагу».
Фото. 20.04.1945

великий залізничний вузол, один зі значних промислових центрів Східної Білорусії. На лівому низинному березі – наші війська. Роті, якою командував Татаренко-старший, поставлено бойове завдання зламати опір противника й заволодіти Оршею.

Бій тривав кілька днів. Нарешті противника було відкинуто. Події тих днів образно опише рядовий Татаренко у своєму вірші «Прорыв», який завершується словами:

*Но время предъявляет счёт, –
И чует смерть фашистский коршун!
...Сегодня Родина прочтёт,
Что нами
занят
город Орша.*

Таким нелегким, але вдалим був початок Білоруської операції. Після Орші чекали на них не менш важкі та кровопролитні бої за Мінськ, Борисів, Ліду... Зрештою Білорусь була повністю звільнена від німецько-фашистських загарбників.

Перед Червоною Армією було постав-

лене нове завдання: ворога розгромити в його власному лігві. У кінці липня 1944 року 3-й Білоруський фронт вийшов на кордон зі Східною Пруссією. Майже 10 місяців продовжувалися запеклі бої на німецькій території. Полк, у якому воювали батько і син Татаренки, 29 січня 1945 року з боями підійшов до стін Кенігсбергу. Це справді було місто-фортеця. Більше двох місяців тривала його осада. І лише 9 квітня радянські війська заволоділи Кенігсбергом, а 25 квітня – розташованим поблизу морським портом Піллау (тепер Балтійськ). Так успішно була завершена і Східно-Пруська

*Рядовий Юрій Татаренко в сімейному колі
перед відправкою на бій за визволення
Білорусі. Фото. 01.06.1944 р.*

наступальна операція. А ще через два тижні Москва салютувала довгоочікуваний День Перемоги. Як пам'ять про цей радісний день до нас дійшло фото солдата-переможця: на грудях рядового Юрія Татаренка виблискувала заслужена бойова медаль «За відвагу». А згадуючи пережите, він напише свій другий фронтовий вірш – «Однополчани», присвятивши його сестрі Людмилі.

Неначе в страшному сні пролетіли роки воєнного лихоліття. Настав час відбудови зруйнованої війною країни – час налагоджувати своє життя заново.

Роки навчання й журналістської звитяги

Улітку 1945 року батько і син повертаються додому в Київ. Пилип Дмитрович ще деякий час продовжує військову службу, а Юрій, не роздумуючи, вступає на літературний факультет Київського педагогічного інституту. Здійснюється омріяне ще зі шкільної лави бажання стати журналістом і поетом.

Нелегкими були ті післявоєнні роки для України в цілому і для студентства зокрема. Брак підручників, холодні аудиторії, хлібні картки, інші негаразди ускладнювали повсякденне життя й навчання молоді. Атмосфера в студентських колективах перших післявоєнних років була специфічною: усі, висловлюючись по-сучасному, були в прямому розумінні «дітьми війни». Багато хто з них, як Юрій Татаренко, вже обвітрений в боях – учорашні солдати Червоної Армії. Не зважаючи на це, молодь старанно вчилася, цінуючи подарований їй долею кожен день мирного життя. Не миналось і без кохання. В інституті Юрій зустрів однокурсницю Майю, з якою поєднав долю, і вони щасливо прожили все подружнє життя.

...Непомітно пролетіли п'ять студентських років. Отриманий диплом із відзнакою засвідчив майбутні широкі можливості молодого фахівця: він працює старшим викладачем кафедри української літератури Херсонського педагогічного інституту, літературним редактором і перекладачем журналів «Знання та праця», «Людина і світ», Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ), газет «Киевские ведомости», «Хрещатик» – і це далеко

не весь перелік колективів і видань, із якими довелося співпрацювати.

Захопленнями Юрія Пилиповича були перекладацтво і поетична творчість. Чудові переклади віршів О. С. Пушкіна, інших російських поетів-піснярів, старовинних російських романсів свідчать про непересічність його хисту до цієї справи. Одним із кращих перекладів справедливо вважається український варіант романсу «Грона пахучі акації білої»:

*Від солов'їного співу шаліли ми.
Місто принишло й заслухалось враз.
Грона пахучі акації білої
Ніченьку цілу бентежили нас.*

*Сад весь умивано щедрими зливами.
Темні алеї – в лискучій воді.
Ми почувались такими щасливими...
Боже, які ми були молоді!*

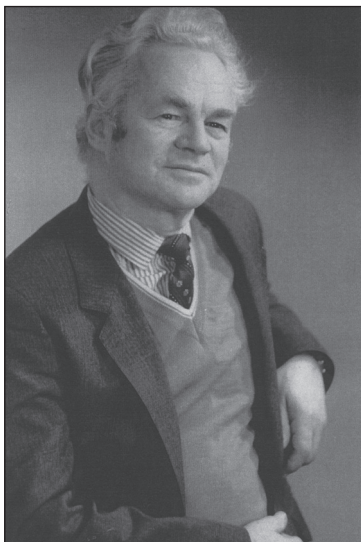
*Збігли роки. З ними запал наш вихолов.
Де ота білість гілок запашиних?
Тільки зима й сніговійниця-віхола
Ніби нагадують нині про них.*

*В час, коли вітер лютує, що сили є,
Наче увіч уявляю їх я, –
Грона пахучі акації білої,
Що неповторні, як юність моя.*

Лебедина пісня: переклад і переспіви романсу «Очі чорнії»

Збігли роки, та не вихолов творчий запал Юрія Татаренка. Вийшовши на заслужений відпочинок, він не полишив своїх уподобань, продовжував займатися літературною та громадською діяльністю. А лебединою його піснею став всесвітньо відомий романс на слова українського письменника-класика Є. П. Гребінки «Очі чорнії».

Чому саме цей твір привернув його увагу? Справа в тому, що від самого опублікування тексту й першого варіанту музичного супроводу до нього (1843), не зважаючи на його визнання та широкую популярність, навколо романсу склалося багато різночитань й інших нез'ясованих, а то й сумнівних обставин. Зокрема, автентичний текст почали самовільно доповнювати новими «куплетиками» відверто ресторанного типу, як-от «скатерть белая залита вином...» або «по обычаю петербургскому, по обычаю чисто русскому, мы не можем жить без шампанского...» і т. ін. Усе це сплутувалося з класичним Гребінчиним текстом, і по сьогодні така мішанка звучить зі сцен у виконанні невибагливих співаків, які, проте, нерідко іменуються «народними» артистами сусідньої держави.

**Журналіст, перекладач і поет
Юрій Пилипович Татаренко
в роки творчої зрілості.
Фото. Березень 1997 р.**

Юрій Пилипович не міг змиритися з таким перекрученням творчості нашого письменника і 1998 року вперше здійснив переклад автентичного тексту романсу «Очі чорнії» рідною українською мовою поета-класика. Ось ця перлина (газета «Хрещатик», 22.12.1998 р.):

*Очі чорнії аж палаючі!
Очі пристрасні та жадаючі!
Як люблю я вас! Як боюся вас!
Певно, стрів я вас у недобрий час.*

*Темний погляд ваш – як морська глибинь,
По душі моїй в нім жалоби тінь.
Бачу племінь я переможний в нім:
Серце спалено у вогні страшинім.*

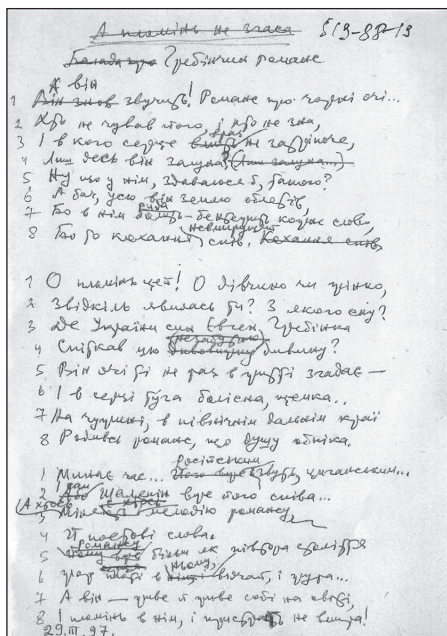
Та жену журбу і печаль свою.
На мою судьбу я не ремствую.
Найдорожче все,
що Господь дав нам,
Я пожертвував огняним очам.

Невгомонна душа Юрія Пилиповича як дослідника! За яку б тему він не брався, кожного разу не зупинявся на півдорозі, справу доводив до завершення. От і тут: зробивши вдалий переклад тексту романсу, він узявся за з'ясування авторства остаточного варіанту його музичного супроводу.

Як відомо, невдовзі після публікації 10 січня 1843 року в «Литературной газете» вірша Гребінки «Чорнії очі» російський композитор Микола де Вітте – 26 лютого 1843 року – отримав у Москві дозвіл від Цензурного комітету на друк мазурки «Очи

черные». За титульною сторінкою видання йшов нотний розпис музичного твору і його поетика, в якій слово в слово повторювався вірш Євгена Гребінки «Чёрные очи». Дивно, але авторство поетичної частини «Мазурки» не вказувалося.

А проте романс у варіанті мелодії «Мазурки» не прижився в Росії. Серед музикознавців і співаків ішов і далі пошук його більш сприйнятлого музичного супроводу. Нарешті в кінці XIX століття рішення було знайдене. Твір зазвучав по-новому. Остаточного мелодика романсу закріпилося після виконання його

Автограф «Гребінчиного романсу»
Юрія Татаренка

всесвітньо відомим співаком Федором Івановичем Шаляпіним, а записана в цьому варіанті 1911 року на грамплатівку залишається своєрідним еталоном і до сьогодні.

Та все ж і надалі невирішеним було питання авторства музики до романсу «Очі чорнії». У численних нотовиданнях воно приписується різним композиторам або ж зазначається як *народне* чи *нез'ясоване*. Виходить, такий собі твір-«безбатченко»...

Юрій Пилипович присвятив установленню істини не один рік наполегливих наукових пошуків. Фонди провідних бібліотек Києва, Москви, Ленінграда, державні архіви і приватні музичні колекції – ніщо не лишилося поза увагою допитливого дослідника. Нарешті він упевнено стверджує: «І тепер є всі підстави оголошувати зі сцени його (романсу. – М. Ш.) призабуте авторство: вірш Євгена Гребінки, музика Флоріана Германа в обробці Софуса Гердаля».

Ю. Татаренко настільки був захоплений темою, що останні роки свого життя присвятив ліричним переспівам романсу «Очі чорнії», створивши кілька варіантів переспівів його тексту, які, на жаль, не встиг опублікувати. Опрацьовуючи з дозволу вдови поета Майї Борисівни його архів, я випадково натрапив на ті рукописи переспівів. До речі, беру на себе сміливість стверджувати, що ще ніхто з українських поетів не заходжувався лірично переспівувати цей усесвітньо відомий романс. І перша спроба, як видається, доволі вдала.

Світлій пам'яті невтомного трудівника на журналістській і поетичній ниві присвячую публікацію його лебединої пісні – одного з кращих переспівів поетики романсу «Очі чорнії».

Юрій Татаренко

ГРЕБІНЧИН РОМАНС

А він звучить! Романс про чорні очі...

Хто не чував його й не зна,

І в кого серце враз не затріпоче,

Лиш десь він залуна?

Ну що у нім, здавалося б, такого?
А бач, усю він землю облетів!
Бо в нім рида-бентежить кожне слово,
Бо то кохання невмирущий спів.

О племінь цей! О дівчино чи жінко,
Звідкіль з'явилась ти? З якого сну?
Де України син Євген Гребінка
Спіткав цю дивину?

Він очі ті не раз в житті згадає –
І в серці туга болісна, щемка...
На чужині, в північній дальній краї
Родивсь романс, що душу обнімає.

«Очи чёрные, очи страстные,
Очи жгучие и прекрасные!
Как люблю я вас! Как боюсь я вас!
Знаешь, увидел вас я в недобрый час».

Минає час... російським звучить, циганським...
І сам Шаляпін вже його співає...
А хтось міняє мелодію романсу
Й поетові слова.

Романсу більш як півтора століття,
Жар плоти в ньому, відчай і жура...
А він живе й живе собі на світі –
І племінь в нім, і пристрасть не вмира!

2008 року романс «Очі чорнії» вперше за 165 літ був виконаний зі сцени українською мовою нашим співаком і композитором-гітаристом Ігорем Петровичем Якубовським. Усі, хто чув це виконання, були в захваті і викликали й викликали співака на «біс». Так романс – автентичний Гребінчин текст, а не мікс і «суржик» – став упевнено прокладати собі дорогу на вітчизняну сцену, завоювати національним ефірним простором.

...Наближається 2012 рік. Україна готується відзначати славний ювілей – 200-річчя від дня народження Євгена Павловича Гребінки. Сподіваюся, що окрасою ювілейних святкувань буде виконання пісенної спадщини поета професійними співаками й аматорськими колективами нашого краю. Добрим словом згадають і численних дослідників життя та творчості письменника, серед яких на чільному місці буде й ім'я Юрія Пилиповича Татаренка.

Перший виконавець романсу
«Очі чорні» українською мовою
Ігор Якубовський

«НУТЕ Ж, ХЛОПЦІ, ОБЗИВАЙТЕСЬ! ГОДІ ВАМ МОВЧАТИ»

...Ми будем битися, як за життя, за мову,
Що народила нас і душу нам дала!

Дмитро Павличко

Свого часу поезії Євгена Гребінки нерідко піддавали жорсткому відбору, а то й узагалі не друкували. У Петербурзі письменник із відомих причин був вимушений публікувати свої твори російською мовою. Та згодом він став організатором консолідації українських сил у північній столиці Росії. Із редак-

тором журналу «Отечественные записки» Андрієм Краєвським Є. Гребінка домовився надрукувати українською мовою твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка й інших письменників у «Литературных прибавлениях» до цього видання. На жаль, задум здійснити не вдалося: напевне, не без вказівки всюдисущої цензури, яка всіляко обмежувала вихід у світ українських авторів.

Показовою була й доля вірша Є. Гребінки «До своїх хлопців». У червні 1843 року під час відвідин Харкова літератор передав місцевому видавцеві часопису «Молодик» Івану Бецькому тексти віршів «Ліс», «Маруся», «Надпись к рисунку К. С. А. Г-ной» і «До своїх хлопців». Перші три поезії опублікували в часопису без затримки, а четвертий відхилили з цензурних міркувань. Щоб зрозуміти причини того, що сталося, процитуємо фрагменти поезії «До своїх хлопців» (оригінал твору зберігається в Російській державній бібліотеці):

Годі, хлопці, нам мовчати,
Довго ми мовчали,
Як другії про всячину
Невість що співали.
Хіба ж слово наше, братця,
Не божєє слово?
Чим же наша від другої
Поганшая мова?

.....

Годі ж, братця, нам мовчати,
Станемо співати:
Нехай наші пісні слуха
Старенькая мати,
Ріднесенька Україна,
Хай вона послуха,
Як билися Наливайко,
Півторакожуха,
Шах, Підкова, Остряниця

*І другі гетьмани.
Як гуляли чайки наші
На синім лимані.
Як лицарство січовеє
Під Царград ходило
І шаблею Чорне море
Собі полонило.
Як козаки пляндрували
Погану невіру.
І як часом погибали,
За святую віру...*

Звичайно, валуєвські служаки, а за ними й більшовики не могли допустити подібне вільнодумство до друку. І тому не дивно, що рукопис вірша «До своїх хлопців» пролежав у схронах аж... 145 років. Але знайшовся досвідчений краєзнавець Олексій Припутень, який, працюючи в архіві вже згадуваної Російської державної бібліотеки, відшукав рукопис твору і 2011 року опублікував його у своїй книжці «Євген Павлович Гребінка і Гребінківщина».

Вірш Є. Гребінки «До своїх хлопців» і в наші дні не втратив своєї актуальності, особливо за умов усенародного збурення в українському суспільстві після прийняття Верховною Радою 2012 року дискримінаційного щодо української мови закону.

Нуте ж, хлопці, обзивайтесь!
Годі вам мовчати!, –

лунає голос-звернення Є. Гребінки до сьогоднішніх українців із далекого 1843 року.

ПОДОРОЖ ЗАЛАМИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО МУЗЕЮ В МІСТІ ФОРТ ШЕВЧЕНКА РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Дещо з історії Форта. Будівництво військових укріплень в казахсько-туркменському напрямку свідчить про територіальну ненажерливість Російської імперії протягом усієї історії її існування. Агресивна територіальна експансія Росії розпочалася за часів царя Івана IV Грозного та його послідовників. Спочатку були підкорені Казанське й Астраханське ханство. Потім російські війська перевалили через Уральські гори, захопили територію Західного Сибіру і завершили свій похід виходом аж до Тихого океану.

Цього для «тюрми народів» виявилось замало. Пророчими стали слова Тараса Шевченка, який писав про державців Росії, що кожен із них – «за край світу заглядає, чи нема країни, щоб загарбать і з собою взять у домовину». Десять на краю російського імперського світу і простиралася малозаселена територія без усталеної державності, а серед її люду панували родоплемінні відносини. І відкривала цю нетоптану поки що імперським чоботом землю – північна прикаспійська частина сучасного Казахстану, його Мангишлацький півострів.

Першою спробою заволодіти краєм стала військова експедиція чисельністю близько 4 000 піхотинців під командуванням князя Бековича, план якої склав сам цар Петро I. Однак у поході на Хіву восени 1716 року ця експедиція зазнала повної ката-

строфи, коли з усього її складу загинули 3 500 солдат. Невдалим виявився і вибір кількох варіантів розміщення будівництва військових укріплень, аж поки Новопетровське (Олександрівське) укріплення остаточно не осіло в 1846–1847 роках на Караганському мисі півострова Мангишлак. Одночасно зі зведенням солдатських казарм і будинків для офіцерського складу споруджувалися й фортифікаційні конструкції – захисна стіна навколо укріплення й рови, артилерійські батареї тощо. Оскільки в укріпленні перебували переважно солдати й офіцери православного віросповідання, то першочерговим завданням ставилося також спорудження гарнізонної церкви св. Петра і Павла. У цьому Новопетровському укріпленні випало поневірятися й нашому славному Тарасові – останні сім років своєї солдатської неволі.

*Меморіальний музейний комплекс Т. Г. Шевченка в м. Форт Шевченка
Казахської Республіки. Сучасне фото*

Брати-казахи свято бережуть пам'ять про Кобзаря. І в цій статті передусім хочу доземно вклонитися їхньому дружньому й високодуховному народові за любов і пошану до українського генія, за збереження й увічнення пам'яті про

Т. Г. Шевченка на казахській землі. Адже в слов'янському колі саме наш, український, митець першим розповів Європі про існування цього доброго і працелюбного народу. У відповідь – уже 1881 року, коли в Російській імперії ім'я Т. Г. Шевченка замовчувалося, – в день 20-річчя його смерті єдиний на Мангишлаці зелений оазис-сад казахи нарекли на його честь. Це був надзвичайно сильний і по-справжньому гідний учинок. 1925 року Раднарком Казахстану ухвалив постанову «Про охорону саду Шевченка у Форті Олександрівському», якою зобов'язав уряд республіки забезпечити й належний догляд за садом.

Паркова алея на території музейного комплексу

1939 року в Казахстані було врочисто відзначено 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Тоді Новопетровське укріплення й було перейменоване у Форт Шевченка. Деякі промислові підприємства, школи, культурно-освітні заклади Казахстану носять ім'я нашого видатного митця. «Тараса ми любимо ще й тому, – говорив казахський письменник Абділда Тажибаєв, – що він, як професіонал-художник, за часів заслання в Казахстані широ-

ко змалював тяжке життя і побут казахських бідарів. Ці роботи показали його справжнім Рембрандтом, основоположником національного живописного казахського мистецтва». Апофеозом ушанування пам'яті Кобзаря на казахській землі стало відкриття Меморіального музейного комплексу Т. Г. Шевченка.

Музей почав працювати 1 травня 1932 року в літньому будиночку колишнього коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова, побудованому ще 1853 року. 1964 року музеєві з України передали гранітний бюст Тараса Шевченка роботи ві-

*Співробітники Шевченківського музею у Форті Шевченка.
Зліва направо: Кунзія Боранбаєва, Акзонас Текебаєва, Суйін Нурсулу,
Ерлан Ельмухандетов, Онайкуль Усамадинова, Айгуль Балабаєва,
Узмекен Жайлієва. Сучасне фото*

домих українських скульпторів Коцюбинського й Кузнецова, а також мармуровий бюст невідомого авторства. Цінний експонат музею – вишитий шовковими нитками портрет Тараса, виконаний народним художником України Катериною Костирко.

1997 року музейний комплекс було реконструйовано, здійснено його переекспозицію. У 2004–2006 роках зробили капітальний ремонт будівлі музею та його внутрішніх приміщень. Окрасою музейного комплексу є його паркова зона: прокладено

впорядковані доріжки для відвідувачів, облаштовано полив території, її освітлення тощо.

Музей є одним із провідних культурно-просвітницьких центрів Мангишлацької області Казахської Республіки. У день народження Тараса і в день його перепоховання в Україні висококваліфіковані співробітники закладу обов'язково відвідують школи, підприємства, різні установи краю зі словом про великого українця. У такі дні біля пам'ятника Т. Г. Шевченку у Форті відбуваються творчі заходи й імпровізовані виступи, неодмінним для яких є читання славнозвісного «Заповіту» казахською мовою.

Наразі запрошую всіх українців пройтися залами Шевченкового музею в Казахстані, а супроводжувати нас буде одна з його сумлінних і добросердних співробітниць – Суйїн Нурсулу (див. Дод. 9).

Зала перша: «вхідна». Центральним експонатом тут є старовинний чумацький віз – головний засіб перевезення вантажів на далеку відстань за шевченківських часів в умовах відсутності в Україні залізничного транспорту. Чумацький промисел мав сезонний характер – в основному він діяв із квітня до вересня. За зиму господарі готувалися в дорогу: лагодили вози (в Україні такий віз звався *мажею*), відгодовували для дороги й парували молодих волів, заготовляли партію товару, який користувався попитом у південних губерніях. На зворотному шляху везли додому сіль, в'ялену рибу, а діткам гостинці – солодоші, горішки. Щоб уникнути нападу розбійників, чумаки вирушали в дорогу валками по 50–100 возів. А все ж найбільша небезпека, котра чатувала на них у далекім поході, – це південні епідемії: чума й холера. Тому траплялося, що, повертаючись у рідний край, чумаки хворіли, а то й помирали.

Чумацька тема була майстерно оспівана в поезіях Т. Г. Шевченка. Наприклад:

Ой не п'ються пива-меди,
Не п'ється вода,
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда...

А також у народних піснях:

– Чумаче, чумаче, чого зажурився,
Чи воли пристали, чи з дороги збився?
– Воли не пристали, ні з дороги збився,
Того зажурився – без долі вродився.
Весь вік у дорозі марно літа трачу,
Ні жінки, ні діток ніколи не бачу...

Із малярської спадщини в цьому тематичному аспекті відзначимо творчість видатного українського художника-класика Сергія Васильківського з його незабутньою картиною «Чумацький Ромоданівський шлях» (Полотно, олія. 1901–1908).

Тривалість однієї поїздки чумаків складала більше місяця. Щоб не збитися з дороги, вони орієнтувалися за зірками, скупчення яких на небі відповідало напрямку руху чумацької валки – з півночі на південь. Не випадково це скупчення зірок у народі називають «Чумацьким шляхом».

У першій оглядовій залі також експонується макет хати, в якій народився Тарас, виставлена ремесляна атрибутика української національної культури: керамічні вироби, рушники, прядки.

Зала друга: «Українська хата». Для кожного свідомого українця хата асоціюється з поняттям малої Батьківщини, рідним селом або містом, вулицею, будинком. Кожен регіон України має свої особливості в архітектурі житла, в його вигляді, структурі. Ззовні і всередині хати всі приміщення обов'язково побілені, у великій кімнаті на покуті – іконостас, на чільному місці – віддавна традиційно портрет Тараса Шевченка.

*Хата моя, біла хата,
В білому світі одна.
Пахне любисток і м'ята,
Мальви цвітуть край вікна...*

Так співала незабутня Раїса Кириченко, і її пісня стала народною.

Здебільшого на українських подвір'ях оточував хату садок, і переважно – вишневий. Про це також мовиться в Тарасовій поезії:

Садок вишневий біля хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть...

Зала третя: «Новопетровське укріплення і Каратауська експедиція». Тут експонуються живописні твори Тараса Шевченка періоду заслання. В Аральській експедиції й на Мангишлаку створені перші його роботи казахської тематики. Найбільш відомі з-поміж них – «Пожежа в степу», «Казах на коні», «Шхуни у форта Кос-Арал» тощо. Суровий гірський пейзаж Мангостану схвилював творчу душу Тараса. Його досвідчене око художника зуміло перенести на папір красу гірського надвечір'я, вранішнє пробудження природи, трепет самотнього деревця, котре вчепилося в гірську розщелину біля ледь примітного дзюркотливого струмочка.

Також у цій залі експонуються замальовки місць тимчасових стоянок Каратауської експедиції, макет Новопетровського укріплення, експедиційне спорядження.

Зала четверта: «Сюїта самотності». Така назва цілком умотивована. Адже можемо уявити собі душевний стан обдарованої людини – поета і художника, якою був Тарас Григорович, закинутої на десять каторжних років у безлюдний, пустельний край. Треба було мати неабияку силу волі, щоб не зламатися емоційно, не піддатися сірому плину життя солдатських казарм із їхніми повсякденними хмільними спорами, не вельми моральними звичками. Але, незважаючи на рутинну обстановку в укріпленні, Тарас не падав духом. Серед солдатів та офіцерів він знаходить вірних друзів. Це були поляки, яких царський режим засудив за участь у повстанні; солдати – вихідці з Київської губернії; родини комендантів Новопетровського укріплення – Антона Петровича Маєвського й Іраклія Олександровича Ускова тощо. Якоюсь мірою це пом'якшувало відчуття самотності. Та все ж постійно Тарас мріяв про Україну, згадував петербурзьку Академію мистецтв, численних родичів і друзів. Ізольованість від активного життя й спілкування Шевченка-малюра знайшла відображення в таких його живописних творах, представлених у четвертій залі музею, як «Діоген», «Мілон

Крутонський», «Робінзон Крузо», «Святий Себастьян», «Вмиряючий гладіатор» тощо. Ці картини по-своєму виказують роздуми Шевченка на тему самотності засобами малярського мистецтва з використанням відомих персонажів із філософії, міфології, релігії.

Зала п'ята: «Життя і побут сім'ї коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова». Упродовж перебування українського митця в Новопетровському укріпленні тут змінилося два коменданти. Коли Шевченка тільки доправили на нове місце заслання, фортецею керував Антон Петрович Маєвський. Це була людина з доброю душею, тому, коли постало питання про доукомплектування Каратауської експедиції, він дав згоду ввести до її складу художника Шевченка. Маєвський усвідомлював, що хоч на якийсь час митець зможе відсторонитися від докучливої солдатчини, а ще матиме можливість безперешкодно займатися своєю улюбленою справою – малюванням. На жаль, із передчасною смертю Маєвського в кінці 1852 року благодіяння щодо не типового в'язня припинилися.

1853 року комендантом Новопетровського укріплення призначили майора Іраклія Олександровича Ускова (1810–1882), і він також відіграв значну позитивну роль у житті Т. Г. Шевченка періоду заслання. Тарас був частим і бажаним гостем у квартирі Ускових. І. О. Усков майже на початку своєї служби в Новопетровському укріпленні звернувся до оренбурзького керівництва з пропозицією доручити Шевченкові написати олійними фарбами запрестольну ікону для новозбудованої гарнізонної церкви св. Петра і Павла. Тарас уже навіть зробив кілька ескізних начерків майбутнього твору, але з Оренбургу прийшла відмова...

Українець дуже любив дітей Ускових: первістка – Дмитрика і двох донечок – Надійку (1856–1935) і Наталочку (1853–1918). У залі представлено інтер'єр помешкання родини, предмети побуту й меблі, характерні для середини XIX століття. Також тут експонуються малярські роботи Шевченка з теми казахського побуту: «Казахський хлопчик розпалює грубку», «Казахський хлопчик дрімає біля грубки», «Молитва за вмерлими» тощо.

Зала шоста: «Притча про блудного сина: жіноча доля». Тут експонується серія малюнків біблійної тематики, виконана

Т. Г. Шевченком у Новопетровському укріпленні впродовж 1856–1857 років. «Недавно мне пришла мысль представить в лицах евангельскую притчу о блудном сыне, в нравах и обычаях современного русского сословия», – писав митець. Основний задум серії – показати засобом сатири всі вади самодержавно-поміщицького устрою тодішньої Росії. Передбачалося виконати загалом дванадцять малюнків. Чотири з них не поповнили серію, оскільки в умовах укріплення автор не знайшов потрібних типажів. Побачити ж відвідувачі музею можуть такі роботи з цієї серії, як «Покарання шпіцрутенами», «В казармі», «Кара колодкою» тощо.

Представлена в шостій залі й тема жіночої долі за часів феодально-кріпацького укладу царської Росії. Зокрема, тут виставлені два живописні шедеври митця: Катерина-українка (з ранніх його робіт) і Катерина-казашка (написана в Новопетровському укріпленні). Незважаючи на те, що ці малярські твори виконувалися в різні часи й відображають побут і світогляд різних народів, сутністю своєю вони споріднені. Адже доля в жінок була однаковою – безнадійність, суспільна нерівноправність, щоденна тяжка праця... Усе це правдиво виписано на картинах Шевченка.

Невіддільна складова Шевченківського музейного комплексу у Форті – це єдиний на пустельному Мангишлаку рукотворний парк, до створення якого чимало зусиль доклали і Т. Г. Шевченко. На місці сучасного розкішного ботанічного саду до прибуття українця був розбитий город, де вирощувалися овочеві культури для потреб офіцерів. У жовтні 1850 року Шевченка відправили в супроводі унтер-офіцера Т. Булатова до Новопетровська. 14 жовтня вони вже були в Гур'єві, далі – через затоку Каспійського моря – діставалися до Олександрівська. Коли ж прямували містом до пристані, на вулиці в Гур'єві Тарас підібрав вербову палицю, привіз її в Новопетровськ і «посадив» на гарнізонному городі. З неї і виросла верба. Тарас із любов'ю доглядав деревце, а коли воно підросло, часто приходив до верби, щоб сховатися в її затінку від пекельного сонця. На початку XXI століття Шевченкова верба всохла, а десь 2010 року її зрізали, проте стовбур усе ж зберігають у збудованому при музеї ангарі. Бо і це – пам'ять про українського акина Тараса Шевченка, якого щиро шанує казахський народ. На замовлення

співробітників музею у Форт Шевченка українською геологорозвідувальною експедицією було доставлено гілочку верби з могили Тараса в Каневі. Відтак знову Шевченкова верба шумить-зеленіє там, де колись минали його земні літа...

Цікавими є здобутки Т. Шевченка і як скульптора. Улітку 1853 року, обстежуючи околиці Новопетровського укріплення, він знайшов поклади глини, придатної для ліплення, й не міг цим не скористатися. У листі до Семена Гулака-Артемовського від 16.10.1853 року він так пояснює, чому взявся за скульптуру: «...мені, ти знаєш, рисувать заперщено, а ліпить – ні, то я й ліплю тепер...» Першими його роботами в цьому виді мистецтва були «Христос», «Трію», скульптурна група казахів.

Смерть первістка Дмитрика тяжко приголомшила близьку Шевченкові родину Ускових. Тарас дуже любив цього хлопчика. Свої переживання і співчуття сім'ї покійного він висловив у листі до А. Козачковського від 30.06.1853 року: «Недавно прибувший к нам комендант привез с собой жену и одно дитя по третьему году. Милое прекрасное дитя... Я полюбил его, а оно, бедное, так привязалось ко мне, что, бывало, и во сне звало к себе лысого дядю (я теперь совершенно лысый и сивый). И что же? Оно, бедное, захворало, долго томилося и умерло. Мне жаль моего маленького друга, я тоскую, я иногда приношу цветы на его очень раннюю могилу и плачу. Я чужой ему, а что делает отец его и особенно мать? Безрадная, горестная мать, утратившая своего первенца!» За свідченням Агати Ускової, Тарас Шевченко був автором пам'ятника на могилі її сина. «Сина нашого звали Дмитром, – писала жінка. – Шевченко був архітектором його пам'ятника. Пам'ятник вийшов чудовий. Шевченко сам наглядав за роботою над ним. Зроблений він у лицарському стилі з білого каменю».

Творчість Т. Г. Шевченка як поета, прозаїка, художника знає весь світ, а от його здобутки скульптора менш відомі: дослідники обмежуються лише скупими констатаціями. Тому заслуговує на увагу розвідка лауреата Шевченківської премії, відомого українського письменника й літературознавця Анатолія Костенка, створена в співавторстві з казахським письменником із міста Форт Шевченка Есболом Умірбаєвим. 1972 року їм пощастило пройти

маршрутом Каратауської експедиції, у якій 1851 року брав участь Тарас Шевченко, а також дослідити околиці колишнього Новопетровського укріплення, зокрема місце поховання сина коменданта укріплення Миті Ускова. З'ясувалося, що рядових солдатів і деяких офіцерів хоронили у Форті на спеціально відведений під російський військовий цвинтар ділянці, розміщений на відстані близько кілометра від забудови укріплення. На початку 1970-х років кладовище було в занедбаному стані; його південну територію помітно засипали пустельні піски...

Кілька днів експедиція обстежувала кладовище, вивчала вцілілі надгробки, порівнювала їх з аналогами з малюнків Т. Г. Шевченка, аж поки дослідники остаточно не впевнилися, що один із пам'ятників є «той самий», колись спроектований українцем. Цей історичний факт зафіксували на світліні.

Пізніше – під час реконструкції та розширення музею – надмогильний пам'ятник Дмитру Ускову перенесли в п'яту залу музею.

Добре було б, якби – на знак пам'яті про видатного Кобзаря – Міністерство культури України разом із Шевченківським музейним комплексом у Форті Шевченка Казахстану подбали про могилу Ускова, встановили на ній пам'ятний знак, упорядкували навколишню територію, проклали туди туристичний маршрут... Адже це єдине у світі місце, яке часто відвідував Т. Г. Шевченко, окроплюючи слізьми могилу свого юного друга...

РОЗДІЛ II

МОЯ БАТЬКІВЩИНА — ЛЕБЕДИНЩИНА

*Ты знаешь край,
где все обильем дышит,
Где реки льются чище серебра,
Где ветерок степной
ковылъ колышет,
В вишневых рощах тонут хутора?
Ты знаешь край?..*

А. К. Толстой

МИХАЙЛІВКА: МОВЧАЗНІ СВІДКИ ДАЛЕКОЇ МИНУШИНИ

Геологічні пам'ятки

Мільйони років відділяють нас від тих часів, коли на земній кулі відбувалися грандіозні тектонічні процеси, йшло переміщення материків, морів та океанів, на зміну облединінню приходили інші природні катаклізми. Життя існувало в якихось примітивних формах – то був лише ранок нашої матінки-планети. Звичайно, жодних писемних свідчень про той період немає і не могло бути, адже людина (в сучасному розумінні цього слова) прийшла на землю значно пізніше. Єдиними свідками постають хіба що геологічні пам'ятки – оголення гірських порід і форми макрорельєфу, які дають нам уявлення про геологічне минуле нашої планети.

В останню чверть XX століття в Україні за участю Міністерства геології, геологорозвідувальних підприємств, науково-дослідних інститутів системи Національної академії наук, обласних управлінь охорони природи, інших організацій виконано значний обсяг робіт з узагальнення результатів попередніх досліджень із геологічної історії нашої країни.

Були розроблені загальнодержавний реєстр і карта геологічних пам'яток України, а 1987 року у видавництві «Наукова думка» вийшов «Справочник-путеводитель. Геологические памятники Украины». Усього в країні зареєстровано 719 геологічних пам'яток. Найбільше їх у Кримській АР – 128 (17,9%), Тернопільській – 73 (10,2%) та Івано-Франківській – 64 (8,9%) областях. Звичайно,

ця кількість не остаточна, й із часом вона змінюватиметься, поповнюючись усе новими й новими об'єктами.

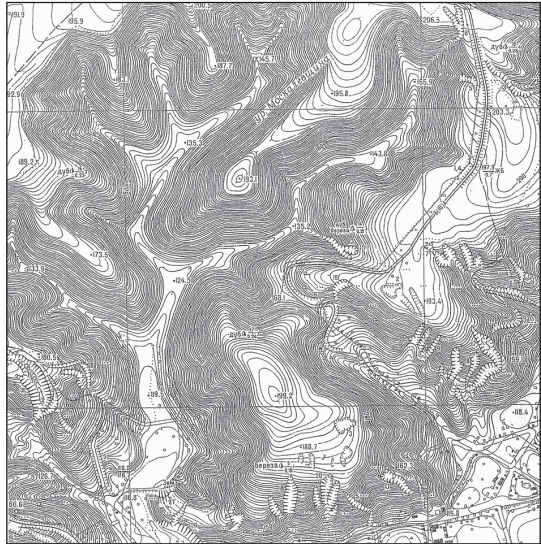
Сумська область розташована в тій частині Дніпровсько-Донецької западини, яка небагата на геологічні пам'ятки: від загальної кількості в Україні їх тут лише вісім. Ми зосередимо увагу на трьох, розташованих на високих кручах правого (корінного) берега ріки Псел, що географічно відповідає розташуванню об'єкта наших досліджень – села Михайлівки. Це Лукське оголення порід сумської свити, яке простягнулося східною околицею міста Сум у живописному урочищі Лука. Майже біля підніжжя пам'ятки протікає Псел. За повнотою вертикального розрізу та численним геологічними знахідками Лукське оголення має велике наукове значення. Приблизно за 20 кілометрів униз по течії Псла в селі Шпилівці, в живописній місцевості, розмитій глибокими ярами, оголюються 25-метрової товщини породи харківської свити. Майже по середині товщі залягає шар піщаника зеленуватого кольору із залишками двостворчатих ракушок, молюсків тощо. Нижче, шар за шаром, залягають піски київської, харківської та буцацької свит із численними залишками доісторичної фауни. Шпилівська геологічна пам'ятка має унікальне наукове значення.

Нарешті ми наближаємося до основного пункту наших досліджень – самої Михайлівки, села в Лебединському районі. Тут зосереджена третина геологічних пам'яток із правобережжя Псла.

Досліджуючи прибережні смуги ріки від її витoku – села Берегового Прохорівського району Белгородської області Російської Федерації – до її впадання в Дніпро в селі Потоках Кременчуцького району на Полтавщині, беремо на себе сміливість стверджувати, що більш живописного ландшафту місцевості, як у Михайлівці, за всією течією річки (а це майже 700 км у фарватеру) не віднайти. Наші висновки підтверджують і дослідники-попередники – із XIX, початку XX століття. Стрімкі кручі, а вони сягають тут і 200 м над рівнем моря, змінюються глибокими ярами, по дну яких де-не-де б'ють весняні ключі чистої джерельної води. У наш час т. зв. Михайлівські гори в основному заліснені. Водночас урочища Монастирщина, Москалівщина, Діброва – це свідки подій далекого минулого.

Серпантином в'ється дорога на виїзді з Михайлівки у Василівку та Штепівку; тільки так автомобіль може подолати майже 80-кілометровий підйом на гору. Праворуч від дороги відкривається панорама на місцевість, що нагадує пейзаж передгір'я. Тут на крутобоких схилах можна спостерігати багатокольорову гаму піщаників, глинястих і крейдистих гірських порід. Це і є геологічна пам'ятка – Михайлівське оголення порід полтавської свити (див. Дод. 10).

До геологічних пам'яток у Михайлівці, хоч і більш пізнього льодовикового періоду, слід було б віднести й височини правого корінного берега Псла. Наявність тут, наприклад, у Лакській і Шпилівській пам'ятках, доісторичних представників водної фауни свідчить про колишню велику воду в цьому районі – результат танення льодовиків. Без участі водної стихії того

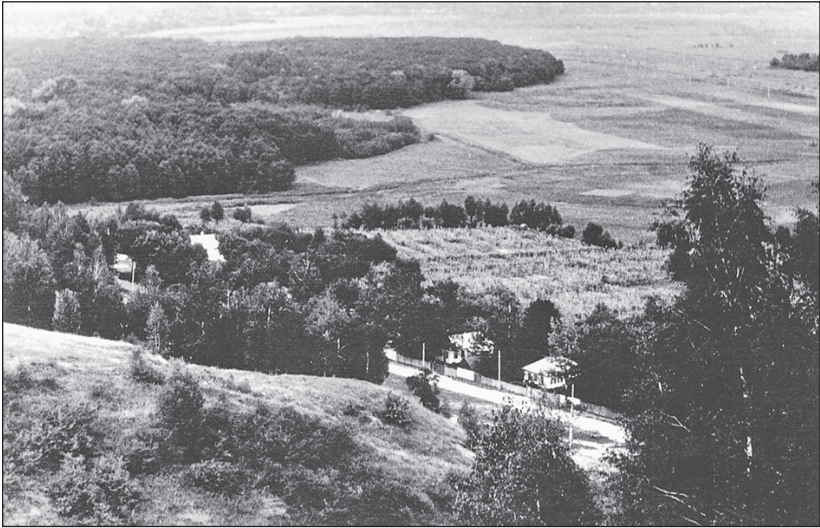
Урочище Москалівщина. «Симфонія прадавніх височин у виконанні кийських топографів».

Друкується вперше

періоду важко уявити собі й появу таких утаємничених форм макрорельєфу, які ми подибуємо на околиці Михайлівки в урочищі Москалівщина.

Незабутнє враження справляє подорож Михайлівським горами до геологічної пам'ятки. Маршрут рекомендується розпочинати біля дивовижного скарбу природи – групи старезних дубів, які ще пам'ятають засновника Михайлівки – гадяцького полковника Михайла Васильовича Самойловича, гетьманів Лівобережної України Івана Мазепу й Павла Полуботка. Підносимося

стежкою графського парку до того місця, де Цимбалів Яр своєю вершиною підходить упритул до вододілу з урочищем Чернеччина. Тут слід зупинитися, щоб помилуватись о праву руку чудовим краєвидом на пойму Псла. Внизу білють хатки околиці Михайлівки – вулиці Садової, на другому плані – лісове урочище Роме-нок. Замикає горизонт старовинне козацьке село Межиріч, у яко-му досі місцеве населення зберігає давню традицію поділу села на сотні. Переходити вододіл між Цимбаловим Яром і Чернеччиною потрібно з дотриманням правил безпеки. Адже ширина стежки тут – близько метра, праворуч і ліворуч від неї – стрімкі, близькі

Краєвид із вершини Цимбалового Яру. Фото автора. Друкується вперше

до прямовисних схили. Мабуть, не випадково люди це місце здав-на називають Чортовим мостом.

Далі туристична стежка поступово звертає ліворуч. Тут та-кож є можливість милуватися локальними пейзажами. Разом із тим відкривається ще й велична панорама на Запсілля. Уни-зу бачимо, як звивисто в'ється тихоплинний Псел, далі – луки з численними озерцями і старицями. Завершується картина дрі-мучими лісами, 5-кілометрова смуга яких сягає околиць Лебеди-

на. Приблизно через кілометр ми наближаємося до геологічної пам'ятки. Площа її охоронної зони сягає 50 гектарів. Оглядовий майданчик для відвідувачів бажано розмістити за межами охоронної зони. Він мусить бути належно обладнаним, мати відповідне інформаційне забезпечення. Після ознайомлення з пам'яткою подорожуючі спускаються в Цимбалів Яр і далі вулицею Три хліба прямують до початкового пункту маршруту.

Маршрут до геологічної пам'ятки радимо активно використовувати в навчальному процесі, зокрема Михайлівській середній школі під час освоєння програм з історії, ботаніки, географії тощо. Так в учнів з'явиться додатковий стимул до поглибленого засвоєння шкільних предметів. І, що не менш важливо, в дітей буде поступово формуватися нове сприйняття нашої минувшини й сьогодення, поглиблюватися любов до рідної землі, до своєї малої вітчизни. Переконані, що після такої вдало організованої пізнавальної екскурсії в юних душах назавжди закарбуються рядки з поезії «Лебеді материнства» видатного українського поета Василя Симоненка:

*Можна вибрати друга і по духу брата,
та не можна рідну матір вибирати.
Можна все на світі вибирати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину.*

Досліджуючи правобережжя Псла в межах Лебединського району (річкою на байдарці й суходолом) та узагальнюючи наявний інформаційний матеріал, приходимо до висновку, що геологічну історію цієї території не слід обмежувати лише Михайлівською пам'яткою. Загадковими є виходи крейдистих порід у селі Межиріч та червоних глин, які з прадавніх часів місцеве населення використовувало для виробництва цегли, виготовлення керамічних виробів – горщиків, макітер, глечиків тощо.

Таємницями оповите й межиріцьке озеро Шелехівське, приховане в однойменному лісовому урочищі й оточене з усіх боків крутосхилами. Живиться воно підземними джерелами. Місцеві краєзнавці стверджують, що озеро утворилося в результаті тавнення льодовика. Утім, остаточний висновок тут можна зробити лише на основі фундаментальних наукових досліджень.

Крайньою точкою району по фарватеру Псла є село Кам'яне. Далі – землі Полтавщини. Тут також є над чим попрацювати допитливим краєзнавцям. Адже тільки в цьому селі спостерігаємо виходи гірських порід, які місцеве населення називає жорстовою. Твердість цих порід дозволяла виготовляти з них невеличкі ручні млини для розмелювання зерна в домашніх умовах. Що це за дивовижі й коли вони утворилися? Знову ж – відповідь за вченими.

Тож у добру путь, дорогі земляки. Пізнаваймо наш край, адже він того вартий!

ТАЄМНИЦІ ЛІСОВИХ УРОЧИЩ ЛЕБЕДИНЩИНИ: МОНАСТИРЩИНА

Призабуті сторінки історії нашого краю

... Велична осені палітра,
Бадьорих пахоців кришталів,
Пралісе мій, свята молитво,
Душі тривожної печаль.

В. Дудченко, «Молитва до лісу»,
Лебедин, 2008 рік.

Більше п'ятдесяти урочищ зібрало в собі лісове господарство Лебединського району на Сумщині. Кожне з них має свою історію, оповите таємницями, легендами, народними повір'ями і переказами. Шелехівщина, Вовчий Яр, Рябушківські Піски, Діброва, Чупрова дача, Пушкіне – це далеко не повний перелік урочищ, означених на мапі Лебединщини [7].

Проте Монастирщина, безумовно, посідає особливе місце. Свою назву це урочище отримало в кінці XVII ст. після будівництва тут Іоанно-Предтечевої пустині, засновником якої був гадяцький полковник Михайло Васильович Самойлович – небіж гетьмана України Івана Самойловича. Пустинь розбудовувалася

Урочище Монастирщина з висоти пташиного польоту. Фото автора

впродовж 1680–1685 рр., одночасно із заселенням Михайлівки. Місце для будівництва обрали на південно-східному схилі живописного лісового урочища, яке і сьогодні на картографічних матеріалах позначається як Монастирщина; поруч – село Михайлівка, у протилежному напрямку дорога веде до Кісілівки (тепер Межиріч).

Це місце приглянули не випадково, адже й раніше колись тут жили в печері «два странника, иноки афонские», що

підтверджується документально. Так, у межовій виписці за 1676 р. про землі ворожбянського сотника Григорія Доценка говориться: «...от леска прямо лебединскою дорогою, а с той дороги ко Пслу, где живет чернец. Следовательно в 1676 г. на месте Михайловской пустыни действительно жил уединённо инок-пустынник» [6].

Бурхливою була діяльність із розбудови михайлівської пустині за часів родини Самойловичів. Тут спорудили головний храм – Іоанно-Предтечеву церкву, монаські келії, огорожу, йшло подальше облаштування території монастиря. Та недовго судилося тішитися Михайлові Васильовичу діянням рук своїх. Невдовзі в боротьбі за гетьманську булаву Іван Самойлович і вся його родина, включаючи і засновника пустині, були засуджені, й після тривалих допитів у Москві їх відправили на заслання в далекий Тобольськ (тепер Тюменська область).

Розмірене, спокійне життя в михайлівській Іоанно-Предтечевій пустині тривало з початку її заснування трохи більше як півстоліття. Але смерть Єлизавети Петрівни, відхід від активної політичної діяльності її фаворита Олексія Розумовського (саме вони відзначалися своїм доброзичливим ставленням до України), а також деяких дворцевих чвар і переворотів на престол Росії було посаджено Катерину II. Звідтоді ситуація вельми змінилася. І зовнішня, і внутрішня політика нового уряду була, фактично, продовженням імперських устремлінь Петра I, але в більш рішучих і жорстоких проявах. Захоплення все нових і нових територій та приєднання їх до імперії стало характерним для Росії часів Катерини II [4]. Тривалі війни з Туреччиною, Кримським ханством завершилися виходом до Чорного моря і приєднанням 1783 р. до Росії Криму. Внаслідок трьох історичних поділів Польщі до Росії відійшли Правобережна Україна, Білорусія та землі Литви й Курляндії.

Не менш жорсткою була і внутрішня політика цариці, зокрема щодо України. Пам'ятаючи визвольні змагання українського народу під проводом Богдана Хмельницького, спробу гетьмана Івана Мазепи позбутися влади Москви, події в Гадячі та під Конотопом, що не давали спокою Росії, стояли на заваді здійснення нею імперської політики, вона одразу взялася за впровадження спеціально розроблених далекосяжних планів з упокорення на-

шого, як у Петербурзі вважали, бунтівного, а насправді волелюбного краю.

1765 р. уряд Росії скасував в Україні гетьманство, а 1775 р. поступно зруйнував Запорозьку Січ. Указом від 1783 р. у Лівобережній Україні та Слобожанщині було юридично оформлене кріпосне право. Так дійшла черга і до української православної церкви. Постає питання: яку небезпеку для Катерини II становила православна церква, зокрема монастирі? Як відомо, цариця не була російською, тож усе, що пов'язане з православною вірою, їй видавалося чужим і незрозумілим. Але це не головне. У храмах, особливо зведених на Слобожанщині, вона вбачала основних провідників українства. Адже цей край був заселений переважно вихідцями із Середнього Придніпров'я – колиски волелюбної козаччини. Тут, як і при Богданові, існував полковий адміністративний устрій, населення ретельно дотримувалося старовинних родинних традицій і звичаєвого права, хоч формально Слобожанщина вважалася російською територією. Отже, потрібно було якомога скоріше зробити цю землю схожою бодай із прилеглими до неї великоросійськими губерніями. Діяти уряд вирішив... через релігію.

Дерев'яні православні церкви, зведені колись за нормами українського народного зодчества, поступово перебудовувалися на цегляні за типовими проектами, розробленими Священним Синодом у Петербурзі. Тож храми Слобожанщини ставали схожими, як дві краплі води, на культові споруди Курської, Орловської чи інших губерній Великоросії. Одночасно українських священиків почали витісняти «святі отці», привезені з Росії. Якщо взяти до уваги, що вся богослужбна література друкувалася переважно в Петербурзі й Москві, то стає зрозумілим, чому церкви Слобожанщини поступово ставали російськомовними.

Складніше було русифікувати слобожанські православні монастирі, адже це були, якщо можна так сказати, «держави в державі». Як духовні центри православ'я вони користувалися незаперечним авторитетом серед мирян, вели відчутну благодійну і просвітницьку діяльність, допомагали сиротам, інвалідам та самотнім. Вони все ще залишалися щирими провідниками українства. Тому щодо монастирів принцип «рубить с плеча»

міг не спрацювати, і тут підступна цариця пішла іншим шляхом. Спочатку в Росії було проведене генеральне межування земель з одночасною секуляризацією (переходом у державну власність) значної частини церковних і монастирських землеволодінь. У результаті цього господарювання монастирів було підрубане під корінь. Потім в окремі обителі державою засилалися спеціальні інспектори, які під благочинною місією проводили опис рухомого й нерухомого монастирського майна, що залишилося після секуляризації [10, с. 28].

Після завершення таких «підготовчих» робіт, 26 лютого 1764 р., Катерина II видала Указ під назвою «Духовные штаты», згідно з яким від монастирів остаточно відібрали всі вотчинні маєтності, залишивши мінімально необхідну площу землі. Навзамін призначили служителям річну грошову винагороду, величина якої залежала від статусу монастиря. Наприклад, служителям монастирів першого класу винагорода була 2300–2500 крб., другого – до 1500 і третього – до 950 крб. [6]. Одночасно чисельність монастирів передбачалося скоротити в кілька разів. Так, у Харківській губернії в результаті реформи залишилось усього три діючі монастирі. Про маленькі позаштатні пустині, до яких належала і михайлівська, в Указі не йшлося, проте їх безцеремонно взяли закривати [10].

Та все ж михайлівська пустинь поки що продовжувала діяти. У документі про розмежування земель за 1785 р. читаємо: «...в хуторе Андреевском заштатный мужской монастырь, называемый Предтечева пустынь; она состоит на содержании Александра Фёдоровича Коробовского; положение имеет на кособоре и при копанном пруде; в той пустыни церковь деревянная во имя Крестителя Господня Иоанна; кельи строительския монашеския и ограда деревянные; из живущих там постриженных монахов 6, да непостриженных послушников 5 человек; за пустынею крестьян г. Коробовского 52 д.м., 52 ж.: в одиннадцати дворах» [6].

В опис пустині з невідомих причин не була включена ще одна культова споруда – церква Входу в храм Богоматері в храм із братською трапезною, яка «од господ помещиков генерал-майора и обер-коменданта Андрея Григорьевича Иваненкова и майора

Ивана Миклашевского, отдан(а) на построение, вместо погорелой в Лебедине, Воскресенской церкви». Як відомо, пожежа в Лебедині сталася 1787 р., а 1789 р. церква вже діяла. Такі прискорені темпи будівництва дають підставу вважати, що це і є перевезена з пустині церква [14].

Трагічним для михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині став 1790 р.: монастир назавжди зачинив свої двері. Ліквідація пустині, як стверджують дослідники з Харківського університету, тривала два роки. За цей час було розібрано головний Предтечевий храм, монастирські келії та господарські будівлі. Усі святощі – ікони, богослужбові книги, предмети ритуалу Божої служби, іконостас тощо – перейшли в розпорядження михайлівської Богородичної церкви, за винятком двох дзвонів, які передані в харківський Покровський монастир. За час існування пустині в ній змінилося одинадцять ігуменів; останнім був Варлаам [2; 6].

Яка ж доля спіткала засновника пустині Михайла Самойловича? Відомо, що після арешту «в 1687 г. Михаил Васильевич, отправленный в Москву, пять лет томился в яме; в 1692 г. вытерпел страшные пытки и затем был сослан в Сибирь на вечное жительство» [6]. «Мишка Гадяцкий не сознал своё преступление», – писав Іван Мазепа.

Михайло Васильович останні роки свого життя провів у Тобольську. Його поховали на цвинтарі, який у радянський час був відведений під міську забудову. Ми пробували з'ясувати, чи переносили могилу Самойловича на нове місце. На запитання співробітник Тобольського архіву по телефону відповів: «Наш архів зберігає документи, починаючи з XVIII століття, і про Самойловичів документи відсутні». Тож, бачимо, все поглинула ріка забуття.

Серед церковних святощів, переданих у михайлівську церкву з пустині, були срібні хрести і чаші, фрагменти нетлінних мощів Великомучениці Варвари та Іоанна Предтечі, старовинні ікони в срібних шатах тощо. До того ж значна частина цінних історичних речей, наприклад, срібні – на престольний хрест, діски, посуд, чаші, – подарунок наказного гетьмана Полуботка. На одній із старовинних чаш читаємо: «Сей келих справлен коштом Его милости пана Павла Полуботка, полковника Его царского пресветлого

Величства». Усе це зберігалось частково в сільській церкві, частково в приватній колекції місцевого поміщика графа Василя Олексійовича Капніста [9].

Не зважаючи на те, що пустинь давно припинила свою діяльність, у храмові дні, як і колись, сюди стікалися прихожани. Зі слів Сидора Макаровича Шкурки* – учасника хресних ходів 1910–1912 рр. – записано такі свідчення: «Два рази на рік – весною на день знайдення голови Іоанна Хрестителя та восени на день Усічення голови Іоанна Предтечі – до михайлівської церкви сходяться сотні людей: місцевих селян, жителів Лебедина та навколишніх сіл. Через якихось двадцять-тридцять хвилин до лісового урочища Монастирщини вирушає хресний хід мирян – це переносять храмову ікону Іоанна Предтечі на її літнє перебування в каплиці, яка ще тоді стояла на місці колишньої головної монастирської церкви. Попереду – настоятель михайлівської Богородичної церкви з храмовою іконою, за ним священники інших церков, далі церковний зведений хор і хор графа Капніста. Замикають урочисту ходу миряни та гості. Основне священнодійство відбувається біля каплиці: духовенство відправляє урочисту літургію, триває спільна молитва. Після встановлення ікони на місце, освячення її та присутніх всі спускаються вниз на живописну галявину, де розпочинаються громадська трапеза, пісні та розваги».

Так було колись, але із жовтневим переворотом 1917 р. – куди все й поділося?!. Нашій культурі та духовності завдано непоправної шкоди: графський палац у Михайлівці після пограбування було спалено, майже всі цінності Предтечевої пустині розкрадені. На сьогодні зберігаються в Україні лише царські врата й кілька ікон: «Свята Анна», «Святий Іоанн» та «Святий Миколай із житієм» (див. Дод. 11). Усі вони походять із михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині й були написані впродовж 1680–1685 рр. на замовлення Михайла Васильовича Самойловича, а сьогодні становлять собою «золотий фонд малярської спадщини Слобожанщини». Не випадково перебувають у постійній експозиції Національного художнього музею України в Києві, не сходять зі сторінок престижних мистецтвознавчих видань [13].

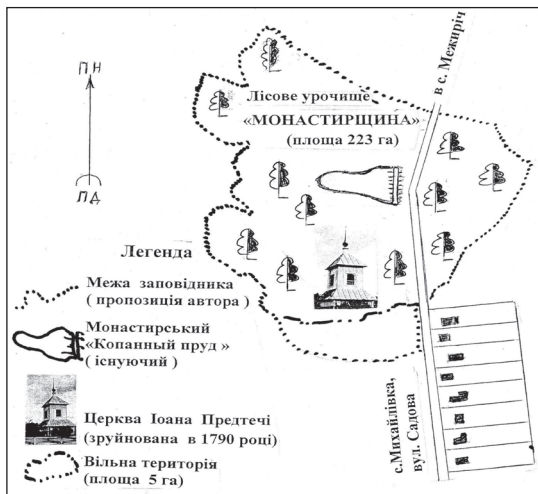
* Авторового батька.

Минуло більше 200 років із часу ліквідації Іоанно-Предтечевої пустині, але і в наш час – у ХХ ст. – у Михайлівці все ще тривали богоборчі діяння, тільки тепер уже не за волею Катерини II, а під червоним серпасто-молоткастим прапором. У 1920–1930-х рр. один із кращих храмів колишньої Харківської єпархії – михайлівська кам'яна церква, побудована 1806 р. на честь Різдва Пресвятої Богородиці, була понівечена антихристами, а 1979 р. її знищили остаточно, підірвавши вибухівкою. Так село втратило визначну пам'ятку історії і культури й архітектурну доміанту сільської забудови. На місці знищеної церкви нині пасуться кози і бігають бездомні собаки... Руйнувати завжди легше, ніж будувати.

То як же нам бути далі? Продовжувати оплакувати наше безрадісне минуле чи, навпаки, згуртуватися та й заходитись усім ми-

ром розбудовувати життя по-новому, – тепер уже у вільній і ні від кого не залежній Україні? Вважаємо, що без вагань потрібно обирати другий варіант. Досить чекати на доброго дядька, який прийде і переробить усю нашу роботу.

Грунтовно вивчаючи планувальну структуру Михайлівки, яка складалася протягом століть, приходимо до висновку, що можливості подальшого територіального розвитку села вкрай обмежені. Із заходу забудова притиснута до високих Михайлівських гір, а з протилежного, східного, боку – до річки Псел. У межах села практично відсутні рекреаційні можливості. Де ж вихід?

Село Михайлівка. Заповідник Монастирщина.
Проектна пропозиція автора

А вихід є: досить лише надати лісовому урочищу Монастирщина і прилеглої до нього з півдня вільній ділянці статус заповідної території, як у Михайлівці появляються унікальні рекреаційні можливості. При належному архітектурно-планувальному облаштуванні тут можуть проводитися різні громадські заходи, зокрема й духовного спрямування, практичні заняття для михайлівських школярів із ботаніки, охорони природи, географії, туризму тощо. Крім того, із відродженням у Михайлівці Богородичної церкви та пам'ятних знаків на місці Іоанно-Предтечевої пустині в урочищі Монастирщина (на це щиро сподіваємося) відкриються й нові можливості для духовного зростання жителів Михайлівки і навколишніх населених пунктів.

Тож до праці, дорогі земляки!

Р. С. До історії напрестольної ікони в михайлівській Іоанно-Предтечевій пустині.

У післявоєнний час, дякуючи лебединському краєзнавцеві Б. І. Ткаченку, деякі найбільш цінні ікони з михайлівської пустині, зокрема ікони Анни-пророчиці та Миколи-угодника, були передані в Український національний художній музей. Одну ж із них – напрестольну ікону пустинського храму «Усікновення глави Іоанна Предтечі» Борис Іванович залишив у приватній власності (див. Дод. 11). Нещодавно я мав телефонну розмову з ним і поцікавився, хто автор пам'ятки і звідкіля запозичена її тема. У відповідь почув, що весь іконописний ряд пустині писався на Полтавщині та Київщині. Стосовно ж другого питання виникає необхідність звернутися до Біблії.

На початку I ст. у старозавітній Юдеї активно розповсюджувалося християнське віровчення. Люди вірили, що зможуть зняти із себе гріх, занурившись у води ріки Йордану. Омовіння відбувалося під керівництвом новоявленого пророка Іоанна, названого Хрестителем. Юдейська громада обурилася такими діями, і – за її вимогою – тодішній цар Ірод вимушений був заточити Іоанна Хрестителя у в'язницю. Але це не допомогло: люди, як і раніше, сходилися до Йордану, щоб прийняти хрещення. Тоді й вирішили Іоанна стратити. Як це було зроблено, – читаємо в Євангелії

від Матвія: «5.1. *І хотів Ірод смерть заподіяти йому, та боявся народу, бо того за пророка вважали.* 6. *А як був день народження Ірода, танцювала посеред гостей дочка Іродіядина, та й Іродові догодила.* 7. *Тому під присягою він обіцявся їй дати, чого тільки попросить вона.* 8. *А вона, за намовою матері своєї: Дай мені – проказала – отут на полумиску голову Івана Хрестителя!..* 9. *І цар засмутився, але через клятву та тих, хто сидів при столі з ним, звелів дати.* 10. *І послав стягти Івана в в'язниці.* 11. *І принесли на полумискові його голову, та й дали дівчині, а та віднесла її своїй матері... 12. А учні його прибули, взяли тіло, і поховали його, та прийшли й сповістили Ісуса...»* Така ж доля, тільки дещо пізніше і в інший спосіб, спіткала й Сина Господнього. Та все ж, не зважаючи на це, християнство як нове віровчення далі розвивалося: справу продовжували учні й апостоли Христа.

Мати Ісусова Марія покликана була вирушити в район нинішньої Греції із проповіддю християнського вчення. Однак по дорозі сталася буря, і пароплав мандрівців прибило до Святої Гори Афону. Тамтешні мешканці-язичники, вислухавши проповідь Марії, увірували в християнство, і таких ставало дедалі більше. Поступово зароджувалася християнська громада, а сьогодні Афон став світовим центром православ'я.

Відомо, що півострів Святої Гори Афону розташований у Північно-Східній Греції й відділяється від материкової частини грецької території проливом Егейського моря. Протяжність його приблизно 80 км, ширина – 12 км. Рельєф гористий, найбільша висота місцевості над рівнем моря – 2033 м. Півострів майже стовідсотково вкритий лісом і чагарниками. Із часів міфічного відвідання його території Матір'ю Божою Афон вступає в еру християнської історії. Та все ж неспокій ще багато століть поспіль супроводжував життя монастирських схимників. Часи хрестових походів, війни римських легіонерів, насильницьке впровадження унії тощо супроводжувалися розрухою, а то й повним знищенням монастирських майнових комплексів. Завойовницькі війни турків-османів призвели до катастрофи Візантії: держава припинила своє існування. Проте Афон продовжував самостійно жити,

хоч і був обтяжений подушним податком. І тільки з 1830 р. – після проголошення Грецією незалежності – для нього настав період мирного життя. На сьогодні тут діє 20 православних обителей, кожна зі своїм статутом, та функціонує єдиний розпорядок співжиття монастирської громади. Божа служба розпочинається приблизно о 3-й годині, далі трапеза, знову богослужіння, після якого монахи відправляються на роботу виконувати призначений індивідуально кожному послух. Слід відмітити, що за давнім приписом відвідання Святої Гори жінкам заборонене. В центрі півострова розташована адміністрація чернечої республіки: верхове самоврядування, суд тощо. Особливо шанується на Афоні святий Іоанн Хреститель, або Предтеча. Так, в Іверському монастирі, крім соборного храму, існує ще три малих церкви, одна з яких – святого Предтечі та Хрестителя Іоанна. В цій церкві була майстерно сфотографована киянином Романом Дубровським ікона (настінний розпис) святого образу Іоанна Предтечі – ще за його активного проповідництва (див. Дод. 11).

Отож, певно, побувавши колись на Афоні, два мандрівники (ченці) і принесли в Михайлівку ідею створення тут малого монастиря за іменем цього подвижника. Підтвердити або спростувати такі припущення зможуть наступні покоління дослідників-краєзнавців.

Література

1. Гальковский. Наказной гетман Полуботок. Исторический очерк / Гальковский. – Лебедин : тип. М. Е. Когана, 1909.

2. Зверинский В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской Империи с библиографическим указанием. I. Преобразование старых и учреждение новых монастырей с 1764–65 по 1 июля 1890 года / В. В. Зверинский. – СПб., 1890. – С. 184.

3. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский. – М., 1857. – С. 514–519.

4. Катерина II // Українська радянська енциклопедія. – Т. 5. – Вид. друге. – К. : УРЕ, 1980. – С. 64.

5. Лисянський В. Повернення із забуття / В. Лисянський // Життя Лебединщини. – 2009. – 24 червня. – С. 3.

6. Михайловская пустынь // Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение I. Краткий обзор епархии и монастыри. – Харьков : В университетской типографии, 1859. – С. 253–258.

7. Патіота В. Таємниці лісових урочищ. Історично-природничий довідник / В. Патіота. – Суми : Козацький вал, 2008. – С. 19–20.

8. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей под редакцией В. П. Семёнова. Том седьмой. Малороссия. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – С. 323–324.

9. Селиванов А. О поездке в с. Михайловку, Лебединского уезда, Харьковской губернии / А. Ф. Селиванов // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1889 год. – Харьков : издание Харьковского губернского статистического комитета, 1889. – С. 175–181.

10. Татарінов М. Монастирі Слобідської України та Харківської губернії (кінець XVIII – початок XX ст.) / М. В. Татарінов // Вісник Харківського університету. Історія України. Випуск 2. – Х. : Основа, 1998. – № 401. – С. 348–352.

11. Ткаченко Б. Лебедія. Історичні нариси в двох книгах. Книга перша / Б. І. Ткаченко. – Суми : Слобожанщина, 2000. – С. 285–292.

12. Федоров Є. Економічна діяльність православної церкви в Слобідській Україні у XVIII ст. / Є. В. Федоров, М. В. Татарінов // Вісник Харківського університету. Історія України. Випуск 1. – Х. : Основа, 1996. – № 387. – С. 12–25.

13. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. – К. : Мистецтво, 1999. – С. 72–75.

14. Шкурка М. Воскресеньська церква гідна воскресіння / М. С. Шкурка // Вісті. – 2007. – 6 серпня. – С. 12.

ВЕЛИЧ І ТРАГЕДІЯ ПАВЛА ПОЛУБОТКА

До 350-річчя від дня народження гетьмана України Павла Полуботка

*В моєму серці плаче Україна,
За неї я готовий і на смерть!
Гарячим духом сповнений ущерть,
Іду сміливо у кубло змійне...*

І. Перепеляк, «Павло Полуботок»

В історії України XVIII століття насичене подіями, які своїми наслідками значною мірою зумовили подальшу трагічну долю нашого народу.

Перенесення виснажливої Російсько-шведської війни на українські землі, Полтавська битва (1709), утворення Малоросійської Колегії та обмеження автономії України (1722), скасування гетьманства (1765), зруйнування Запорозької Січі (1775), юридичне оформлення на Лівобережжі та Слобожанщині кріпацтва (1783) – далеко не повний перелік «благодіянь» російського царату стосовно України. Крім того, значні людські й матеріальні ресурси краю в цей період відволікалися для ведення Росією безконечних війн за розширення своєї території, для будівництва в болотистій місцевості нової столиці – Петербурга, риття каналів, спорудження оборонних ліній і редутів тощо. Усе це непосильною ношею лягало на плечі українців.

Саме ці буремні роки нашої історії випали на долю видатного політичного діяча, чернігівського полковника, а згодом і наказного гетьмана України Павла Леонтійовича Полуботка (див. Дод. 12).

У кінці XVII – першій чверті XVIII століття Російсько-шведська війна переміщується на терени України. Уже зруйнована і спалена Меншиковим дотла гетьманська столиця Батурин, узяті в облогу полкові міста й сотенні містечка, війська ворогуючих сторін поступово йдуть на зближення. Відчувається неминуха розв'язка у військовому конфлікті...

Щоб прискорити прихильність України до своєї політики, Петро I діяв випробуванням у Московії методом «кнути и пряника». Тих, хто відверто підтримував у військових діях опального гетьмана або співчував йому, оголошували «мазепинцями» і без суду та слідства публічно страчували. Показовою в цьому плані була розправа над козаками в місті Лебедині, що на Сумщині. Чисельність доставлених для страти склала близько 900 осіб. Їхня вина полягала в тому, що не з'явилися у Глухів на інсценізовані царем вибори нового гетьмана – Івана Скоропадського. Катували цих ні в чому не винних людей із дотриманням правила діючого в Москві «Соборного Уложения <...> по порядку, – батожем, кнутом и шиною, т. е. разженным железом, водимым с тихостию или медленностию по телам человеческим, которые от того кипели, шкварились и воздымались» [3]. Закінчувався допит четвертуванням, колесуванням або посадженням підсудного на палю: з такими методами розправ могла зрівнятися хіба що середньовічна інквізиція. І навпаки, тих, хто діяв заодно з російською армією або приходив до царя з повинною, Петро I наближав до себе й винагороджував конфіскованими в українців маєтностями чи залишав за ними їхні колишні звання та посади. Серед таких були, наприклад, Данило Апостол, Іван Сулима, Дмитро Горленко, Іван Максимович, Гамалія, Кандиба та ін.

Перед чернігівським полковником Павлом Полуботком стояло нелегке питання: як бути, яку з воюючих сторін підтримувати? Він був свідком руйнації гетьманської столиці, відвертого переходу Мазепи на бік шведів і різкого падіння його авторитету серед козацтва, свідком тотального зубожіння народу. В його душу закралася зневіра в можливість перемоги – на цьому етапі – гетьмана і його шведських союзників. Урешті-решт він пристав на варіант злуки полковника з росіянами. Напевне, Полуботок розраховував, що, зблизившись із царем, зможе більше прислужитись

Україні у відстоюванні її автономії. Та Павло Леонтійович глибоко помилився, і це була його фатальна помилка, за яку поплатився життям.

Цар запримітив таку «лояльність» до себе і почав винагороджувати полковника все новими й новими маєтностями. Щедротам його не було меж, адже своєму вдаваному прихильнику він роздавав не зі своєї казни, а з реквізованого в козацької старшини майна. Одним із найкращих маєтків, «подарованих» царем Павлу Полуботку, була Михайлівка Сумського полку (тепер Лебединського району), яка до конфіскації належала шурину Мазепи Івану Обідовському. В жалуваній грамоті царя від 14 листопада 1708 року, виданій у Глухові й підписаній за розпорядженням Петра I канцлером Гаврилом Головкиним, говорилося: «Божею поспешествующею милостию, Мы, Пресветлейший, Державнейший Великий Государь Царь и Великий Князь Петр Алексеевич, Всея Великия и Малыя и Белья Россий Самодержец <...> пожаловали подданого нашего войска Запорожского, Черниговского полковника, Павла Полуботка, за его к нам <...> верныя и усерднорядетельныя службы, как в войсковых действиях против неприятеля нашего короля шведского, также и за показанную его непоколебимую к нам верность в настоящем случае измены нам, Великому Государю, бывшего гетьмана Мазепы, повели ему дать сію нашу, Царского Величества, жалованую Грамоту, по Нашему, Великого Государя, именному Указу на маєтности, <...> а именно: в Сумском полку, в уезде Лебединском, на село Михайловку с мельницами, с озера, с иными принадлежащими к нему селами, Озаком, Буймером и Грунею, с пашенными землями, лесами и санными покосы, и со всякими угоди...»[16].

Прийнявши у свою вотчину Михайлівку, Павло Полуботок розпочав активно її розбудовувати. Роботи велися в основному на двох садибах: у самій Михайлівці та Лебедині. Лебединська садиба розміщувалася на трьох ділянках: перша – по парному боці нинішньої вулиці К. Маркса від майданчика атракціонів до продовольчого магазину; друга – по непарному боці вулиці, де тепер районне управління агропромислового комплексу (колишній будинок графа Капніста); третя – поблизу будівлі редакції газети «Життя Лебединщини». Головною ж була садиба в Михайлівці.

Вона розміщувалася там, де свого часу нащадки Полуботка збудували унікальний палацовий комплекс, використавши при цьому частково, як стверджує відомий харківський архітектор Георгій Лукомський, і гетьманські світлиці [9].

В уже згадуваному «Чтении в императорском обществе истории и древностей российских» у розділі «Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка» наводиться детальний перелік нерухомого й рухомого майна, яким володів гетьман і його сини Андрій та Яків [16]: численні світлиці, службові й господарські будівлі, фруктові сади, домашня й робоча худоба, продовольчі припаси, килими [4], дорогоцінні тканини, вишуканий жіночий і чоловічий одяг – усього й не злічити, адже тільки перелік майна ледь уміщується на кількох сторінках.

Звичайно, діяльність Павла Полуботка не обмежувалася господарськими турботами в михайлівському та численних інших помістях Чернігівської губернії. Будучи наближеною особою до гетьмана Івана Скоропадського, він брав активну участь в управлінні Гетьманщиною. Водночас, знаючи про діяльний характер чернігівського полковника та його схильність до відстоювання прав і вольностей українського народу, цар пильно стежив за його діями, провокував невдоволення ним у середовищі козацтва, заохочував донощиків, збирав, про всяк випадок, на нього компрометуючі матеріали тощо. Разом із тим царат методично нарощував утиски Гетьманщини, ставлячи за мету здійснення своїх далекосяжних планів – перетворення України у свою провінцію.

1721 рік – дата переможного завершення тривалої Російсько-шведської війни, підписання між воюючими сторонами Нейштатського мирного договору, закріплення Росії на берегах Балтійського моря та Фінської затоки. Ейфорія перемоги охопила правлячі кола держави. Під час московських торжеств на честь перемоги від Сенату й Синоду царю було об'явлено його новий титул: «Петр Великий, Император Всероссийский и Отец Отечества» [7]. Таким чином Росія вперше була проголошена імперією.

Прибувши в Москву на святкування дня перемоги над шведами, гетьман Іван Скоропадський скористався можливістю вкотре подати царю чолобитну із проханням полегшити становище

України, зменшити податковий тягар, припинити безчинства російських військ, розквартированих у містах і селах нашого краю, тощо. Захмелілий від переможних феєрверків цар відмахнувся від гетьмана, як від надокучливої мухи, й у квітні 1722 року видав указ про запровадження в Україні Малоросійської Колегії під головуванням Степана Вельямінова. Колегія наділялася необмеженими правами контролю за діяльністю гетьманської влади, судочинством, оподаткуванням, майновими і земельними спорами тощо. Для гетьмана це царське рішення було громом із ясного неба [6]. Повернувшись у Глухів, він зліг і в червні того ж року помер. Тоді указом царя наказним (тимчасовим) гетьманом України було проголошено чернігівського полковника Полуботка [7].

Скориставшись новими посадовими можливостями, Павло Полуботок продовжив безкомпромісну боротьбу за повернення Малоросії прав, засвідчених договором 1654 року між Богданом Хмельницьким і московським царем Олексієм Михайловичем, змагання за ліквідацію Малоросійської Колегії, послаблення податкового тиску на українців тощо. Під час перебування російсько-козацьких військ у Перському поході козацька старшина звернулася в Сенат із проханням знизити непомірно високі податки на місцеве населення. Сенат із розумінням поставився до цього, відмінив рішення Малоросійської Колегії та пішов на полегшення фіскальних поборів з українців [7]. Однак це ще більше розлютило Вельямінова.

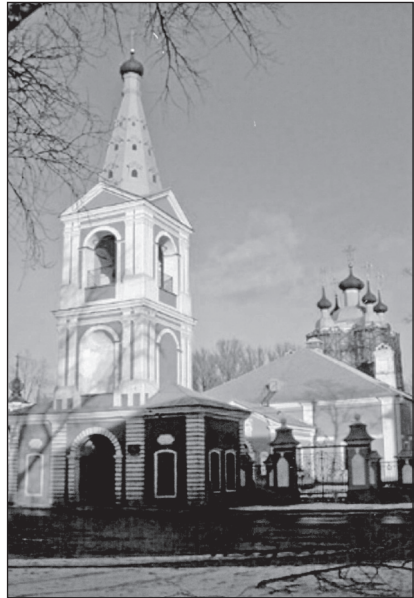
Діждавшись повернення царя з походу, Вельямінов поспішив до нього зі скаргою на Україну, звинувативши весь її народ у зрадницьких намірах. Цар, не довго думаючи, відмінив рішення Сенату, й усе повернулося на «круги своя». Та Петро I цим не обмежився: він давно чекав нагоди розправитися з гетьманом і козацькою старшиною. Тому всіх старшин, хто звертався до Сенату, на чолі з гетьманом було терміново викликано до столиці для надання пояснень. Не знав Павло Леонтіївич, що, відбуваючи в Петербург, він назавжди покидає свою Батьківщину, назавжди полишає сім'ю, друзів і побратимів. Одразу після прибуття українську депутацію, неначе злочинців, оточили щільним кільцем охорони. Розпочалися кількамісячні виснажливі допити

із застосуванням фізичного насилля. Перебіг допитів проходив під контролем самого царя. Коли ж дізнання скінчилися, Таємна Канцелярія «осудила чиновников Малоросійских на вечное заточение и лишение имени их в пользу Государя и его казны».

Після оголошення рішення Таємної Канцелярії Полуботок звернувся до царя – зокрема, зі словами: «Вижу, Государь, и понимаю, из какого источника почерпнул Ты злость твою, которая не сродна сердцу твоему и неприлична характеру Помазаника Божія... Мы просили и просим от лица народа своего о пощаде отечества нашего, несправедливо гонимого и без жалости разоряемого, просим о восстановлении прав наших и преимуществ, торжественными договорами утвержденных, которые и Ты, Государь, несколько раз подтверждал» [7].

Цар терпляче вислухав звернення гетьмана, проте не надав жодних послаблень підсудним. Охорона без зайвих формальностей їх перекувала й перевела в каземати для в'язнів Петропавлівської фортеці. Перебуваючи близько року в нелюдських умовах, Павло Полуботок тяжко захворів.

Відчуваючи наближення смерті, гетьман попросив тюремного наглядача зустрітись зі священником, аби той його висповідав. Але замість священнослужителя в тюремну камеру зайшов сам цар. Він, напевне, хотів пересвідчитися, що його жертва справді вже на відході. Про що говорив Павло Полуботок під час його останньої зустрічі з катом України, нам достеменно невідомо, адже

*Самсоніївський собор
у С.-Петербурзі, поблизу якого було
поховано П. Полуботка.
Могила гетьмана втрачена.
Сучасне фото.*

розмова відбувалася без свідків. Тому різні дослідники це питання трактують дещо відмінно. Більш авторитетною видається версія Георгія Кониського, викладена ним 1846 року у відомій книзі «Історія русовъ». Цей історичний сюжет останньої зустрічі Павла Полуботка з царем ліг в основу картини російського художника Василя Волкова. Оригінал картини, на жаль, не зберігся; до нас дійшла лише її копія в майстерному виконанні художника Якова Вінгліанського (див. Дод. 12).

За версією Г. Кониського, Полуботок сказав цареві: «Я вражды к Тебе никогда не имел и не имею, и с тем умираю, как христианин. Верю несомненно, что за невинное страдание мое и моих ближних, будем судиться от общего и нелицемерного Судии нашего, Всемогущаго Бога, и скоро пред Него оба предстанем, и Петр с Павлом тамо розсудятся» [7]. Невдовзі, 18 грудня 1724 року, в Петропавловській фортеці гетьман помирає. Без особливих почесей його було поховано в Петербурзі на цвинтарі поблизу церкви Сампсонія Странноприємця (в народі Сампсоніївська церква). Збулося і пророцтво гетьмана з його останньої зустрічі з царем: десь через місяць тиран і душитель України відправився в потойбічний світ [6].

Але не скінчилися поневіряння гетьмана України й після смерті. Дерев'яну церкву, біля якої поховали його останки, перебудували на величний Сампсоніївський собор, а Сампсоніївське кладовище згодом закрили. Автор книги «Павло Полуботок – політик і людина» Олександр Коваленко зробив спробу віднайти в Петербурзі могилу гетьмана, однак безрезультатно. З цього приводу він пише: «Як нам люб'язно повідомила петербурзький історик Тетяна Бетехіна, у 1974–1975 роках поблизу собору було проведено археологічні розкопки, але атрибутувати виявлені поховання і перепоховання здебільшого не вдалося. Отож, з прикрістю мусимо констатувати, що розшукати могилу Павла Полуботка, ба навіть встановити її колишнє місцезнаходження, на сьогодні практично неможливо» [6].

Факт утрати могили гетьмана Полуботка підтверджує і Т. М. Лебединська – авторка книги «Український некрополь Санкт-Петербурга», водночас зауважуючи, що гетьман був

«похований у Сампсоніївському соборі». Це мало ймовірно, оскільки Полуботок помер у грудні 1724 року і впокоївся на кладовищі поблизу першого дерев'яного Сампсоніївського храму, тоді як Сампсоніївський собор на заміну однойменній дерев'яній церкві був зведений у 1728–1740 рр. Є ще одне, на нашу думку, слушне зауваження стосовно достовірності фактажу книги: порівнюючи іконографію членів сім'ї гетьмана, можна дійти висновку, що на сторінці 116 подано портрет не Павла Полуботка, а його старшого сина Андрія [7].

Не кращі були справи з пам'яттю про Полуботка й на Лебединщині. 1918 року михайлівський палац після пограбування згорів дотла – не залишилося щонайменших речових свідчень про михайлівську садибу гетьмана. Вогонь знищив усі культурні цінності, численні архівні матеріали; збереглася лише «Полуботчишина сорочка», яку тримала в себе мати останнього власника михайлівської садиби Олексія Васильовича Капніста графиня Варвара Василівна (уроджена Рєпніна). Ця сорочка дружини гетьмана експонувалася на Першій виставці української старовини, організованій Повітовою Управою Лебедин Харківської губернії в липні-серпні 1918 року [5; 13]. Роком пізніше раритет виставляли в Лебединському краєзнавчому музеї, та після його розгрому сорочка назавжди зникла. На щастя, її завбачливо сфотографував перший директор музею Б. К. Руднев. У наш час оригінальні негативи тодішньої фотозйомки (на склі) були знайдені на горищі художнього музею в Лебедині місцевим краєзнавцем, художником Олександром Полікарповичем Дубровським і передані на зберігання в Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара» в Києві.

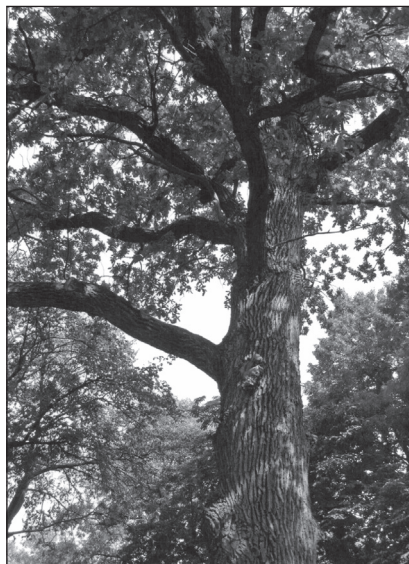
Отож, на перший погляд здається, що все поглинула ріка безпам'ятства. Та це не так. Ми поділяємо думку відомого українського письменника Валерія Шевчука про те, що «ніхто ніколи його імені (Павла Полуботка. – М. III.) із пам'яті нашого народу не зітре, доки той народ житиме під сонцем. Пам'яті не споганити, коли вона свята!» [17, с. 64].

Із метою відзначення 2010 року 350-річчя від дня народження наказного гетьмана України Павла Леонтіювича Полуботка

Президент України Віктор Ющенко видав Указ «Про заходи щодо вшанування пам'яті Павла Полуботка» (від 20 січня 2010 року № 47/2010). Указом передбачається проведення урочистостей, присвячених життю і діяльності відомого історичного діяча, а також тематичних конференцій, круглих столів, читань, встановлення пам'ятних знаків у місцях перебування гетьмана. Наголошено також на заходах «щодо найменування чи перейменування в установленому порядку вулиць, проспектів, майданів у населених пунктах <...> на честь наказного гетьмана Павла Полуботка» [15]. Риторично запитуємо, чи буде цей Указ виконано?!

Як відомо, життя і діяльність Павла Полуботка були тісно пов'язані зі Слобожанщиною, зокрема з Лебедином і Михайлівкою на Сумщині. Хочеться сподіватися, що громадськість і місцева влада не оминуть нагоди гідно пошанувати не просто видатного краянина, але одну з найгероїчніших постатей в історії України.

ПАМ'ЯТКА ПРИРОДИ (XVIII ст.)
ДУБ ПОЛУБОТКА
Дуб черешчатий
(*Quercus robur*)
довідка: Павло Леонтійович Полуботок
(бл. 1660р. – 29.12.1724р.)
наказний гетьман Війська Запорозького.

*Пам'ятка природи. «Дуб Полуботка»
на колишній його садибі
в Лебедині Сумської області.
Сучасне фото Ірини Бобрової*

У Лебедині на вулиці К. Маркса, де була садиба гетьмана, очікуємо встановлення пам'ятного знака в палісаднику школи № 1, а саму вулицю давно пора перейменувати на вулицю «Гетьмана Павла Полуботка».

Пам'ять про перебування Полуботка в Лебедині зберігає і майже трьохсотлітній дуб, який росте на території колишньої його садиби – в теперішньому міському парку поблизу танцювального майданчика. Це історичне дерево слід віднести до числа пам'яток природи

місцевого значення, встановити довкола нього охоронну зону та здійснити поруч необхідне інформаційне забезпечення*.

Дещо згодом (але в короткостроковій перспективі) логічно було б увічнити пам'ять привселюдно закатованих Петром I та Меншиковим у Лебедині в листопаді-грудні 1708 року 900-та безневинних козаків: про цей історичний факт свідчить братська могила «гетьманців», яка і сьогодні височіє неподалік міського цвинтаря «Жен Мироносиць» у Лебедині, та численні історичні джерела [2; 3; 6; 14].

Михайлівці належить особлива місія у вшануванні 350-ї річниці від дня народження Павла Полуботка, адже вона була своєрідною резиденцією гетьмана на Слобожанщині. Він полюбляв цей рідкісної природної краси край; попри свою заклопотаність проблемами Гетьманщини, часто відвідував село, зупинявся у своїй садибі, де мешкала дружина із синами Андрієм та Яковом, був меценатом михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині [15]. Сьогодні в Михайлівці поступово відроджується історична правда про великого патріота України. Завдяки діям патріотично налаштованих громадян Лебедин, керівництва району й села територію, на якій ростуть майже чотириохсотлітні «козацькі дуби», оголошено «ботанічною пам'яткою природи». Одночасно було знято врешті-решт з пам'ятного знака ганебну табличку із брехливим написом, буцімто на цьому місці в грудні 1708 року сидів Петро I: це не відповідало дійсності, адже тоді цар разом зі своїм посіпаками займався лебединськими стразами.

Два роки тому поблизу «козацьких дубів» було споруджено величний пам'ятний знак із написом: «Мазепинцям – рицарям незалежної України. 1708–2008 рр.». Добру справу розпочали михайлівчани, за що їм доземний уклін, але на цьому, сподіваємося, відродження історичної справедливості й пам'яті не припиниться.

Для вшанування 350-річчя з дня народження Павла Леонтіївича Полуботка в Михайлівці, на наш погляд, було б доцільно

* Миська рада Лебедин (голова – А. Г. Троян) улітку 2014 року, здійснивши всі підготовчі роботи, на велелюдному зібранні мешканців міста врочисто відкрила й освятила пам'ятку природи XVIII століття «Дуб Полуботка».

здійснити цілий комплекс організаційних, технічних і просвітницьких заходів, а саме:

- спорудити пам'ятник (пам'ятний знак) на честь ювілейної дати на території колишньої садиби гетьмана навпроти дивом уцілілого флігеля, побудованого ще в другій половині XVIII століття нащадками Полуботка, передбачивши в перспективі створення в тому-таки флігелі музею історії села Михайлівки;

Залишки садиби П. Полуботка в с. Михайлівці Лебединського району Сумської області. Флігель (на другому плані фото), побудований нащадками гетьмана в другій половині XVIII ст. Сучасне фото автора

- спорудити в'їзний знак у Михайлівку на відзначення 335-річчя від дня заснування села: його доцільно розмістити перед мостом через ріку Псел по правій стороні дороги Лебедин – Михайлівка;

- присвоїти частині сільської вулиці від мосту через ріку Псел до колишньої михайлівської Богородичної церкви назву «Вулиця Гетьмана Павла Полуботка»;

- рекомендувати колективу Михайлівської середньої школи вивчити питання про доцільність присвоєння школі імені Гетьмана Павла Полуботка. У разі позитивного рішення трудового

колективу школи звернутись із відповідним поданням до місцевих і державних органів влади України;

– передбачити проведення в Михайлівці культурно-просвітницьких заходів до відзначення 350-річчя від дня народження гетьмана України Павла Полуботка, залучивши до цього місцеву школу, сільський клуб, жителів села, всіх небайдужих.

Ми свідомі думки, що подібні до наших пропозиції озвучуються не вперше, і місцеве керівництво міркує над тим, як упроваджувати їх у життя і чи братися за це взагалі?.. Дехто може зневіритись або ж зупинитися на вже досягнутому. Проте більшість, упевнені, буде крок за кроком іти до поставленої мети, складати цеглинку до цеглинки, розбудовуючи для себе, а не для когось, свою малу батьківщину. Тож гуртуймося, товариство, вшановуючи героїв-патріотів нашої минувшини та віддаючи належну славу й нинішнім будівничим вільної та незалежної України.

Література

1. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. / Платон Белецкий. – Л. : «Искусство», 1981. – С. 188–189.
2. Гальковский. Наказной гетьман Полуботок. Исторический очерк / Гальковский. – Лебедин : Тип. М. Е. Когана, 1909.
3. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский. – М., 1857. – С. 462–463.
4. Історія українського мистецтва в 6 томах. Том III. Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. – К. : Вид. АН УРСР, 1968. – С. 336–337.
5. Каталог 1-ї Вистави Української Старовини. – Лебедин, 1918. – С. 4–5, позн. 29.
6. Коваленко О. Павло Полуботок – людина і політик / О. Б. Коваленко. – Чернігів : «Десн. Правда», 1996.
7. Конисский Г. История Русов. Репринтное воспроизведение издания 1846 года / Г. Конисский. – К. : Дзвін, 1991. – С. 227–231.
8. Лебединська Т. Український некрополь Санкт-Петербурга / Т. М. Лебединська, П. М. Тарасенко. – К. : Вид. дім «Стилос», 2007. – С. 116.
9. Лукомский Г. Михайловка. Столица и усадьба / Г. Лукомский. – Петроград, 1916. – № 56.
10. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Т. 4. Полуботки / В. Л. Модзалевский. – К., 1914. – С. 179–189.

11. Мордвінова О. Портрет наказного гетьмана Лівобережної України Павла Полуботка. Берлін, 20-і рр. XX ст. / Ольга Мордвінова. – К. : «Музей гетьманства», 1995.

12. Сапухіна Л. Полуботківські архіви і Сумщина / Л. П. Сапухіна // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 136–144.

13. Таранушенко С. «Полуботчищина» сорочка / С. А. Таранушенко // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. – Х. : ДВУ, 1927. – С. 365–369.

14. Ткаченко Б. Лебедія / Б. І. Ткаченко. – Суми : «Слобожанищина», 2000. – С. 72–85.

15. Указ Президента України «Про заходи щодо вшанування пам'яті Павла Полуботка» від 20 січня 2010 року № 47/2010.

16. Чтение в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Акты, до маетностей Полуботков относящиеся. Повременное издание. 1862, июль-сентябрь, книга третья. – М. : В университетской типографии, 1862. – С. 91–133.

17. Шевчук В. Боротьба Павла Полуботка за збереження решток української автономії / В. О. Шевчук // Розбудова держави. – 1994. – № 9.

18. Шкурка М. Стежками гетьманської Слобожанини / М. С. Шкурка // Вісті. – 2010. – 29 квітня (№ 17). – С. 13.

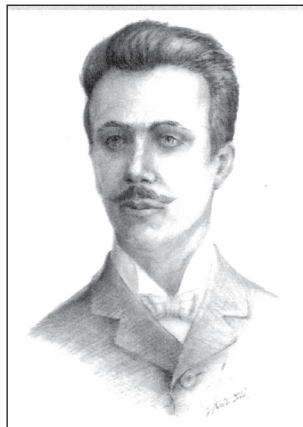
МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО ТА ЙОГО БЕЗСМЕРТНА ПІСНЯ «ДИВЛЮСЬ Я НА НЕБО...»

195-річчю з дня народження поета-романтика
М. М. Петренка присвячується

Нотатки до біографії поета

Михайло Миколайович Петренко (1817, м. Слов'янськ – 1862, м. Лебедин Харківської губернії) – відомий український поет-романтик. Рід Петренків походив зі слобідських козаків Ізюмського полку і мешкав у Слов'янську не менше двох із половиною століть. Батько майбутнього поета Микола Гаврилович Петренко за участь у військових кампаніях отримав почесний титул «личное дворянство».

1817 р. у сім'ї народжується первісток, якого й назвали Михайлом. Першу освіту Михайло Петренко здобув у домашніх умовах. Близько 1826–1830 рр. він – учень ізюмського трьохкласного училища. Потім продовжує навчання в Харківській губернській гімназії. Із вересня 1837 по 1841 р. – студент Харківського університету. Здобувши вищу юридичну освіту, Михайло Петренко спочатку працює в повітових органах судочинства

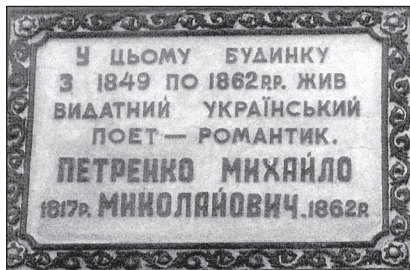

*Михайло Петренко,
український поет-
романтик XIX ст.*

Харківської губернії, а потім його призначають на посаду стряпчого повітового суду міста Лебедина (тепер Сумська область).

У Державному архіві Донецької області зберігається рапорт на ім'я харківського губернського прокурора із власноручним підписом Михайла Петренка про те, що він прибув у місто Лебе-

дин 6 липня 1849 р. для «исполнения должности уездного стряпчего». З цього дня й до кінця життя Михайло Миколайович живе та працює в Лебедині. Тут у них із дружиною

— дворянкою Ганною Миргородовою — народжується п'ятеро дітей: Микола, Марія, Євграф, Людмила і Варвара.

Просування М. Петренка по службових щабелях у Лебедині в деталях ще не встановлене, за винятком двох фактів із його біографії. 1858 р., звертаючись до Лебединського повітового училища із проханням зарахувати учнем його старшого сина Миколу, М. Петренко в заяві вказує, що має він чин титулярного радника, а в некролозі від 26 грудня 1862 р. зазначається, що поет помер, будучи вже в чині колезького асесора.

У Лебедині М. Петренко був знаною і шанованою людиною. Тому в його життєписі занотована й така подія, як перебування на Лебединщині Т. Г. Шевченка. Проте мало збереглося документальних свідчень про зустріч і спілкування поета з Кобзарем. У

«Шевченківському словнику» [8, с. 102] стверджується, що Петренко зустрічався з Шевченком у маєтку Хрущова в селі Лифиному. А чому не згадується при цьому повітове місто Лебедин, у якому Петренко жив, обіймаючи в повітовому суді посаду титулярного радника (колезького асесора) й, напевне, добре знаючись зі своїм однокашником по Харківському університету – одним із братів Залеських Олексієм? Адже в першій декаді червня 1859 р. Т. Шевченко брав участь у «каші», яку організували на березі Псла біля хутора Нові брати Залеські з друзями. І тут про М. Петренка – ні слова. Це свідчить про те, що факт знайомства і спілкування Петренка з Шевченком на Лебединщині потребує ще додаткового вивчення.

Петренко був добре знайомий із творчістю Шевченка й не випадково, як стверджують літературознавці, на деяких його віршованих творах, наприклад, «Думи мої, думи мої, де ви подівались», «Ой біда мені, біда» та інших, позначився вплив поезії Тараса [5, с. 39, 40].

За наполяганням Лебединського районного осередку Народного Руху та безпосередньо його голови письменника Б. І. Ткаченка вулицю Постишева в Лебедині перейменовано на вулицю поета-романтика, автора всесвітньо відомої пісні-романсу «Дивлюсь я на небо...» М. Петренка. Зважаючи на те, що в Україні за радянських часів із відомих ідеологічних міркувань ім'я поета замовчувалося, вважаємо за доцільне встановити на початку цієї вулиці спеціальний інформаційний стенд, зміст якого повідав би про життя і творчість Михайла Миколайовича, адресу його проживання в Лебедині та місце поховання на Покровському кладовищі.

У Лебедині, як установили місцеві краєзнавці, М. Петренко проживав по нинішній вулиці Щербакова, 4. У кінці XIX ст. його будинок придбав купець Воскобойников. 1899 р. помешкання було капітально відремонтоване, про що свідчить напис на фронтоні. Споруда до наших днів добре збереглася й використовується як житло приватними особами.

У вересні 2012 р. м. Слов'янськ Донецької області – батьківщина М. Петренка – відзначатиме 195-ту річницю від дня народження і 150-ті роковини з дня смерті поета. Упевнені, що й Лебедин не залишиться осторонь цих культурно-історичних подій.

На жаль, прижиттєвого портрета поета ні в Лебедині, ні на його батьківщині в Слов'янську не збереглося. Ті ж із членів родини, які на багато років пережили митця, стверджували, що найбільш схожим на свого дядька був його племінник Антон Костянтинович Петренко, фото якого за 1907 р. подаємо в цій статті.

За радянських часів доля родини М. Петренка, як і багатьох інших українських письменників, діячів науки та культури, склалася трагічно. Його поезія, як стверджували ідеологи більшовизму, не відповідала «ідеалам комунізму» і заборонялась, а більшість членів родини були репресовані. Стосовно Антона Костянтиновича рішенням «трійки» («протокол № 7 засідання Тройки УНКВД по Донецькій області от 23 апреля 1938 г.») було винесено такий жорстокий вирок: «Петренко Антона Константиновича РАССТРЕЛЯТЬ, имущество конфисковать». У такий спосіб було винищено майже весь петренківський рід.

*Антон Петренко
з дружиною в Криму, 1914 р.*

Унаслідок копітких досліджень встановлено адресу ймовірного проживання поета-романтика в Лебедині та місце його вічного спочинку на міському Покровському кладовищі, а також виготовлені меморіальні дошки на об'єктах, пов'язаних із майстром поетичного слова. М. Петренкові присвячено низку статей і літературних творів, що публікувались у місцевій пресі. У Лебединському педагогічному училищі імені А. С. Макаренка проводяться вечори, присвячені життю і творчості літератора. Та найбільш душевно, у тон до ювілею прозвучав вірш відомого місцевого журналіста й поета В. О. Дудченка «Петренківське небо»:

*Петренківське небо безмежне і чисте,
Улюблена Божа небесна блакить.
Зоріє над нами улюблена пісня,
То в неї душа України болять.*

*Невже в Лебедин, у довічне заслання
Зневірена доля за тим привела,
Щоб краяти серце поета мовчанням,
І крила пісенні йому відтяла?..*

*І сяє над нами Петренкове небо,
І ллється у душу його глибочінь.
У струнах бандури пісенний Заремба
Вустами народу висвячує синь.*

*Чому я не сокіл? Чому не літаю?
Дзвеніло над світом у зоряну мить,
Коли астронавтам над місяцекраєм
Плескав у долоні захоплений світ.*

І неба блакить

Перші поетичні твори М. Петренка були опубліковані 1841 р. в альманасі «Сніп» О. Корсуна, потім 1843 р. – у «Молодику», 1848 р. – у «Южно-русском сборнике» А. Метлинського. До нас дійшло лише дев'ятнадцять його віршів. А все ж визнання Михайлові Миколайовичу як літераторові принесла поезія «Небо», яку було покладено в основу всесвітньо відомої української пісні-романсу «Дивлюсь я на небо...» [3]:

*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!*

*Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горе привіту,
І ласки у зірок, у сонця просять,
У світлі їх яснім все горе втопить.*

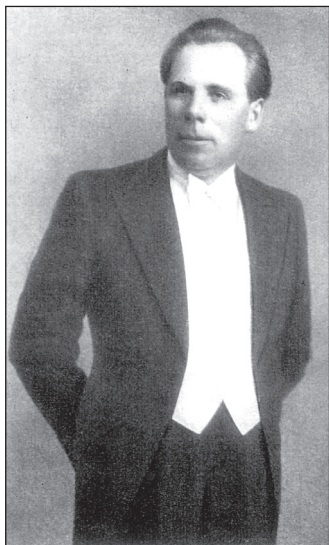

Бо долі ще змалку здаюся я нелюбий,
Я наймит у неї, хлопцюга прибудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?

Кохаюся з лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю;
І в горі спізнав я, що тільки одна, –
Далекеє небо, – моя сторона.

І на світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, – мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.

Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув, і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув,
І в хмарах навіки от світу втонув!

Борис Гмиря, 1948 р.

Цей твір одразу полюбився людям. Його почали наспівувати. Та лише коли до тексту долучився польський та український композитор і музикант Владислав Іванович Заремба (1833–1902) і здійснив класичне аранжування мелодії пісні, вона стала воістину народною. Від початку ХХ ст. цей твір активно тиражують на грамплатівках, а в наш час – і на компакт-дисках.

До революції, приміром, грамзапис пісні «Дивлюсь я на небо...» здійснила фірма «Грамophone концерт рекорд» (1907) у виконанні відомого російського співака Н. Г. Северського. Виконували її і багато інших артистів.

Після жовтневого перевороту запис народних українських пісень, зокрема й цієї, фактично призупинився.

І лише після переможного 1945 р. Апрелевський завод у Москві розпочав тиражувати на грамплатівки записи українських народних пісень як у сольному, так і в хоровому виконанні. Одним із перших був запис 1946 р. пісні «Дивлюсь я на небо...» у виконанні народного артиста України Андрія Іванова. Пізніше кожен із видатних українських співаків мав за честь включати її у свій концертний репертуар. Виконували твір І. С. Козловський, Д. М. Гнатюк, А. І. Кочерга, А. Б. Солов'яненко – всіх і не перелічити. Особливої уваги заслуговує виконання «Неба» Б. Р. Гмирею – земляком автора тексту [2, с. 8, 38, 80a]. Це було виконання найвищої проби. Кожного разу диктор радіопередачі з любов'ю і шанобою сповіщав: «Співає Борис Гмиря».

Космічна одісея пісні «Дивлюсь я на небо...»

Цей заключний розділ статті за своєю назвою може здатися дивним для читачів, тому виникає потреба дещо пояснити. Дивним видається поєднання знаменитої української пісні з освоєнням людством космосу. А суть питання ось у чому. Коли в далекому 1962 р. Радянський Союз запустив на навколоземну орбіту новий космічний корабель «Восток-4», вів його всесвітньо відомий космонавт-українець, уродженець міста Узин Київської області Павло Романович Попович.

Пролітаючи над рідним краєм, незважаючи на заборону центру керування польотом на довільний витік інформації з космічного корабля, Попович самочинно вирішив вийти в ефір із привітанням до землян...

Далеко не всім виданням пощастило правдивою поінформувати про це своїх читачів. Однак кореспондентка газети «Україна молода» Анастасія Богуславська зуміла зустрітися з Павлом Романовичем і взяти в нього інтерв'ю. Ось що сказав космонавт: «Співати я завжди любив, мав, як мені казали, рідкісний голос – драматичний тенор, і навіть кілька консерваторій мене запрошували до себе. Але авіація, космонавтика для мене були понад усе. Перша українська пісня залунала у космосі ще у 1962 році, коли

я літав із Ніколаєвим. Ми ввімкнули всі передавачі на Землю, і я заспівав: „Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, / Чому я не сокіл, чому не літаю...” [1].

Павло Романович був людиною емоційною, мав чудовий голос, і тому його привітання з космосу прозвучало в пісенній формі. І полинула через ефір до землі, до всього безконечно-го простору знаменита українська мелодія. На землі в центрі польотів розпочалася паніка. За практикою тодішніх компетентних органів, розпочали пошук «винних». Та було вже пізно. Пісня, вперше в історії, за лічені секунди стала надбанням всього людства й полинула в космічну глибину. Можна уявити, як миттєво було надіслане розпорядження всім редакціям – газет, журналів тощо – не згадувати про це привітання в пісенній формі. Десятки років і навіть дотепер офіційно замовчується цей історичний факт.

Та не дарма кажуть: «Шила в мішку не втаїти». У січні 2007-го вся країна відзначала 100-річчя з дня народження С. П. Корольова. Спочатку святкування проходило в Москві, а через тиждень – і на батьківщині Сергія Павловича в обласному центрі Житомирі. На свято прибули численні делегації з Москви та інших міст колишнього СРСР. Найбільш поважною була представницька делегація підкорювачів небес на чолі з космонавтом, тепер уже генерал-майором, П. Р. Поповичем.

Зал Житомирського обласного музично-драматичного театру – переповнений. Розпочинаються урочистості, концерт. Усі з нетерпінням чекають виступу Павла Поповича... Не вагаючись, космонавт піднімається на сцену – і звучать перші акорди фортепіано, лине улюблена пісня «Дивлюсь я на небо...». Зал вибухає аплодисментами, чуються вигуки: «браво», «біс»... Звісно ж, публіка, особливо журналісти, засипали чоловіка питаннями. Не обійшлося

**Павло Попович,
льотчик-космонавт, двічі Герой
Радянського Союзу**

і без згадки про космічне поздоровлення землянам. Тут Павло Романович вирішив бути доволі відвертим і відразу ж розставити крапки над «і». Справді, факт поздоровлення піснею з орбіти космічного корабля мав місце, але це, як пояснював після приземлення, була його «хуліганська витівка». Стосовно ж замовчування пригоди ЗМІ країни наголосив: це питання вже до інших людей...

Не менш дивно розвивалися події і після святкування 100-річного ювілею Корольова. На другий-третій день усі центральні газети області опублікували свої репортажі про врочистості, але в жодній із них, неначе за командою, зізнання Поповича про космічну історію з піснею «Дивлюсь я на небо...» не було. Можливо, комусь не сподобалося, що саме українська народна пісня першою підкорила космос?!. Нам, сучасним шанувальникам прекрасного, залишається іронічно «побажати успіхів» тим «діячам», які так речно оберігають сміхотворні «таємниці полішинеля». Не зважаючи на всі їхні жалюгідні потуги, українська народна пісня продовжує завойовувати серця людей, а завдяки патріотичному вчинку П. Р. Поповича – і навколоземні орбіти.

Література

1. Богуславська А. Павло Попович: У космосі співав «Дивлюсь я на небо...» [Електронний ресурс] / Анастасія Богуславська // Україна молодда. 09.02.2007. – Р. д. – <http://www.umoloda.kiev.ua/number/855/199/31122/>. – Назва з екрана, 03.03.2012.
2. Гмиря Б. Статті, листи, спогади / Борис Гмиря. – К. : «Муз. Україна», 1975.
3. Добровольський О. Його таємниця. Невідомий Михайло Петренко / О. Добровольський, В. Мікушев. – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2008. – С. 31–33, 65–69, 71–73, 82–83.
4. Жур П. Третя зустріч. Хроника последней поездки Тараса Шевченко на Украину / Петро Жур. – Л. : «Худож. лит.», 1973.
5. На крилах поезії. Збірник / [упорядн. О. І. Гончар і О. П. Білецький]. – К. : «Дніпро», 1980. – С. 43.
6. Овчаренко І. Дав пісню крилату. Нове з біографії поета Михайла Петренка / І. Овчаренко // Донбас. – 1988. – № 4. – С. 96–97.
7. Овчаренко І. Йому жити у віках (Михайло Петренко) / І. Овчаренко. – Слов'янськ : [Б. в.], 1997.
8. Петренко М. М. // Шевченківський словник. Т. 2. – К. : УРЕ, 1977.

ЛЕБЕДИНСЬКЕ ЛІТО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ РАХМАНІНОВА

**До 140-річчя від дня народження та 120-річчя з часу
перебування на Лебединщині Сергія Рахманінова**

Для Сергія Васильовича Рахманінова (1873–1943) – молодого російського композитора і піаніста – 1893 рік позначився стрімким професійним злетом. Після закінчення (1892) Московської консерваторії по класу відомого професора О. С. Аренського й успішного виконання у Великому театрі дипломного твору – опери «Алеко», його популярність набуває значного піднесення. Слава про талановитого музиканта докотилася й до України. Удвох із товаришем – співаком Михайлом Якимовичем Слоновим (1869–1930) – 27 січня 1893 року вони дають великий концерт у залі Харківського дворянського зібрання.

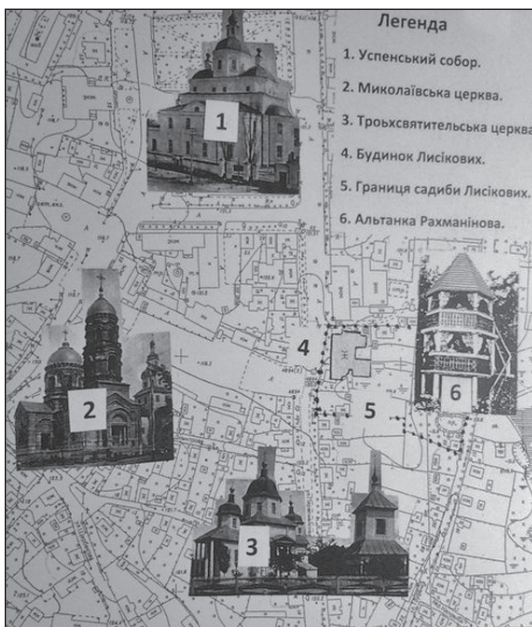
На концерті було купецьке подружжя Є. Н. і Я. М. Лисікових. Музика Сергія Рахманінова їм дуже сподобалася, а сам музикант своєю зовнішністю нагадав єдиного сина, котрий молодим передчасно пішов із життя. За цих обставин Лисікови запросили Сергія Рахманінова й Михайла Слонова приїхати влітку 1893 року відпочити на їхній дачі в повітому містечку Лебедині Харківської губернії. Незважаючи на свою завантаженість справами, Рахманінов погоджується прибути в Лебедин. Так, у листі до Модеста Чайковського від 13 травня 1893 року з Новгорода він пише: «На всякий случай пишу Вам свои адреса. До 20-го мая: Новгород, Андреевская улица, дом генеральши Бутаковой, передача мне. От 23 мая: Харьковская губерния, город Лебедин, Е. Н. Лысиковой, передача мне» [12]. Отже, 23 травня 1893 року слід вважати

офіційною датою початку перебування Рахманінова на Лебединщині. У цитованому вище листі до М. Чайковського він не вказує точної адреси його помешкання в Лебедині.

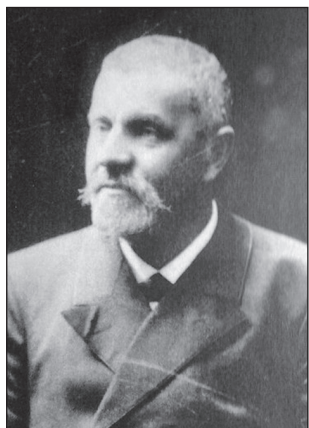
Ця деталь у біографії великого майстра, на перший погляд, не має суттєвого значення. Та лише на перший погляд. Коли ж 2013 року міська громада вирішила відзначити 120-річчя перебування С. В. Рахманінова в Лебедині відкриттям меморіальної дошки і пам'ятного знака, постало питання пошуку того історичного місця в забудові Лебедин, котре якомога точніше відповідало б тим подіям. На жаль, документальних підтверджень адреси садиби Лисікових у Лебедині не знайдено. Більшість місцевих краєзнавців сходяться на думці, що розшукувана садиба розміщувалася там, «де був у післявоєнні роки керосинний магазин». Такий рі-

вень «конкретики» мало про що говорить. Проведені нами додаткові дослідження, включаючи аналіз масштабних картографічних матеріалів центру Лебедин і містобудівельних норм і правил, дозволяють прийти до висновку, що садиба купців Лисікових у Лебедині стояла по парному боці нинішньої вулиці Першотравневої – від теперішнього магазину «Оксана», побудованого на місці колишнього «керосинного магазину», до існуючої двоповерхової будівлі міської пожежної частини, побудованої в 1913–1915 роках (колишня міська управа).

*Лебедин. Садиба Лисікових
і довколишня міська забудова*

Із півдня границя садиби проходила по руслу річки Буравки. Північна межа тягнулася від колишньої міської управи до вулиці Труфанки. Для повної картини додамо цікаву інформацію про

Портрет Я. М. Лисікова

довколишню забудову садиби Лисікових. Навкруги на фоні одноповерхових житлових будинків із їхніми вишневими садочками виділялися три величаві православні храми: Успенський собор (не зберігся), Миколаївська і Трьохсвятительська (не збереглася) церкви. Усього лише 100–250 метрів відділяли їх від садиби Лисікових. Щоденні молитовні служби під акомпанемент церковних дзвонів (особливо гучних дзвонів собору) будили у вразливій душі молодого музиканта дитячі спогади про Новгородську Софію, спонукали до активної творчої діяльності на Лебединщині. Надзвичайною майстерністю відзначалися соборні дзвонарі влітку при відправі великих православних свят, як-от Вознесіння Господнє, святих апостолів Петра і Павла, пророка Іллі, Пантелеймона Цілителя, Преображення Господнє (в народі Спаса), Успіння Пресвятої Богородиці та інші.

Хор Успенського собору також славився на всю округу. Кращі співаки міста відбиралися до його складу. А вже потім один із талановитих хористів – Стешенко Іван Никифорович (1894–1937) – за кошти михайлівського графа Капніста був відряджений до Італії, отримав там фундаментальний вишкіл і зажив світової слави оперного співака. Його голос (бас) полонив оперні сцени Італії, Франції, Англії, США, інших країн. Деякі газети і журнали Америки небезпідставно називали митця «українським Шаляпіним».

Можна впевнено стверджувати, що Сергій Васильович не обмежувався лише життям у садибі Лисікових; він цікавився культурою і музичним мистецтвом Лебедина і за його межами. У дні великих християнських свят, безумовно, відвідував службу в Успенському соборі. Не виключено, що саме в серпні 1893

Сільський хор графа В. О. Капніста. Михайлівка Лебединського повіту

року в Рахманінова під впливом соборної служби народився класичний твір – духовний концерт на чотири голоси «В молитвах неусыпающую Богородицу». Не залишилася поза увагою С. Рахманінова й одна з кращих поміщицьких садиб Харківської губернії – михайлівська: графа Василя Олексійовича Капніста – онука Василя Васильовича Капніста, автора славнозвісних художніх творів «Ябеда» й «Ода на рабство». Михайлівка розташована за сім кілометрів від Лебедин на правому березі Псла в підніжжі високих пагорбів, які місцеві жителі називають Михайлівськими горами. В. О. Капніст був щирим шанувальником мистецтва. В його палаці зберігалися велика бібліотека, зібрання картин європейських і російських художників, вишукані зразки меблів із карельської берези, цінна порцеляна тощо. Створений поміщиком хор був настільки знаменитим, що неодноразово виступав і в Москві, і в Петербурзі. «Именно здесь, в Михайловке, Рахманинов смог наилучшим образом познакомиться с прекрасными образцами народной культуры Украины» [14, с. 5], – до такого висновку прийшов сумський краєзнавець І. Скворцов, досліджуючи перебування композитора на Лебединщині й, зокрема, в Михайлівці того періоду.

...Лісікови, як відомо, були заможною купецькою сім'єю. У Харкові та в інших містах, як говорить у листі до своєї сестри Рахманінов, у них було шість магазинів. Про лебединський

магазин при цьому не згадується. А він насправді був. Про це ми дізналися від колишнього головного редактора районної газети «Будівник комунізму» Володимира Савича Багмета, 1928 року

*Лебедин, садиба Лисікових.
Альтанка Рахманінова*

народження. Його батько Сава Романович (1884–1971), уродженець села Василівки Лебединського повіту, у 12-річному віці був відданий у лебединський магазин Лисікова, де й пропрацював аж до початку Першої світової війни на посаді прикажчика. Він мав гарний голос і у вільний від роботи час ходив співати в хорі Успенського собору. На запитання, де ж стояв той магазин, відповідь давав таку: магазин розміщувався на Соборній площі, а його вікна були проти Успенського собору, тобто в ряду сучасної двоповерхової забудови на розі Інтернаціональної площі й вулиці Карла Маркса, або на розі пам'ятки

історії місцевого значення – «Торгових рядів». Магазин Лисікова торгував продовольчими товарами бакалійної групи – осетровими, в'яленою рибою, червоною та чорною ікром, кавою, чаєм, лимонами, цукерками.

...Із дитячих літ і до схилу віку всі ми існуємо в певному людському середовищі. В одному випадку, це оточення сприяє гармонійному розвитку особистості, розквіту її природної і набутої в процесі життєвої практики творчої потенції. В іншому, – людина може швидко розпорошувати й ті крихітні інтелектуальні можливості, які має, починаючи вже з дитячих або юнацьких років. Отож, як на мою думку, формування особистості, в першу чергу

людини творчої, залежить від її оточення. Лебединська сім'я Лисікових створила для Сергія Рахманінова ідеальну ауру доброзичливості: йому виділили простору кімнату, вікна якої виходили в сад, поруч у вітальні стояло фортепіано, про нього турбувалися, мов про рідного сина.

У свою чергу про Лебедин С. Рахманінов уперше почув від товариша по Московській консерваторії, співака й музиканта Михайла Слонова, котрий був родом із Харкова й літом 1892 року мешкав у Лисікових. У листі до Слонова від 2 серпня 1892 року Рахманінов пише: «Ты еще пристаешь ко мне с моим приездом в Лебедин... Все таки наверно не могу тебе сказать, приеду ли я в Лебедин. Может быть! Во всяком случае напиши как ехать?..»

13 травня 1893 року він приймає остаточне рішення їхати! Прибувши до Лисікових, веде активну переписку зі своїми рідними та друзями. Для нас цікаві лише ті листи, які Сергій Васильович надіслав із Лебедини до своїх двоюрідних сестер Скалон. До речі, одна з них – Наталія Дмитрівна – згодом стане його дружиною.

Із цих листів ми довідуємося, хто ж такі сім'я Лисікових, адже з ними пов'язаний один із вокальних творів С. Рахманінова, про що буде сказано далі. Більш докладно про родину своїх благодійників розповідає і Сергій Васильович у листі від 29 липня 1893 року до Людмили Скалон: «Семья Лысыковых состоит из двух человек: мужа и жены. И тот, и другая – оба довольно преклонного возраста <...>. Лысыковы купцы. Имеют шесть магазинов в разных городах. Сам Лысыков – это человек, прежде всего, очень большого ума. Человек – интересующийся всем. <...> Наконец, это человек крайне добрый, который будет сочувствовать и помогать всеми своими средствами всякому хорошему началу.

Портрет композитора
С. В. Рахманінова

Она же <...> но впрочем перебирать ее достатки не стоит (недостатков не заметил, да и вряд ли замечу). У нее все темнеет и тускнеет перед ее добротой, добротой огромной, удивительной. Это действительно женщина редкая, единичная пожалуй. Исполняются беспрекословно все мои желания, капризы и т. д. Мне не редкость, если в мою комнату вдруг полетят розы, вообще цветы, букеты, и это все она. Как-то я выразил желание писать свои сочинения в саду. И этого было достаточно, чтобы она схватилась за эту мысль и начала строить мне какую-то башню, очень больших размеров с разными вензелями, звездами и т. п.». Останній, шостий лист із Лебедина до сестер Скалон, надісланий на ім'я Наталії Дмитрівни, був датований 25 серпня 1893 року. У ньому Рахманінов просить відтепер слати йому листи на нову московську адресу. Отже, цей день можна вважати завершальним у перебуванні композитора в Лебедині.

...Швидко промайнули три літні місяці перебування С. В. Рахманінова на Лебединщині. Але то був час найвищого творчого злету в житті молодого музиканта. Адже він написав музичних творів у кілька разів більше, ніж за весь попередній рік. Першим монументальним музичним твором була Фантазія для двох фортепіано – сюїта, яка об'єднувала чотири п'єси: «Баркарола», «Іноч, и любовь...», «Слезы», «Светлый праздник». Наступним монументальним музичним твором стала фантазія для симфонічного оркестру «Утес» з епіграфом із поезії М. Ю. Лермонтова:

*Ночевала тучка золотая
На груди утеса-великана...*

Із Лебедина С. В. Рахманінов повертався в Москву окрилений. Першим, перед ким він звітував про результати своєї творчої поїздки на Лебединщину, був його учитель і порадник П. І. Чайковський. Познайомившись із новими музичними творами свого молодого друга та прослухавши деякі з них, зокрема фантазію «Утес», Петро Ілліч із притаманною йому поблажливостю сказав: «Чего только Сережа не написал за это лето! И поэму, и концерт, и сюиты и т. д. Я же написал только одну симфонию! Симфония эта была шестой и последней».

Неоціненним внеском у фонд російської музичної культури С. В. Рахманінова була розробка ним романсової тематики. Більше вісімдесяти класичних романсів на слова О. К. Толстого, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова та інших видатних поетів залишив по собі композитор, шість із них написані літом 1893 року в Лебедині. Як зауважує відома дослідниця творчості композитора З. Апетян, «романсы Рахманинова поражают эмоциональной глубиной, красотой и законченностью формы, неувядающей свежестью. Самый ранний из дошедших до нас романсов композитора – «У врат обители святой» на слова М. Лермонтова – закончен 29 апреля 1890 года, последний же – «Сон» – 2 ноября 1916 года. Таким образом, длинная цепь из 83 романсов охватывает большой период его композиторской деятельности, начиная от первых юношеских опытов и кончая сочинениями поры зрелости» [13]. 1893 року фірма А. Гутхейля опублікувала шість романсів, написаних С. В. Рахманіновим у Лебедині: «„О, нет, молю, не уходи“, посвященный А. А. Лодыженской, „Утро“, посвященный Ю. С. Сахновскому, „В молчаньи ночи тайной“, посвященный В. Д. Скалон, „Не пой, красавица, при мне“, посвященный Н. А. Сатиной, „Уж ты, нива моя“, посвященный Е. Н. Лыиковой, „Давно ль, мой друг“, посвященный О. А. Голенищевой-Кутузовой» [11, с. 173, 178, 515]. С. В. Рахманінов не залишив поза увагою факту відвідання 1859 року Лебедина Тарасом Григоровичем Шевченком. На слова українського генія (в російському перекладі О. Плещеева) він написав два романси: «Дума» («Минають дні, минають ночі») та «Полюбила я на печаль свою» («Полюбилася я»). Обидва вони видані в Москві фірмою А. Гутхейля 1893 року.

На особливу увагу заслуговує один із шести романсів, який має безпосередній стосунок до лебединських доброзичливців митця. Це романс «Уж ты, нива моя». Історія цього музичного твору доволі цікава. 18 червня 1891 року Рахманінов звертається з Іванівки до Михайла Слонова з таким проханням: «Теперь к тебе просьба. У меня здесь нет совсем стихов, а я хочу написать еще один романс! Если можешь, то достань А. Толстого. Найди там несколько стихотворений, подходящих для романса, не больше трех куплетов, еще лучше, два; выпиши их и пришли мне в

Портрет автора слів романсу
«Уж ты нива моя» О. К. Толстого

Ноти романсу «Уж ты нива моя...».
Фрагмент

письме...». Через кілька днів, а саме 20 червня 1891 року, з Іванівки Рахманінов звертається до Слонова з новим листом: «Из всех тобой присланных стихов, я нашел только одно стихотворение, которое мне было подходяще...». Це був вірш О. Толстого «Уж ты нива моя, нивушка» (1856) [17, с. 321–322]. Але текст його виявився зavelиким, до того ж друга частина твору не відповідала замислу композитора. Тому Сергій Васильович обмежився використанням лише перших шести рядків:

Уж ты нива моя, нивушка,
Не скосить тебя с маху единого,
Не связать тебя всю во единый сноп!

Уж вы думы мои, думушки,
Не стряхнуть вас разом с плеч долой,
Одной речью-то вас не высказать!

Після опрацювання мелодії, музичного супроводу та присвяти остаточна редакція романсу набула завершеної форми [13, с. 5, 61–64].

Лебединське літо для Рахманінова стало тим стартовим майданчиком, із якого композитор полинув у безмежний простір не тільки вітчизняної, а й світової музичної культури. Провідні видавництва Росії наперебій друкують усе нові й нові його класичні твори. Активізується також і концертна діяльність: найбільші країни вважають за честь для себе прийняти молодого піаніста.

Після перебування на Лебединщині Сергій Васильович ще дужче захоується в Україну. Київ, Одеса, Катеринослав (нині Дніпропетровськ), Полтава – далеко не повний перелік міст, населення яких насолоджувалося музикою славетного композитора. Перебуваючи з гастролями в Харкові 1896 року, митець знаходить можливість ще раз відвідати Лебедин: відпочити протягом тижня в гостинній сім'ї Лисікових [1, с. 113].

Близько восьми років тривало розмірене життя Рахманінова, насичене творчими здобутками, закордонними концертами в країнах Європи й Америки. Але 1914 року Росія втягнулася в Першу світову війну. Якийсь час Рахманінов ще продовжував концертну діяльність, а свої гонорари за виступи перераховував у фонд армії. Проте Росія з кожним днем утрачала воєнну ініціативу. Одного зимового ранку 1917 року, як згадував мій батько Сидір Макарович – учасник цієї війни, у німецьких окопах почалося несподіване пожвавлення. Противник із музикою вітав звістку про те, що цар Микола II зрікся престолу, а в країні відбулася Лютнева революція. Більшовики пришвидшили деморалізацію суспільства, Росію охопив хаос. У жовтні 1917 року антиурядові сили країни здійснили переворот. Влада перейшла до рук революційно налаштованих представників робітничо-селянських Рад.

Щоб прискорити падіння старого режиму, потрібно було перш за все підірвати його економічну потугу. Але як це зробити? І тоді більшовицьке керівництво вдалося до варварських методів, оголосивши в країні лозунг «грабь награбленное». А цього тільки й чекали різного роду декласовані елементи суспільства

– нероби, п'яниці, крадії, вбивці. І розпочалося масове розкрадання поміщицького майна, підпали садиб, убивства. Створені поколіннями культурні надбання – літературу, музику, культурі споруди тощо – ідеологи комунізму визнали примхами експлуаторського класу. Палили книги, руйнували храми, забороняли виконання класичних музичних творів – усього не перелічити...

Сергій Васильович у дні революційних подій перебував у своєму помісті Іванівці і став свідком того, як селяни, котрі працювали на його полях, фермах, у палаці, не соромлячись, усе розтягували по своїх дворах або пропивали. І це робили люди, яких Рахманінови забезпечували роботою, лікували, навчали їхніх дітей грамоти, а в засушливі роки рятували від голодної смерті. От який тваринний інстинкт прокинувся у них! Та найбільше вразила Сергія Васильовича жадлива картина, коли «з вікна другого поверху садиби в рідній Іванівці (Тамбовська губернія) моряки-революціонери викидають його рояль. Важко було це зрозуміти...» [9, с. 255–264]. Такий варварський акт більшовиків опосередковано підтверджує в спогадах від 23 вересня 1971 року й літня мешканка Іванівки, котра десятки років пропрацювала в маєтку Рахманінова, – Катерина Іванівна Штирліна. Вона свідчить: «А раяль чорный, барский, когда дом разграбили, учитель накрыл его дерюжкой, так он стоял под дождем и начинающим идти мартовским снегом. Потом приехали на рыдване, а рояль погрузили и увезли в Степановку, рояль поставили там в детском доме» [6, с. 151].

Сергій Васильович усвідомлював, що з більшовицьким режимом йому не знайти порозуміння. Як не було болісно залишати Росію, та все ж він приймає рішення про еміграцію. 1 червня 1917 року Рахманінов, перебуваючи в Єсентуках на лікуванні, шле листа своєму консерваторському товаришеві О. І. Зілоті з таким проханням: «Милый мой Саша <...> на свое имение Ивановку я истратил почти все, что за свою жизнь заработал. Сейчас в Ивановке лежит около 120 тысяч. На них я ставлю крест и считаю, что здесь последует для меня крах. Просьба к тебе состоит в том, чтобы ты нашел минутку свободную у М. И. Терещенко и посоветовался бы с ним. Возможно ли мне рассчитывать получить

паспорт с семьей на отъезд хотя бы в Норвегию, Данию, Швецию... Все равно куда! Куданибудь! <...> Можно ли получить такое разрешение к июлю? Можно ли взять с собою оставшиеся деньги? Или часть? Какую?» [12].

Кілька місяців узгоджувалися питання про видачу паспортів на від'їзд композиторові та його сім'ї за кордон. Отримавши проїзні документи, 23 грудня 1917 року вони залишають Росію. Спочатку направились у Стокгольм, потім у передмістя Копенгагена, а незабаром оселилися в Нью-Йорку. Тут Сергій Васильович прожив до кінця своїх днів. Важкими стали перші п'ять років еміграції – адаптація до умов життя на чужині, хоч поруч і були численні знайомі та друзі.

В останні місяці 1922 року до США прибув із Росії на гастролі Художній театр. Рахманінов радо зустрічав земляків на своїй квартирі. У травні 1924 року гастролі московських артистів завершилися, наставав час їхнього від'їзду до СРСР. Біля причалу театралів проводжала російська діаспора, був там і всесвітньо відомий музикант. «Когда пароход начал отдаляться от пристани, я взглянул на его как-то ссутулившуюся высокую фигуру. Последний привет! – згадував К. С. Станіславський. – Он стоит молча, с поднятой рукой, и я вижу, как глаза его застланы слезами. А видеть слезы на глазах большого человека – страшно» [16, с. 117].

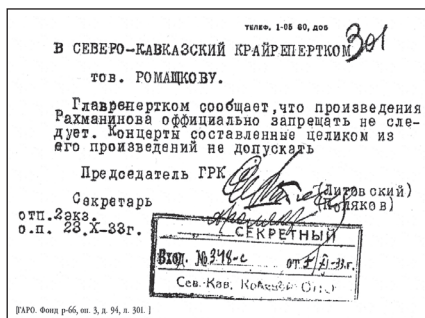
Сотні, а може, й тисячі вчених, письменників, діячів культури, видатних інженерів і підприємців опинилися тоді за межами своєї країни. Власні почуття щодо вимушеної чужини С. Рахманінов передав у чудовому романсі «Сон» на слова Г. Гейне в перекладі з німецької А. Плещеева [13, с. 80–91]:

*И у меня был край родной;
Прекрасен он!
Там ель качалась надо мной...
Но то был сон!*

*Семья друзей была жива.
Со всех сторон
Звучали мне любви слова...
Но то был сон!*

Літом 1933 року в Сполучених Штатах Америки відзначалося 60-річчя композитора й 40-річчя його концертної діяльності. Вітали Маестро в Карнегі-холл. У Париж для поздоровлення

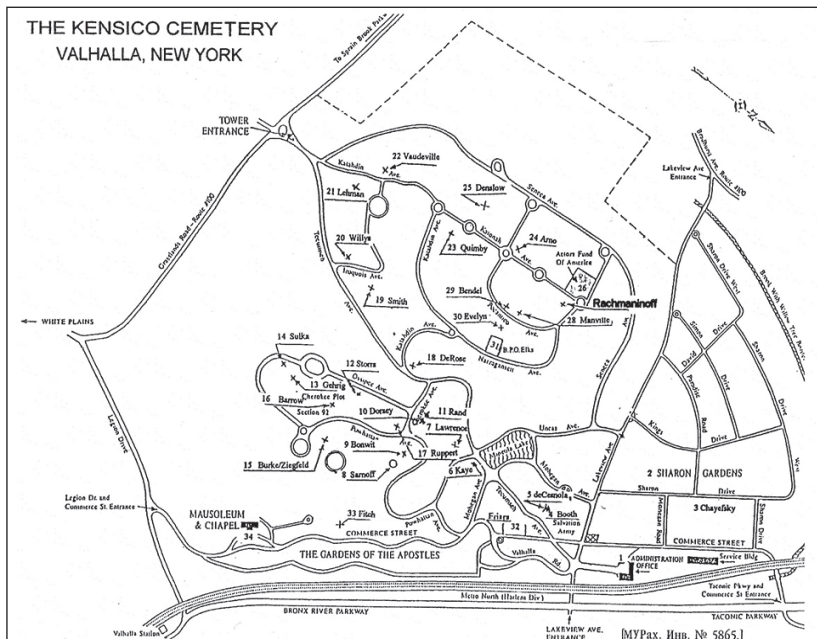
С. В. Рахманінова з'їхали всі провідні музиканти світу. Москва також тепло відгукнулася на пошанування ювіляра. У Большому театрі, а також у Большому залі консерваторії виконувалися його відомі музичні твори, зокрема й написаний у Лебедині «Утес». Офіційна ж Москва ювілей Рахманінова не тільки проігнорувала, а й прийняла 23 жовт-

Секретний циркуляр Головреперткому від 23.X.1933 р.

ня 1933 року циркуляр Головреперткому (структурного підрозділу НКВС) про фактичну заборону концертів, програма яких повністю складалася б із творів Рахманінова. В усі регіони країни були направлені відповідні циркуляри з грифом «секретно» [6, с. 173, 175].

Наближався 1937-й. У країні розгорталася небачених масштабів боротьба з інакомислячими. Воєначальники, політичні діячі, науковці, письменники, музиканти – всі підозрювалися в антидержавних намірах. Для прискорення судових рішень були запроваджені так звані судові «трійки», які самочинно вирішували долю осуджених: кого розстріляти, кого відправити в тайгу на лісопавал, кого в соловецький концтабір. Незважаючи на «залізну завісу» між Радянським Союзом і цивілізованим світом, до Рахманінова все ж доходила інформація про те, що твориться на його батьківщині. Та він усе ще поривався туди, хоч як би це не було небезпечно. Звісно, що навряд чи вижив би. Однак для Сергія Васильовича повсякчас актуальним залишався життєвий принцип, яскраво оспіваний у поезії Сергія Єсеніна:

*Если крикнет рать святая:
«Кинь ты Русь, живи в раю!»
Я скажу: «Не надо рая,
Дайте Родину мою!» [15, с. 64].*

План-схема кладовища «Кенсіко» – місця поховання С. В. Рахманінова

Роки виснажливої концертної діяльності та невтішні зведення Інформбюро про стан справ на фронтах Другої світової війни з кожним днем підточували здоров'я С. В. Рахманінова. Зрештою його серце не витримало, і в ніч на 28 березня 1943 року в американському місті Беверлі-Гілз (штат Каліфорнія) митець пішов із життя. Поховання його відбулося в Кенсіко, поблизу Нью-Йорка. Щороку в день народження композитора вдячні шанувальники його таланту приносять на могилу букети білого бузку...

Могила С. В. Рахманінова на кладовищі «Кенсіко» поблизу Нью-Йорка

*Могила С. В. Рахманінова на кладовищі
«Кенсіко» поблизу Нью-Йорка*

Література

1. Бажанов Н. Рахманинов / Н. Бажинов. – Вып. 19. – М. : Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1966.
2. Берлин В. Приглашение к тайне / В. Д. Берлин. – Харьков : «Око», 1995. – С. 54.
3. Бриль В. Композитор С. В. Рахманинов у Лебедині / В. Бриль // Будівник комунізму. – 1974. – 8 верес. – С. 3.
4. Брянцева В. Детство и юность Сергея Рахманинова / В. Брянцева. – Изд. 2-е. – М. : Сов. композитор, 1972. – С. 117–129.
5. Дудченко В. Лебединські листи Рахманінова / В. Дудченко // З історії Лебединщини. – Вып. 1. – Лебедин, 1993. – С. 22–23.
6. Ивановка. Времена. События. Судьбы. Труды Музея-усадьбы С. В. Рахманинова / Сост.: А. И. Ермаков, А. В. Жогов. – М. : Изд-во фонда Ирины Архиповой, 2008.
7. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумской и Лебединский. Город Лебедин. – М. : Типография В. Готье, 1857. – С. 443–464.
8. Локощенко Г. Музично-театральна культура Сумщини / Г. Локощенко. – Суми, 1992. – С. 59.
9. Макарова В. І слово в пісні відгукнеться... / В. А. Макарова, Л. А. Макарова. – Суми : «Собор», 2003.
10. Радчук В. Рахманіновський день у Лебедині / В. Радчук // Життя Лебединщини. – 2007. – 6 верес. – С. 3.
11. Рахманинов С. Литературное наследие в трех томах. Том первый. Воспоминания; Статьи; Интервью; Письма / С. В. Рахманинов. – М. : Сов. композитор, 1978.
12. Рахманинов С. В. Письма / С. В. Рахманинов ; ред., вст. ст. и ком. З. Апетян. – М. : Гос. муз. издат., 1955. – С. 93–103.
13. Рахманинов С. Романсы. Для голоса в сопровождении фортепиано. В двух вып. / С. Рахманинов. – Вып. 1. – М. : Музыка, 1989.
14. Скворцов И. Лебединское лето Сергея Рахманинова. К 125-летию со дня рождения великого композитора и пианиста / И. Скворцов. – Сумы : «Данкор и Юнипресс», 1998.
15. Сергей Есенин. Собрание сочинений в трех томах / С. Есенин. – Том первый. – М. : Изд-во «Правда», 1970.
16. Соколова О. Сергей Васильевич Рахманинов / О. Соколова. – 3-е изд. – М. : Музыка, 2007.
17. Толстой А. Смерть Иоанна Грозного, Царь Федор Иоаннович, Царь Борис / А. К. Толстой. – М. : «Худ лит», 1988.

СЕЛО МИХАЙЛІВКА ЛЕБЕДИНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТВОРЧОСТІ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

Іконопис. Сакральне мистецтво

Історично малярське мистецтво Слобожанщини (Слобідської України) розвивається із середини XVII ст., тобто з початку колонізації Дикого поля вихідцями із Середнього Подніпров'я. 1675 р., після тривалих земельних спорів із «лебединськими черкасами», племінник гетьмана Самойловича гадяцький полковник Михайло Васильович Самойлович нарешті отримав від московського царя Олексія «жалувану» грамоту на необжиті землі Дикого поля в межах Лебединського повіту (тепер Сумська область) і заснування на них слободи, яку й назвав на свою честь Михайлівкою. Оскільки сім'я Самойловичів була набожною (батько Михайла Василь Іванович правив в одному з лебединських храмів), то одночасно із заселенням слободи почали розбудову церкви і в сусідньому лісовому урочищі (яке й по сьогодні має назву Монастирище) невеличкого монастиря – Іоанно-Предтечевої пустині.

Першим будівничим пустині був ієромонах Тихон Білевський. Коли будівництво храму наближалось до завершення, на черзі постало питання облаштування інтер'єру обителі відповідно до канонів православ'я. Потрібно було виготовити і встановити іконостас, виконати іконописні роботи, обладнати вівтар

тощо. При загальних будівельних роботах фундатор пустині обходився ще силами свого маєтку, а вже як дійшла черга до написання ікон чи декоративної різьби по дереву тощо, – довелось робити замовлення «на стороні», скоріше всього, на Полтавщині та в інших губерніях Гетьманщини.

На жаль, авторство іконописів михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині на сьогодні не встановлене. Проте вчені-мистецтвознавці вбачають схожість їхнього письма з іконами із села Дворічний Кут Харківської єпархії. Зокрема, ікони «Деїсус» та «Іоаким і Анна» з іконостаса за часом написання і характером письма близькі до дворічанського іконопису: «Як і дворічанські мальовила, вони вражають піднесеністю та благородством образів, багатою гамою кольорів. Подібно до інших видатних пам'яток живопису <...>, тут панують декоративно-площинні форми, велично-монументальний стиль, поєднаний із мажорним колористичним вирішенням». Не випадково в описі, складеному під час ліквідації Іоанно-Предтечевої пустині 1788 р. про ікону «Деїсуса» згадується як про твір, написаний видатним «изографом и изукрашенное золотом и серебром» [5, с. 55, 57].

Від часу закриття святині минуло більше 220-ти рр. Спочатку по її закриттю храмові ікони, богослужбові книги та інші предмети церковного ритуалу передавалися в існуючу (дерев'яну) михайлівську церкву Різдва Пресвятої Богородиці. Після побудови в Михайлівці замість дерев'яної нової цегляної церкви частина художніх цінностей Предтечевої пустині перейшла до палацу місцевого поміщика графа В. О. Капніста, де й знаходилася до жовтневого перевороту 1917 р. Що було далі, – неважко собі уявити. Графський палац пограбували й спалили. Те, що вдалося врятувати (меблі, фарфор, картини), було передане в Лебединський краєзнавчий музей, Миколаївську й інші церкви міста. Однак більшість культурних цінностей розікрали. Доля іконописних творів упродовж десятків років нам достеменно не відома. І лише в 1970-х рр. відомий лебединський краєзнавець Борис Іванович Ткаченко все, що в нього малося на зберіганні з Іоанно-Предтечевої пустині, передав до Національного художнього музею України. У результаті патріотичного вчинку крайнина в Україні

вдалося зберегти шедеври іконописного малярства Слобожанщини, перекрити дорогу унікальним іконам до рук випадкових осіб (див. Дод. 11).

Найбільш цінним витвором іконопису Слобожанщини мистецтвознавці вважають лик «Свята Анна», який походить із михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині. Ікона була написана разом із парною їй – «Святий Іоаким» – 1680–1685 рр. на замовлення засновника пустині Михайла Самойловича. «Свята Анна» – це рідкісна пам'ятка мистецтва Слобожанщини. Вона несе в собі всі ознаки раннього бароко, характеризуючи епоху переходу від іконописного традиціоналізму до нового світського світогляду. Змінюється і трактування релігійного образу, який набуває земного буття [6, с. 28, 29].

Одночасно зі щойно згаданими парними іконами на замовлення Михайла Самойловича в 1680–1685 рр. було виконано ще один унікальний твір іконописного малярства – образ «Святий Миколай із житієм». Спочатку він був у михайлівській сільській церкві, потім – у приватній колекції графа В. О. Капніста. 1967 р. експедиція під керівництвом мистецтвознавця Л. Членової встановила місцезнаходження ікони в Миколаївській церкві міста Лебедин, після чого лик передали в Київ у Національний музей українського образотворчого мистецтва. «На іконі «Святий Миколай із житієм» суворого ревнителя віри зображено доброзичливим, розумним та добросердним захисником людей <...>. Величний і монументальний образ святого постає в оточенні житійних клейм, їхня розповідна роль розкривається в багатстві сюжетів з їх вільною і динамічною побудовою. Ікона вирізняється особливим образним і мистецьким строєм, високою художньою майстерністю; вона є унікальною пам'яткою Слобожанщини кінця XVII ст.»

До числа старовинних ікон із михайлівської Іоанно-Предтечевої пустині належить і напрестольна ікона «Усікновення глави Іоанна Предтечі». Вона зберігається в лебединського краєзнавця.

Не можна оминути й оригінальні витвори іконописного малярства, які зберігалися в михайлівській сільській церкві Різдва Пресвятої Богородиці. Як відомо, церквою опікувалися династії відомих поміщиків і можновладців – Самойловичів, Полуботків,

Іваненків, Миклашевських, Капністів та ін. У результаті тут нагромаджувалися кращі зразки іконопису, дорогоцінні шати, срібло. Де це все поділося згодом – невідомо. Та все ж допитливому читачеві рекомендуємо ознайомитися з книгою лебединського краєзнавця Б. І. Ткаченка «Лебедія» [9, с. 288–291], у якій він знайде окремі відповіді.

Окрасою інтер'єрів православних храмів є іконостас – перегородка з іконами, котра відокремлює вівтар від іншої частини храму. Царські врата іконостасу Предтечевої пустині – взірць високохудожньої різьби по дереву.

Після смерті графа В. Капніста михайлівський маєток переходить у власність до його сина Олексія. Той невдовзі одружується із Софією Карповою. Випадково нам вдалося віднайти в приватній колекції жительки Михайлівки Параски Олександрівни Кривошей вінчальні ікони графа (*див. Дод. 14*). Відчувається вправна рука художника-іконописця, втім його прізвище, як і попередніх, нам невідоме.

Портретний живопис

Зібрання портретів михайлівчан включає в себе картини, написані видатним російським художником Валентином Серовим, харківським художником Іваном Святенком, місцевим художником Леонтієм Вішталем. На Лебединщині В. Серов залишив по собі галерею жіночих портретів сім'ї графа В. О. Капніста й етюд «Михайлівка». Цікаво, звідки в митця інтерес до Михайлівки і безпосередньо до графської сім'ї, адже жив і навчався він то в Москві, то в С.-Петербурзі? Яким чином його погляд привернула до себе – за тисячі верст від столиці – провінційна Лебединщина? Виявляється, 1892 року В. Серов отримує (за протекцією І. Рєпіна) замовлення на виконання групового портрета царської сім'ї Олександра III. Приводом для замовлення картини для харківського дворянства став порятунок царської родини під час аварії поїзда поблизу станції Борки Харківської губернії [2].

Пишучи це полотно, В. Серов познайомився з графом В. Капністом – власником маєтку в селі Михайлівка, предводителем Лебединського повітового й Харківського губернського

дворянства, своєрідним радником художника в церемоніймейстерській частині представлення картини Олександрю III. Між митцем і графом зав'язуються дружні стосунки, а завершивши договірну роботу з харківським дворянством, Серов, на запрошення Капніста, приїжджає в Михайлівку. На противагу великому промислового місту, село зачаровує художника розміреним побутом панського маєтку, вишуканою архітектурою палацу, ландшафтним парком на пагорбах гір, картинною галереєю, унікальною бібліотекою, архівом давніх історичних актів...

Для більш повної характеристики атмосфери, що панувала в михайлівській садибі, бодай коротко зупинимося на родині графа. Василь Олексійович Капніст (1838–1910) був онуком відомого поета і драматурга В. В. Капніста, мав вищу університетську освіту, служив дійсним статським радником, гофмейстером, предводителем дворянства. Із 1857 р., як нащадок по жіночій лінії, він стає власником михайлівського маєтку. Його дружина Варвара Василівна – онука князя Миколи Григоровича Репніна-Волконського. Це її 3-річною разом із братом Васею намалював Тарас Шевченко, від'їжджаючи з Яготина на початку 1844 р. Варвара Василівна була активним збирачем та охоронцем українських старожитностей, меценаткою. 1919 р., відчуваючи, що можливості відродження самостійності України остаточно втрачені, вона вимушено емігрувала в одну з країн Європи. Подружжя Капністів мало трьох дітей: двох доньок і сина. Доньки Варвара і Єлизавета після отримання належної освіти вийшли заміж за рідних братів графів Володимира й Олексія Мусіних-Пушкіних, які служили при царському дворі церемоніймейстерами. Їхній брат Олексій одруживсь із Софією Карповою, а під час революційних подій 1917-го емігрував до Франції...

В. Серов так захопився жінками із сім'ї графа, що присвятив їм своєрідну портретну галерею (див. Дод. 15). Першим з'явився портрет дружини В. О. Капніста Варвари Василівни. Дослідник портретів михайлівчан мистецтвознавець С. Побожій у книзі «Валентин Серов і Сумщина» пише: «Погрудний портрет Варвари Василівни Капніст В. Серов виконав у техніці пастелі. Ретельно прописане обличчя графині, що доброзичливо дивиться на

нас, контрастує з одягом, написаним художником узагальнено, наче у пориві натхнення» [8, с. 25–36]. Проте мистецтвознавець І. Грабар відзначає, що поряд із низкою «барвистих робіт», пастельний портрет графині «дуже сірий» [4, с. 102, 106, 128]. Але думки критиків не завжди можуть збігатися із творчим задумом автора.

Зовсім інший підхід відзначаємо в написанні портретів дочок Капніста. Особливої уваги заслуговує портрет Варвари. «Це прекрасний взірєць серовської портретної галереї, – пише С. Побожій. – З його створенням композиційні пошуки стають для художника самодостатніми. На портреті постать зображеної рішуче зміщена вліво. Темний колір плаття молодої жінки підкреслює силуетність постаті, надаючи портретові рис модерну. Відчувається неприхована симпатія автора до портретованої, обличчя якої – світла домінанта композиції... Портрет В. Капніст входить до низки таких портретних зображень художника, які, без перебільшення збагатили золотий фонд російського живопису» [8, с. 29–31]. Про портрет Єлизавети мистецтвознавець С. Дягілев у статті «Передвижна виставка 1897 року» зазначає: «Портрет графини Мусиной-Пушкиной очень прост и красиво написан: в нем мы видим вещь, сделаную со вкусом, – качество, совсем отсутствующее у наших портретистов». Із написанням жіночих портретів сім'ї Капніста В. Серов набуває нечуваної популярності, й – після І. Рєпіна – він стає першим портретистом Росії.

Починаючи з 1675 р. (дати заснування села), Михайлівка більше п'яти разів змінювала своїх власників. Це були представники тодішньої правлячої еліти: від засновника села Михайла Самойловича до останніх його власників Василя і його сина Олексія Капністів. Усі вони воліли увічнити свою присутність у місцевій історії шляхом портретування. На жаль, нам не вдалося віднайти портрети засновника Михайлівки гадяцького полковника Михайла Самойловича й наступного власника села Івана Обідовського. Зате, коли селом заволодів гетьман України Павло Полуботок, написання портретів його родини та спадкоємців по жіночій лінії було доволі активним (див. Дод. 12). Із портретами власників Михайлівки полуботківського періоду можна ознайомитися в Лебединському міському художньому та районному

краєзнавчому і в Сумському обласному краєзнавчому музеях. Майже всі полотна виконані невідомими місцевими малярами й особливої художньої вартості не складають. Передостаннього власника Михайлівки графа В. О. Капніста портретував відомий харківський художник Іван Микитович Святенко. Ретельно пророблені риси обличчя, парадний одяг портретованого разом із гармонійним кольоровим рішенням картини свідчать про високий фаховий рівень майстра. Портрет графа зберігається в Лебединському художньому музеї. Завершується образотворча галерея михайлівчан портретом агронома радгоспу «Михайлівка» Володимира Івановича Віштала (див. Дод. 13). Автор цього твору – рідний дядько портретованого, учасник вітчизняних і зарубіжних художніх виставок, член Національної спілки художників України Леонтій Віштал. Портрет зберігається в приватній колекції власника.

Пейзаж

Михайлівка здавна приваблювала до себе й непересічною красою природи, багатством природних ландшафтів. Ще 1857 р. відомий церковний діяч Філарет Гумілевський у своєму Історико-статистичному описі Харківської єпархії відзначав: «Местность Михайловки – прелестная. Смотри с хребта гор, под которыми расположена Михайловка, вы видите амфитеатр гор и при подошве их долину, покрытую бархатною зеленью лугов; вблизи хребтов лентою вьётся Псёл, который, орошая в весеннее время долину водою, оплодотворяет её роскошною растительностью». Серед відомих дореволюційних художників, які першими присвятили свої пейзажні замальовки (етюди) Михайлівці, були вже згадуваний Валентин Серов, Сергій Васильківський і Василь Кричевський (див. Дод. 13).

В. Серов, перебуваючи в Михайлівці, залишив нам у спадок свій чудовий етюд центральної частини села. Домінантою картини постає велична, одна з кращих у Харківській єпархії церква Богородиці в оточенні типових для України струнких тополь. Зліва від неї – білокам'яна альтанка. На другому плані картини

видніється характерний для села гористий пейзаж. Сонячний літній день, спокій. Та здається, що міне ще день-другий, і з хмар, які так майстерно виписав художник, почне накрапати теплий літній дощик. Авторство етюдів на полотні не вказане, але опосередковано про це свідчить запис у щоденнику першого директора Лебединського краєзнавчого музею Б. К. Руднева від 3 червня 1943 р., де мовиться: «Я сняв с экспозиции 5 этюдов Васильковского и один этюд Серова». Пізніше авторство етюдів «Михайлівка» також було зафіксоване і в інвентарних книгах музею. Якщо воно вже не викликає сумніву, то зі встановленням дати написання твору виникають певні складнощі. Дослідник творчості В. Серова на Сумщині відомий мистецтвознавець С. І. Побожій вважає, що етюд «Михайлівка» скоріше всього можна датувати першою половиною 1890-х рр. Ця картина зберігається в Лебединському художньому музеї.

Видатний український художник Сергій Іванович Васильківський (1854–1917) посідає помітне місце в образотворчому мистецтві України останньої третини XIX – початку XX ст. За покликанням він був пейзажистом, хоч звертався й до інших жанрів у малярстві – побутового, історичного, до монументального живопису. Та все ж більше він знаний як майстер українського пейзажу [7, с. 12–16]. Позитивне значення в розвитку творчого обдарування митця мав переїзд 1861 р. його сім'ї до Харкова. Невдовзі, 1869 р., у місті відкрили приватну малювальну школу М. Раєвської-Іванової з доволі широкою програмою навчання. Цей навчальний заклад готував учнів до вступу в Академію мистецтв та в інші тогочасні вищі школи, а також до практичної роботи літографами, декораторами, іконописцями тощо. Першим учителем Васильківського в школі був талановитий художник, вихованець славетного К. Брюллова Д. Безперчий.

До петербурзької Академії мистецтв Сергій Іванович вступає 1876 р. Уже через три роки за етюд з натури він отримує срібну медаль, а всього за період навчання здобуває 11 срібних і 2 золоті медалі. Із 1880 р. він починає відвідувати ще й клас пейзажу. Тут учителем мав відомого пейзажиста М. Клодта. У роки

навчання в Академії надзвичайно вплинув на С. Васильківського й незрівнянний відтворювач південної природи художник В. Орловський.

Після закінчення навчання в Академії мистецтв і пенсіонерської подорожі до Франції С. Васильківський приймає рішення повернутися на батьківщину – в Харків. І все своє подальше життя як художник він присвячує Слобожанщині. Сотні картин, етюдів, рисунків автора зберігаються в численних музеях колишнього СРСР та в приватних колекціях. А все ж найбільш значним є зібрання його мистецьких творів на батьківщині – в Харківському художньому музеї. Окрасою експозиції Лебединського художнього музею також є зібрання мистецьких творів С. Васильківського (більше десяти картин): «Журавлівка», «Водяний млин», «Чумаки», «Портрет Івана Мазепи», «Казбек» та ін.

Відвідуючи Лебединський повіт, Васильківський не залишив поза увагою і знамениту Михайлівку. Коли саме він побував у селі, нам достеменно не відомо. На його етюді, який зберігається в Києві в Національному музеї образотворчого мистецтва, вказано: «Село Михайлівка. 1900-ті рр. Дерево, олія, 37х24, 2. ДМУОМ». Картина багатопланова. На першому плані – характерна сценка з українського сільського побуту: молода жінка приїхала до потічка й наповнює водою встановлену на двоколісному візку бочку. На другому плані – куточок забудови дореволюційної Михайлівки. На вулиці – ні душі. У такий літній погожий день і дорослі, й діти – в полі. Неначе оберіг, над селом височить пагорб Михайлівських гір, а далі – безкінечна блакить неба. З такою любов'ю, з таким ліризмом міг оспівати слобожанське село тільки С. Васильківський. Відомий український живописець-пейзажист М. Бурачек стверджував, що мистецькі твори С. Васильківського – «це поеми на честь сонця, повітря, ніжних кольорів України; як пейзажист, він заслуговує почесного місця не тільки серед художників тодішньої Росії, але і серед пейзажистів Заходу» [7, с. 91, 162].

Завершуючи огляд дореволюційного пейзажного живопису, присвяченого селу Михайлівці, не можна не згадати і В. Кричевського. Василь Григорович Кричевський (1872, с. Ворожба

Лебединського району – 1952, Венесуела) – український живописець, архітектор, графік, відомий автор проекту і зведення будинку Полтавського земства, інших будівель у Каневі, Лохвиці. Його пензлю належать картини «Гребля Квітки-Основ'яненка», «Ярмарок», «Кам'яна балка» та ін. Василь Григорович залишив нам свої малярські враження про Михайлівку у двох етюдах: «Вулиця у селі Михайлівка» і «Михайлівка». Твори зберігаються в Києві в Національному художньому музеї образотворчого мистецтва України.

Нинішня Михайлівка в природно-ландшафтному вимірі за останні 100 років майже не змінилася. Хіба що збіднює вигляд села відсутність величного за своєю архітектурою палацу графа Капніста й парку, зруйнованих у роки жовтневого перевороту в Росії. Не стало також і визначної культової споруди – церкви Різдва Богородиці, яка стояла поряд із палацом. Та все ж, як і раніше, Михайлівка зачаровує. Ще здалеку, прямуючи до села, бачимо вкриті лісом гори, а там, де оголюються їхні круті схили, на поверхню виходить біло-рожевого кольору порода. Восени, в пору «бабиного літа», гори стають золотаво-жовтими... Не можна не сказати й про красу виїзду з Михайлівки в напрямку до сіл Василівки і Штепівки. Цей фрагмент дороги місцеві жителі не випадково називають Земською горою. Адже подолати майже 90-метровий підйом можна лише за спеціально зведеним серпантинном. Уздовж траси зліва височіють пагорби лісового урочища Москалівщини; їх змінюють глибокі урвища, справа – схили та заліжні. Це відома в Україні геологічна пам'ятка – Михайлівське оголення порід полтавської серії. Подолавши врешті-решт підйом, не поспішайте їхати далі, зупиніться хоч на кілька хвилин і помилуйтеся панорамою простору, що майже сягає Лебедин. Унизу біліють михайлівські хати, за ними – тихоплинний Псел, далі луки з численними озерцями й перелісками...

Ось така природна краса цього краю в поєднанні зі славним історичним минулим і надихнули нашого земляка – сучасного художника, заслуженого діяча мистецтв України, професора О. Д. Басанця – на творчу працю. Надихнули, щоб назавжди увічнив у малярстві пам'ять про свою незабутню малу батьківщину – Лебединщину.

Олександр Дмитрович народився в старовинному місті Лебедині, яке й сьогодні у своїй забудові, назвах основних вулиць і кутків зберігає всі ознаки сотенного містечка колишнього Сумського козачого полку. У місті, яке прослало дорогу в життя поету Михайлові Петренку – авторові знаного українського романсу «Дивлюсь я на небо...», усесвітньо відомим оперним співакам Борису Гмирі й Іванові Стешенку, видатним художникам братам Федору й Василю Кривецьким...

Першим учителем О. Д. Басанця, котрий дав юному школяреві ази художньої грамоти, був директор Лебединського художнього музею Василь Андріанович Зайченко. За порадою наставника, згадує митець, він «пропадал в музеє; копіював исполненные тонкого поэтического лиризма картины Сергея Васильковского». Потім було Одеське художнє училище. Саме там прекрасні педагоги закладали у своїх учнів фундаментальне ставлення до живопису, пізнання побудови композиції, малюнку кольорової гами, допомагали досягнути кожному власне художнє мислення.

1956 р. стає для Олександра переломним: він – студент Київського художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). Київ зустрів юнака бурхливими столичним життям, безліччю історичних пам'яток, численними музеями та виставками, молодіжними вечорами. У цій круговерті великого міста не важко було й заблукати, збитися на манівці. Та Олександр виявився не з тих, хто легко піддається звабам. Із перших днів навчання він поставив собі мету: набиратися знань і вмінь! У ті роки в художньому інституті існувала самобутня українська мистецька школа, яка несла в собі досвід і традиції ще з дореволюційних часів – Врубеля, Мурашка, Кричевських, інших видатних художників. Олександрові Дмитровичу завжди щастило на вчителів: у Київському художньому інституті життя звело з Карпом Дем'яновичем Трохименком і Володимиром Миколайовичем Костецьким. Згодом довелося навчатися в майстерні Віктора Григоровича Пузирькова.

Наче журавлині ключі, пролетіли студентські весни, а за ними – вже майже п'ятдесят років художньої та викладацької роботи. Ще й сьогодні професор Басанець продовжує успішно

передавати свій фаховий і життєвий досвід студентам академії. Адже Олександр Дмитрович не просто талановитий художник – він Майстер, який завжди має що сказати молоді. Наведемо фрагменти філософських роздумів досвідченого професіонала про образотворче мистецтво (мовою оригіналу): «Мне близка живопись, наполненная внутренней энергией, душевными переживаниями, и к этому я всегда стремился и стремлюсь. И мне кажется, что сейчас я только начинаю понимать те большие, сложные задачи живописи, которые, наверное, чем-то близки к задачам большого симфонического оркестра. Если в оркестре каждый музыкант играет не сам по себе, если все инструменты звучат слажено, создавая стройную гармонию звуков, тогда и возникает чудо рождения большого искусства. Так и в живописи, большое ли это, сложное, многофигурное полотно или маленький этюд – не важно. Если есть гармония цвета, ритм, если есть большие чувства, душа художника, тогда и возникает чудо рождения большого искусства» [1].

Із роками кожна людина віддається спогадам про своє минуле, рідний край, малу батьківщину. Поклик серця – цей ще остаточно не досліджений закон людського буття – спонукає нас у мандри до тих місць, де ще вціліла батьківська хата, де пройшли роки дитинства і юності, де знайшли свій останній спочинок наші пращури. Для Олександра Дмитровича незабутньою є Лебединщина. Саме їй – селу Михайлівці – художник присвятив три свої кращі мистецькі твори: «На горах Михайлівських», «Алея в парку михайлівського графа Капніста», «Псел біля броду».

За сімейною традицією, всі діти Олександра Дмитровича – художники. Менший із синів – Ігор – після закінчення Академії образотворчого мистецтва і архітектури вправно оволодів технікою пейзажу. Захопившись краєвидами Михайлівки, він також створив на її честь дві чудові картини – «Михайлівські далі» та «Курганівські простори» (див. Дод. 16).

А отже, можемо зробити висновок про особливу енергетику нашого краю, його міст і сіл, про які, як-от про Михайлівку Лебединського району Сумської області, можна писати цілі томи досліджень, аналізуючи і непросту історію, й національно-

етнографічний колорит, і виробничо-творчі здобутки земляків, і незнищений слід тієї чи тієї місцевості, прокладений у мистецтві.

Література

1. Басанец А. Искусство – это душа художника : [інтерв'ю журналу «Аристократ» в записи Глеба Юхимця] / А. Д. Басанец // Аристократ. – 2003. – № 1. – С. 42–49.
2. Валентин Серов в переписке, документах и интервью. Том 1. – Л. : Художник РСФСР, 1985.
3. Валентин Серов. Альбом ; [изд. втор]. – Л. : «Аврора», 1986.
4. Грабарь И. Валентин Серов. Жизнь и творчество / И. Грабарь. – М. : «Издание И. Кнебель», 1913.
5. Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – К. : «Наук. думка», 1978.
6. Мистецтво українського іконопису XII–XIX ст. – К. : «Мистецтво», 1999.
7. Огієвська І. Сергій Іванович Васильківський / І. В. Огієвська. – К. : «Наук. думка», 1980.
8. Побожій С. Валентин Серов і Сумщина / С. І. Побожій. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005.
9. Ткаченко Б. Лебедія / Б. І. Ткаченко. – Суми : «Слобожанищина», 2000.

ПОЕТИЧНІ АКВАРЕЛІ ЛЕБЕДИНЩИНИ

Літературні таланти рідного краю

Анатолій Васильович ТАРАН (05.06.1940–21.03.1995) побачив світ у селі Миропіллі Краснопільського району на Сумщині. Невдовзі родина переїхала в село Будилку Лебединського району, де він провів дитячі та шкільні роки. Як згадує моя дружина Ганна Єгорівна (вона тоді працювала піонервожатою в Будильській середній школі), Толя був одним із кращих учнів у класі, а у вивченні української мови та літератури не мав собі рівних. Уже школярем почав публікувати вірші в районній газеті, а згодом, здобувши атестат, пішов навчатися на факультет журналістики Львівського вищого військового училища.

Понад 25 років життя офіцер-журналіст Анатолій Таран віддав службі в армії, і повсякчас його грізною «зброєю» було друковане слово. Саме за цей час розквітнув у ньому талант поета: одна за одною виходять збірки «Реальність», «Ранкова шибка», «Аеродром», «Квіти вогню», «Невтрачена мить», «Ветерани фронтового дитинства» та ін. Поезії Анатолія Тарана за змістом влучні, неначе постріл. У них часто подається філософське узагальнення теми людського буття, природи, кохання. Поет стоїть на сторо-

жі української мови. Не зважаючи на те, що десятиліттями жив і працював у російськомовному середовищі, пише тільки українською – батьківською мовою. Недарма Олесь Гончар назвав Анатолія Тарана «українською душею в сірій шинелі».

У відставку вийшов, маючи звання підполковника. Місяць-другий на відпочинок – і знову до роботи. Сповнений фізичних сил і творчих задумів Анатолій Таран влаштовується на роботу журналістом у газету «Вечірній Київ». Одночасно засновує, редагує і видає інформаційний листок «Оболонь». Його публікації як *Марка Твоя* (такий обрав псевдонім) присвячувалися злободенним питанням розбудови молодій українській державі, були доволі критичними і безкомпромісними. Видно, якоюсь із них завадив певній групі столичних ділків творити свої темні оборудки, – почалися погрози, телефонні дзвінки недоброзичливців... Трагедія сталася 21 березня 1995 року за «нез'ясованих обставин»: журналіста Анатолія Тарана знайшли мертвим на пустирищі одного зі столичних районів Києва. Біль цієї втрати глибоко відгукнувся у серцях колег по перу – співробітників Національних спілок письменників і журналістів України, редакцій газет «Вечірній Київ», «Народна армія», «Вартові неба», інших організацій [3]. Пам'яті Анатолія Васильовича присвятив свій вірш його земляк і друг Володимир Мордань:

*...Як ми збирались в Лебедин,
Як поспішали в літо!
Тебе нема, і я один вертаю
В рідний Лебедин.
Та ти і в смуткові калин
Лишився юним, світлим.
...Як ми збирались в Лебедин,
Як поспішали в літо!*

Журналіст-поет Анатолій Таран передчасно пішов із життя, та незнищенною залишилася його творчість. Стараннями вірних друзів, членів сім'ї, шанувальників таланту організовано перевидання збірок літератора [4], у бібліотеках Києва, середніх і вищих навчальних закладах проводяться тематичні вечори за його

поезією. На батьківщині Анатолія Васильовича планується також здійснити низку заходів з увічнення пам'яті цієї світлої і мужньої людини. А ще хочу відзначити, що справжня чоловіча дружба не знає часових меж. Вона дається людям на все життя, не зважаючи на те, що один із друзів уже відійшов за межу вічності, а розпочату ними спільну справу з подвійною енергією продовжує виконувати інший. У зв'язку з цим кількома словами повім про факт із життя світлої пам'яті Анатолія Тарана.

*Так творилися романси на слова
Анатолія Тарана*

романси – «Журавлі», «Спогад про дощ» і деякі інші – були написані й озвучені ще за життя творця текстів. Подальшу працю з увічнення пісенної спадщини поета продовжує і сьогодні його вірний товариш. І звучать по радіо, на телебаченні, зі сцен і майданів Києва музичні твори на слова Анатолія Тарана в авторському виконанні Ігоря Якубовського. Готується до видання аудіоальбом їхніх пісень і романсів «Вечорова паризька зоря», куди ввійдуть «Вечорова паризька зоря», «Вітаю Вас, білесенька княжна», «Санта Людмила», «Ваша світлість

...Вони зустрілися в Києві: один був знаним поетом, а другий – відомим співаком і композитором. Читачам не важко буде здогадатися, що мова йде про Анатолія Тарана й Ігоря Якубовського. Із перших зустрічей, тривалих бесід між ними зав'язалася щира дружба. Із часом поезія перелилася в пісню, а точніше – в рідкісної краси український романс. Перші

Композитор Ігор Якубовський

любов», «Дорогі ви мої українці», «Спогад про дощ», «Журавлі», «Нахились наді мною, кохана» та ін. У додаток до альбому передбачається включити клавір і детальну розшифровку акордів для гітарного акомпанементу. Сподіваюся, що в недалекому майбутньому відкриватимуться все нові й нові грані життя і творчості Анатолія Тарана.

ЖУРАВЛІ

Ні, слів нема, лише тривожні звуки.
Лиш білі хвили білих журавлів.
І через небо райдугою руки
над синьоцвітом молодих полів.
Іще жалі осінні так далеко.
Іще не скоро літо відцвіте.
А журавлів сріблявих перший клекіт
свої сивини з осені мете.
І ми також за тими журавлями,
шуміти крила наші будуть влад,
полетимо не в вирій над полями –
з усіх мандрівок вернемось назад.

* * *

Вітаю вас, білесенька княжна,
відроджена між атомного світу,
прийміть легенький вітерець привіту
і теплу звістку, що прийшла весна.
Вітаю вас, білесенька княжна...
Чи то зими холодна в тім вина,
що з далини далекої вітаю,
можливо, що аж десь через Італію,
хоч живемо вікно і до вікна.
Вітаю вас, білесенька княжна...
Вітаю наяву, вітаю в снах.
Яка весела за вікном неділя!
Вітаю вас в день вашого весілля,
вітрильце, що злітає із вікна.
Вітаю вас, білесенька княжна...

* * *

Нахились наді мною, кохана,
я – в траві пожовтілій роса,
на долоні у тебе розтану
у ранкових пташок голосах.
Пригорнися, кохана, до мене.
Я – вітрець, що злітає з грудей.
У вогненному листові кленів
загублюся, як спогад людей.
Озовися, кохана, раптово,
глянь з-під сонця здивованих вій.
Тане місяця в небі підкова,
ніби щастя вечірніх надій.

* * *

Не клянись в любові, не клянись.
Краще на Кохану помолись:
на її поставу і лице,
на її голівку під вінцем,
на її і подих, і слова,
і на те, що ось вона – жива.
Помолись на небо голубе –
у Коханій Бог явив себе:
в радощах, у щасті, у журбі –
Бог родився одному тобі
і тебе обняв, поцілував,
щоби ти в Коханій Бога мав.
До її долоньки притулись –
на свою Кохану помолись!

ПЕТЕРБУРГ

Вони лежать отут, на глибині,
в багні, або, точніше, у болоті,
зависли на корінні, як на дроті,
солоні мощі – прадіди мені.
Їх тисячі. Точніше, тисяч сто –

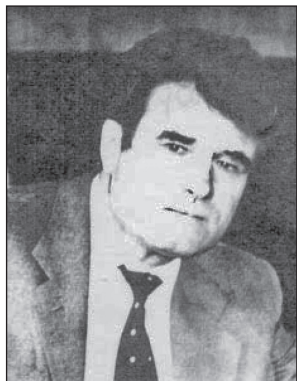
в драговині густій переплелися.
І неба сфера – вся свинцево-лиса –
накрила світ цинкованим листом.
На них бетон втрамбовано, асфальт.
Надгробком тротуар заліг на сваї.
І по надгробку котяться трамваї,
викрешуючи металевий гвалт.
На їх могилі пам'ятників тьма,
стоять гранітно, мідно, мармурово:
не їхній образ і не їхнє слово –
на їхніх мощах – там, де їм тюрма.

Хирлява ніч, і ожеледь тонка,
і дерево засохле, а чи вбите.
А може, мощів віща це рука
пробила твердь – мене благословити!..

* * *

*Після звістки про смерть
Василя Симоненка.
Світлій його пам'яті.*

Як умру, не плачте, нечестиві,
мемуарів слізних не пишіть,
все життя від вас був нещасливий,
хоч по смерті в спокої лишіть.
Не ридайте – ви мене вбивали,
по краплині нищили життя.
Геть брехливі оди, і хорали,
і спекулятивне співчуття!
Ви були далекими й близькими,
між чужими і були в рідні, –
не оббіг стежками вас вузькими,
не об'їхав на баскім коні,
не проплив в життєвій коловерті,
не сховався між сміху і плачу..
То невже й тепер, і після смерті,
я від вас, проклятих, не втечу?!

Володимир Григорович МОРДАНЬ (15.01.1937) народився в селі Новосельське Лебединського району Сумської області в селянській сім'ї. Після закінчення 7-ми класів Василівської середньої школи і Лебединського педагогічного училища імені А. С. Макаренка продовжив навчання в Ніжинському державному педагогічному інституті (тепер національний педагогічний університет) імені М. В. Гоголя.

Поетичні здібності Володимира Морданя проявилися в ранньому віці. Ще будучи учнем педагогічного училища, він друкує свої перші вірші на сторінках лебединської районної газети. Після успішного закінчення вишу працює кореспондентом і літредактором видань «Радянська освіта», «Україна», «Ранок» тощо й водночас заявляє про себе зрілим художнім словом. 1962 року виходить його перша книга-ластівка «Задесення», а згодом до неї додаються ще більше десяти збірок: «Дерев зелені біоструми», «Лебедин», «Верес», «Калиновий вогонь» та ін. Із 1966 року В. Г. Мордань – член НСПУ. Чимало поезій митця покладено на музику. Літератор пише і для дітей: у його віршах і казочках «Де весняночки кують», «Коваль нот», «Кругла казочка» та інших тонко відчута дитяча психіка й утілена виховна мета – формування з читачів гідних синів своєї Батьківщини [2].

В. Г. Мордань бере активну участь у громадській роботі. Він нагороджений почесною грамотою Верховної Ради України, є дипломантом республіканського конкурсу патріотичної пісні, лауреатом пісенного конкурсу журналу «Україна» та Всеукраїнської літературної премії імені Олександра Олеся.

БАТЬКО

Молодик повис над грушею
На невидимім шнурку.
Хвртка рипнула приглушено
У вечірньому садку.

Чути кроки поза хатою
(Батьку знову не до сну).
А повітря хлюпа м'ятою
У травневу тишину.

Зажахтіло небо зорями,
Ледь шелеснуть ясени.
Мабуть, відгукнулись болями
Рани давньої війни,

Обминули батька спокоем,
Принесли пекучий біль.
Соловей бентежно тьохкає
В пелюсткову заметіль.

Як з'єднати радість з болями
В час весняно-гомінкий?!
Батько йде... Під ноги зорями
Опадають пелюстки.

* * *

Нема вітряка. Розвалили,
бо був він старенький. А жаль.
Колись ми до нього возили
і радість свою, і печаль.
Крутилися крила недремно,
над ними пливли журавлі...
Ми знали усі: недаремно
все крутиться на землі.
Ті крила бриніли, мов ліри,
у чорні, сухотні дні.
Надія, Любов і Віра
ішли по колючій стерні.
Босоніж брели, мов пророки.
Крутились чотири крила...
Немає частинки епохи,
що вітром прийдешнім жила.

* * *

А я люблю метелиці,
А я люблю сніги.
Щось добре знов повернеться,
Бо чисто навкруги.
Гряде пора очищення
Від смутку, суєти.
Прозорої пречистості
Вже зведено мости.
Мости довір'я, ласки
До тебе знов ведуть.
Завія – добра казка –
Не завіває путь.

* * *

Від Чумацького Воза колесо
Покотилося, загуло.
На тугому пшеничному колосі
Спочиває моє село.
Ремигають воли безробітні
Над ставком. Шелестить осока.
Зачекались людей і вітру
Крила ветхого вітряка.
Все було: і труди, і дати,
І скупі трудодні були.
Димарями виловлюють хати
Свої зорі з нічної мли.
Молодик впливає знову
Над селом, мов крива печать.
Спить село – голуба підкова.
Спить село – всіх землян основа.
Треті півні – і ті не кричать.

КОЛОС НАЛИВАЄТЬСЯ

Віче грому балакуче
З лісом сперечається.
Чує поле, бачать тучі:
Колос наливається!

В блискавках світліша обрій,
Небо розривається,
На землі на рідній, добрій
Колос наливається!
Глянь: з глибокої долини
Злива обривається,
І летить пух тополиний:
Колос наливається!
І душа моя до грому
Гостро відкликається.
В небі – гомін! В серці – гомін!
Колос наливається.

* * *

Стріне осінь без осмути
біля озера сосна.
Як, скажи, тебе забути,
дівчино з Лебедина?
Через років дальні гони
образ рідний вирина.
Пам'ять в серці не холодне,
дівчино з Лебедина.
Не зірвав із вуст я рути –
не моя у тім вина.
Як тебе, скажи, збагнути,
дівчино з Лебедина?
Стала осінь наді мною,
а тебе хай обмина.
Злинь веселкою стрімкою,
дівчино з Лебедина.
Будь весела, не сумна,
будь навіки, мов весна,
нерозгадана, бентежна,
дівчино з Лебедина!

МИХАЙЛІВСЬКА ЦІЛИНА*

Прадавній степ! Ти не минуле.
Ти єсть такий, як і колись.
На буйних грудях не заснули,
а дивно так переплелись
епохи, трави і звірята,
легенди давні, наша суть.
Ти – наче книга розпочата,
яку не скінчити, мабуть.
Тут народився, тут зростав я,
але пізнати ніяк не міг
твоє веселе різнотрав'я,
твій непорушний переліг.
Я не складаю панегірик
(тут трав і квітів назв п'ятсот).
Я не ботанік. Тільки лірик...
На купину схилився осот.

Живи, мій степе! Не чіпаю,
Ти заповідний на віки.
Я тільки маки привітаю
легеньким дотиком руки.
Упала вниз одна пелюстка
(не любить дотику, мабуть).
А ковили багряню хустку
гарячі промені вже тчуть.
...Природи книгу розкриваю –
високі глави цілини.
Читаю трепетно, читаю,
бо віють вічністю вони!

* Є в Лебединському районі заповідна територія прадавнього степу – «Михайлівська цілина», площею 204 га. Згідно з Указом Президента України цей заповідник отримав статус «Національного». Учені-ботаніки стверджують, що на європейському континенті це єдиний клаптик землі, до якого за всю історію людства не доторкалися лемеші плуга.

Марія Петрівна КУЛІШЕНКО народилася в січні воєнного 1942 року в селі Михайлівці Лебединського району Сумської області. Нелегкі часи випало їй пережити в дитинстві та підлітковому віці. Колони німецьких вояків невинно рухались у східному напрямку. Вже окуповані Лебедин і Суми, на черзі був Харків, інші міста та села Східної України. Неподалік Михайлівки і Штепівки нашим військам удалося на деякий час затримати наступ ворога. Кілька днів тут тривали жорстокі бої за утримання штепівського плацдарму. Удень і вночі з лебединського аеродрому здійснювалися німецькі літаки й несли свій убивчий вантаж. Пам'ятаю, як вони, повертаючись із бойового завдання, летіли над Лебедином – так низько, ледь не торкаючись верхівок дерев. Я бачив обличчя німецьких пілотів, а на фюзеляжах – чорні хрести. Через Михайлівку – до Штепівки, де йшли бої, – поспішали танкові колони і бронетехніка противника. Михайлівка практично перебувала в зоні активних бойових дій...

Через тиждень штепівський плацдарм наших військ було ліквідовано. На зміну прийшов окупаційний порядок. Із селянських дворів німці буквально вимітали продовольство. Доросле населення, а це здебільшого жінки, літні люди й діти-підлітки, були мобілізовані на сільгоспроботи в полі. У селі запровадили комендантську годину. Так тривало до серпня 1943 року, коли почалося звільнення Лебединщини від німецько-фашистських загарбників. І знову Михайлівка опинилась у центрі воєнних дій. Використовуючи високогірний правий берег Псла, німецька артилерія вела звідти нищівний вогонь по селу, не даючи можливості нашим воїнам штурмом оволодіти висотками михайлівських пагорбів. Нарешті – ціною життів більше сотні наших бійців – село було звільнене. Проте ще майже два роки в Михайлівку надходили похоронки.

У травні 1945 року настала довгоочікувана Перемога. Україна вийшла з війни напівзруйнованою. Не встигли по тому хоч якось

стати на ноги, – нова біда: голод 1946–1947 років. Як згадує Марія Петрівна, під час голодовки діти збирали в Пслі черепашки, варили їх та їли; викопували на колгоспних полях мерзлу картоплю; ласощами були квіти акації. Добре і сам пам'ятаю, що в Лебедині деякі учні з нашого класу ходили опухлими. Від голодної смерті Кулішенків урятували родичі, які переїхали на роботу в Рівненську область і прийняли в себе страждальців. На Рівненщині в місті Дубно Марійка закінчила п'ять класів, після чого сім'я повернулася в Михайлівку. Відучившись у місцевій десятирічці, вступила до Лебединського педучилища, а потім навчалася у Ворошиловградському державному педагогічному інституті (тепер Луганський національний педагогічний університет). Протягом двох десятиліть Марія Петрівна вчителювала в середніх школах Лебедин, а закінчила свою трудову діяльність – у Лебединському педучилищі.

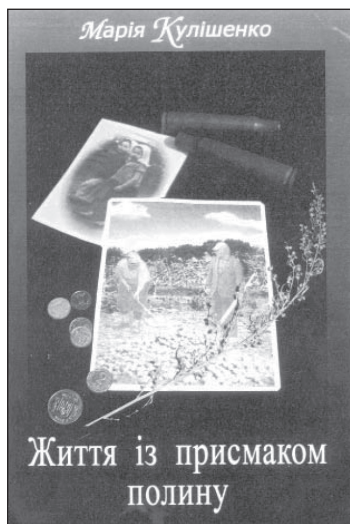
Із роками, згадуючи все пережите, Марія Кулішенко просить хоч уві снах спокою «дітям війни»:

*Приснисть, дитинства час щасливий,
Без страху, голоду й війни,
Ясний, затишний, гомінливий,
Як травень мирної весни...*

До літературної творчості Марія Петрівна проявила схильність ще в юнацькі роки, навчаючись у школі та педучилищі. Її перші вірші, оповідання друкувалися в лебединській районній газеті. Але по-справжньому хист письменниці й журналістки розквітнув на початку 1990-х років: саме тоді у видавництві «Білий лебідь» побачили світ її перші збірки поетичних і прозових творів – «Пам'ять», «Осінній передзвін», «Жіночі таємниці». Залюбки авторка працює і над літературою для дітей. Видані нею книги «Бабусина корзина» і «Добруша» поповнили шкільні та сільські бібліотеки Сумської області. Знаковою культурною подією для Лебедин стала щойно видрукувана в Сумах чергова збірка творів М. Кулішенко для дітей «Колисаночка». Особливо ж хочеться відзначити її книгу «Життя із присмаком полину. Вірші та проза» [1]. По суті, це яскравий і водночас трагічний спогад про життя мисткині від її раннього дитинства до сьогодні. У віршах першого

розділу книги йдеться в основному про обпалене війною дитинство. Другий розділ – прозові твори про відомих людей Лебединщини: учасників Великої Вітчизняної війни, учених, тих, хто своєю самовідданою працею залишив помітний слід в історії краю.

Вийшовши на заслужений відпочинок, Марія Петрівна продовжує творчу діяльність. Вона очолює в Лебедині жіночий міськрайонний клуб «Горлиця», є членом Національної спілки журналістів України.

НЕ ДАЙТЕ ВМЕРТИ НАШОМУ СЕЛУ

Чом туга огортає душу,
Коли я бачу рідні береги?
Радість я зустрічі з тобою мушу,
Село моє, мій доме дорогий.

Але чомусь від тебе віє смутком:
Сумують кинуті людьми двори,
А ще не є твоїм, село, здобутком,
Що меншає у тебе дітвори.

І земляків моїх, уже дорослих,
Критично теж поменшало в селі,
Бо на сільських кладовищах зарослих
Вони завчасно вже лежать в землі.

Невже і ти, як інші, вимираєш?
Як страшно навіть думати про це,
Що з часом тебе, рідне, не впізнаєш,
Що від села залишиться ...сільце!

Прошу вас, земляки-односельчани,
Не дайте вмерти нашому селу.
Нехай вас більшає щодня, михайлівчани,
Щоб батьківщину зберегли малу.

ДУМКИ МОЇ

Думки мої, як тяжко мені з вами:
Ніяк не можу вами керувать.
Вас іноді не виразить словами
І на папері всі не записать.

Я не встигаю слідкувать за вами:
Літаєте ви швидше, ніж літак.
За мить одну промчали ви роками.
Ну, як мені встигать за вами, як?

Ви тільки-но кружляли у кімнаті,
І раптом я вас в небесах ловлю,
Де хмари вам зустрілися кошлаті
І райдуга, яку я так люблю.

Та ось зненацька ви у ліс гайнули,
А звідти – до Дніпра, у Київ-град.
Так сміло до столиці зазирнули
І через мить вернулися назад.

Лягли на лист паперу враз рядками,
В словах сховали швидкість і розмах.
Ну, що мені робити, любі, з вами?
Тріпочете у скронях, наче птах.

Думки мої! Як гарно мені з вами!
Захочу – знову юність поверну
І полечу із вітром під зірками
У незабутню радісну весну.

ТИ ВІЧНА, ЯК МУЗИКА

Ти вічна, як музика, й ніжна, як ненька,
Моя найспівучіша мово рідненька.

Мій вірний порадник і зброя моя.
З тобою і сильна, і впевнена я.
З тобою мені не страшні вороги,
І болі, й тривоги, й круті береги.
З тобою вершаться найтяжчі діла,
І розум ясніє, і серце співа.
Якщо обсідають проблеми й думки,
Я знаю, поможеш мені залюбки,
Бо я на папері даю тобі волю.
І ти, наче лікар, лікуєш від болю.
З тобою ділю я безсоння своє.
Спасибі, рідненька, за те, що ти є.
Я п'ю тебе й п'ю і не можу напиться,
Бо ти – мов весни духмяна розмаїтість...
Хай гордо повсюди звучить твоє слово,
Моя українська прославлена мово!

Сергій Борисович ФЕСЕНКО (1960) – педагог і поет, родове коріння якого тягнеться з Лебединщини: в селі Михайлівці жив його дід – знаний лісничий Степан Васильович Фесенко, репресований 1937 року; у 1960-х роках до рідного Лебедини з Івано-Франківщини, де певний час працював, повернувся батько Борис Степанович Фесенко. У 1962–1974 роках у Лебедині та селах Василівці, Михайлівці, хуторі Маськах тощо мешкав або гостював і сам майбутній освітянин: Лебединщина стала краєм його дитинства. Часто навідувався сюди і в студентські роки [5].

1981 року Сергій Фесенко закінчив російське відділення філологічного факультету Івано-Франківського державного педагогічного університету імені Василя Стефаника (тепер Прикарпатський

національний університет). Нині проживає на Івано-Франківщині, працює вчителем зарубіжної літератури. Має низку літературно-художніх публікацій у періодиці.

БЕРЕГ ДИТИНСТВА

О пам'яте, верни мене ще раз
В заплаву Псла, де з вітром шепчуть лози,
Де срібні роси в травах, наче сльози,
У світанковий час.

Пусти ж мого човна по стріміні
В просторі саги і широкі плеса,
Нехай замріяно-щасливому мені
Про щось святе і рідне плещуть весла.

Бо лиш тоді я й жив, коли мене несла
Стрімка вода в мої рожеві мрії,
Якщо й кохав, то лиш Русалку з Псла,
Що в тихій заводі зелені коси мие.

Бо якщо знав, то лиш одне я й знав
Дівоче нерозтрачене Довір'я,
Якщо чекав, то лиш її чекав,
Що з прірви виринала в надвечір'я.

Коли густий туман лягав на води,
Й сушили весла пізні човнярі,
Її цнотливих подруг хороводи
Я бачив в мареві вечірньої зорі.

Дрімали в сутінках ураз припишкли лози,
З-під кручі долинав дзвінкий дівочий сміх,
Коли вона мене в свої ховала коси
І ніжно вуст торкалася моїх.

Й була поезія її очей і рук,
Симфонія душі і божевілля тіла.
В полоні найсолодших мук
Вона мене залишитись молила.

Як обіцяла все, як дарувала щиро
За ніжності п'янкий і невгамовний шал
Весняну повінь і бурхливі вири,
Ясну глибінь і чистих плес опал,

Піщані броди і поснулі греблі,
Відлуння злив і перекатів шум,
Лілей розкішних шовковисті стебла,
Найпершої зорі вечірній сум...

І стільки чар й жаги до материнства
Світилося в її закоханих очах,
Щоб я повік, ріко мого дитинства,
Зостався на твоїх високих берегах.

Й хоч скроні вже мої сріблять сивини,
Та щем той тихий в серці ще таю:
Наяди очі – очі України –
Ще й досі в душу дивляться мою.

Ще й дотепер пливу по стрімині
В просторі заводі і смарагдові плеса,
Й замріяно-щасливому мені
Про щось святе і вічне плещуть весла.

НОСТАЛЬГІЯ

Старий Пристайлів... Сосни, наче свічі,
Стоять в задумі понад тихим Пслом.
Я слухаю шумливе їхнє віче,
Природи рідної торжественний псалом.

І рветься в вись душа на вільних крилах
До круч, що падають в глибінь,
Де вітер напина вітрила
Зелених верб і кличе в далечінь,

Де ген за виднокіл мандрують осокори
В туманів сизу голубінь,
У променях купаються простори.
І вабить око плеса широчінь.

Як люблю там брести через піщані коси,
Ногами босими торкаючись купав,
І слухати, як срібним дзвоном роси
Спадають в оксамити трав.

Як вечір в плесах зорі заколише
І ляже маревом на сонні береги,
Долати кілометри тиші,
Коли крізь сутінки лиш сосни навкрути.

Мій вирію, тебе в душі лелію.
Приходиш наяву, з'являєшся у сні.
Розвій мою шалену ностальгію,
До Псла і до Вільшанки поверни.

Я знову повернусь сюди,
Твоєю зачарований красою,
В едемі неба, лісу і води
Натішитись до щему самотою,

Щоб навпростець іти через покоси.
Коли співають ранні косарі,
Рибалити з човна у верболозах,
В тумані загубившись на зорі,

Щоб задивлятись у озерця
Затишних саг, блукаючи над Пслом,
Щоб в унісон підспівувало серце
Природи рідної торжественний псалом.

Література

1. Кулішенко М. *Життя з присмаком полину : вірші та проза* / М. П. Кулішенко. – Суми : ПКП «Еллада», 2008.
2. Мордань В. *Осінні жовті письменна : Вибранні поезії* / Володимир Мордань. – К. : Фірма «Віпол», 1997.
3. [Некролог і статті, присвячені пам'яті Анатолія Тарана] // *Вечірній Київ*. – 1999. – 28 березня (№ 57). – С. 1–3.
4. Таран А. *Бродячий дощ. Поезії* / А. В. Таран. – К. : Дніпро, 1995.
5. Фесенко С. *Берег дитинства* / Сергій Фесенко // *Життя Лебединщини*. – 1998. – 22 липня.

РОЗДІЛ III

РІКА МОГО ДИТИНСТВА І КРУГОВЕРТЪ ЖИТТЯ

*О пам'яте, верни мене ще раз
В заплаву Псла, де з вітром
шепчуть лози,
Де срібні роси в травах, наче сльози,
У світанковий час.*

*Пусти ж мого човна по стрімині
В просторі саги і широкі плеса.
Нехай замріяно-щасливому мені
Про щось святе і рідне
плещуть весла.*

С. Б. Фесенко

ТІ ТРАГІЧНІ ДЛЯ УКРАЇНИ 1930–1940-ВІ РОКИ НЕ ОМИНУЛИ Й НАШУ СІМ'Ю

Класики дискредитованого історією суспільного ладу, існування якого силою насаджувалося більшовиками-ленінцями, стверджували, що історія людства – це історія війн. Такий навмисно спотворений погляд на історію мав на меті під личиною науковості відкрити широку дорогу для громадянських війн у всьому світі, загарбання чужих територій, експорту революцій в інші країни тощо.

Щодо України, то теоретики марксизму-ленізму навмисно «забули» вказати на такий різновид винайдених ними воєнних дій проти власного народу, як голодомори, депортації, розстріли. При цьому не гримлять гармати, не ляскотять гусеницями панцерники, не гудуть у повітрі бойові літаки. Зовні все діється «шиито-крито». Непосильні плани хлібозаготівель, примусове вилучення в людей продуктів харчування – не тільки зерна, а й картоплі, буряків, моркви, навіть того, що вариться в горщику на момент приходу на подвір'я «буксирів», і вони отримали очікуваний результат – масове вимирання людей, передусім селян.

Михайло Сидорович Шкурка. Фото. 1985 р.

Ткаченко Б. І. Під чорним тавром. Документи, факти, спогади. Історична розвідка про геноцид в Україні, і зокрема на Сумщині, в 1932–1933 роках, скріплена найвищим суддею – людською пам'яттю. – Вид. друге, доповн. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – С. 358–365.

Виникає запитання, а заради чого це робилося? Відповідь доволі проста. Справа в тому, що більшовицька влада з історії знала, що Україну населяє волелюбний народ, який століттями виборював свою незалежність. Від кого тільки не доводилося нам оборонятися, відстоюючи своє незаперечне право на волю, – і від поляків, і від турецько-татарських орд, та найбільше – від російського царизму.

Після військового перевороту в Петрограді 1917 року більшовики всі сили кинули на збереження територіальної цілісності колишньої імперії, але тепер уже під вивіскою «радянської». «Шматок» був надто великим, щоб його можна було проковтнути, і тому в «самостійне плавання» більшовики «добровільно» вимушені були відпустити Фінляндію та Польщу. В Україну ж нова влада вчепилася мертвою хваткою. Підтвердження цього – розстріл загону київських студентів під Крутами на Чернігівщині; інспіроване більшовиками криваве повстання робітників на заводі «Арсенал»; штурм Києва московськими військами під командуванням полковника Муравйова та багато інших воєнних провокацій проти України.

Після завершення громадянської війни і практично до середини 1950-х років із метою остаточного приборкання України радянська влада організувала на нашій землі три штучні голодомори, які забрали на той світ більше людських життів, ніж утратила країна за війни, що коли-небудь точилися на її території. Не говорячи вже про втрати потенційно ненароджених дітей, про катастрофічне порушення демографічної рівноваги населення, що дається взнаки не тільки сьогодні, а й прогнозується вченими ще й на більш віддалену перспективу.

Комуністи досі заперечують штучні голодомори, напевне, відчуваючи, що рано чи пізно за геноцид українського народу їм доведеться відповідати. Упродовж майже сімдесяти років вони примушували медиків спотворювати діагнози про причини смертності в ті страшні періоди нашої історії, нищили архіви, залякували живих тільки за саму згадку про голод. Та одне їм було непідвладне – це жива пам'ять народу. В сім'ях, озираючись, щоб ніхто не почув зі сторонніх (бо сексотство набуло масового по-

ширення в Радянському Союзі), батьки передавали своїм дітям гірку правду... Отож про все почуте від своїх батьків, старших братів, сестер і самим пережите я мушу розповісти в цій короткій сповіді. Я не випадково сказав «мушу розповісти». Справа в тому, що покоління, які пережили довоєнні голодомори, фактично вже відійшли в інший світ, а з ними «канули в Лету» і свідчення про ними перебуте. Залишилися ми – «діти війни». Ми є свідками голодомору в Україні 1946–1947 років і добре пам'ятаємо все, що нам розповідали рідні та близькі. Але й нам уже за сімдесят, а тому треба поспішати.

У фундаментальних виданнях та публікаціях ЗМІ здебільшого наголошується на трагедії голоду 1932–1933 років. Це справедливо, адже тоді був не просто голод, а злочинний геноцид, сплановане винищення українського народу. Проте в Україні сталися ще дві голодовки, менші за своїми наслідками, але й вони скосили мільйони життів наших співгромадян. Системний розгляд усіх цих трагічних подій і їхніх наслідків серед цивільного населення України, в контексті внутрішньої і зовнішньої політики тодішнього уряду, відкриє нам істинну сутність ворожої людині радянської системи, існування якої трималося лише на застосуванні сили – репресій, голодоморів, депортацій тощо.

Я зупинюся дуже фрагментарно на подіях того часу, які пережила наша сім'я в 1920–1930-х роках (зі слів мого батька Сидора Макаровича) та в повоєнний період, які я добре пам'ятаю особисто.

1921–1922 роки

Нещасливим видалося для нашої сім'ї ХХ століття. Першим у російсько-японській війні загинув старший брат мого батька – дядько Яків. За яких обставин і де могила рядового солдата Шкурки Якова Макаровича – ніхто не знає. Десь на Далекому Сході знайшов свій вічний спочинок цей заручник російського царизму.

1914 року розпочалася Перша світова війна. Якраз у цей рік мого батька Сидора Макаровича було призвано до лав російської армії. Завдяки неординарній статурі та міцному здоров'ю військову службу він проходив у С.-Петербурзі в елітних частинах лейб-гвардії. Коли ж на фронті становище російської армії

ускладнилося, цар вимушений був і елітні підрозділи столиці відправити на Захід на передову. Так батько опинився, по суті, в центрі бойових дій поблизу міста Ковеля.

Там було справжнє пекло. Тривалий час протистояння воєнних сил мало позиційний характер. Мокрі окопи (а солдати не могли навіть випростатися, бо ледь зведешся – і в тебе влучить куля німецького снайпера), постійні артилерійські канонади, дошкульна авіація... Солдати почали хворіти. І так тривало не один місяць, аж поки якогось ранку вони не помітили в протилежних німецьких окопах підозріле пожавлення. На бруствери шанців там виставили патефони, залунала музика. В перервах німці кричали: «Рус, сдавайся, вашего царя больше нет». Так виснажені, хворі наші солдати зустріли жовтневий переворот у Петрограді.

Через важкий радикуліт батько ледь пересувався, і якби не земляк із Межиріча (пам'ятаю з розповідей батька, що прізвище його Магальяс), то так би й залишився в тих болотах. Якось-то вони дісталися до Лебедина. А потім майже два роки тривало лікування.

Політична обстановка в Україні тим часом украй загострилася. Після невдалих визвольних змагань розпочалася громадянська війна. Яких тільки малих і великих військових і бандитських формувань не перебувало на Лебединщині! А в подружжя Сидора Макаровича й Меланії Миколаївни саме народився первісток – Іван.

Через рік, коли громадянська війна вщухла, Україну спіткала нова біда – голод. Він тримався два роки – 1921–1922. Рятуючи сім'ю від голодної смерті, батько їздив у Харків, щоб добути там хоч якісь продукти. Ті подорожі були дуже небезпечні. Вагони битком набивали голодуючі. Кому не пощастило потрапити всередину, чіплялися на підніжки або їхали зверху на вагонах. Люди були знесилені, тож, не витримавшись або заснувши на ходу поїзда, нерідко попадали під колеса. Держава фактично не допомагала голодним, зате, реквізуючи церковні дорогоцінності, блюзнірськи заявляла, що робить це начебто «в допомогу голодаючим Поволж्या». Насправді ж усе йшло головним чином на потреби партійної номенклатури.

Смертність була масовою. Наша сім'я також зазнала втрати: помер первісток батьків – мій дворічний братик Іван.

Утім, партійні бонзи усвідомлювали наближення катастрофи – не тільки для народних мас, але й для них самих. Тому «головний архітектор» жовтневого перевороту запропонував негайне проведення в країні нової економічної політики (НЕП). Це дещо оживило суспільство, налагоджувалися промисел, торгівля, з'явився хліб і до хліба. Наївний український селянин думав, що оголошення НЕПу дасть вільну можливість працювати на землі, до того ж довічно. Партія ж, «відпочивши» від селянського невдоволення, вела гарячкові пошуки можливостей усупільнення землі та засобів виробництва на селі. У сільській місцевості на базі економій поміщицьких господарств створювалися комуні, які з часом себе дискредитували. Була також спроба організації різного роду товариств і гуртків для спільного обробітку землі, але й це не дало позитивних результатів.

Пригадую розповідь батька про те, як було створено гурток у Лебедині по вулиці Ламахівці (тепер Червоноармійська). Він об'єднав п'ять-шість дрібних господарств. Кожен господар мав свого коня, воза, засоби для роботи на землі – соху, борозну, коси тощо. Земля ж була усупільнена. Всі члени гуртка сусідили між собою, добре один одного знали, працювали на спільний результат – урожай. Та не всі щиро бралися до роботи. Як велося при такому господарюванні, згадував батько: «Поїдемо, було, орати усупільнену ниву. Почнемо роботу. Я, наприклад, орю на повну глибину – 20–25 см, а член гуртка Каленіченко (по вуличному Звиздун) оре міленько, тільки, як кажуть, дряпає землю. Кінчили роботу – наші коні в милі повертаються з поля, аж ноги заплітаються, а Звиздун запряг свого коника, батіжком стьобнув – та й поїхав підтюпцем додому. Приходить пора косовиці. Знову в одних від роботи сорочка на спині не висихає, а інші захвачують ручку вузьку і косять, неначе граються. І так в усьому. Зате ж коли приходить час ділити урожай, так ледарі тут як тут: першими стають із мішками». Недаремно в Україні в ті роки побутовало прислів'я: «Гуртове – то чортове». Попрацював мій батько в тому гуртку років зо два та й сказав тим ледарюгам на прощання: «Хай вам лиха година».

...Наближалися трагічні за своїми наслідками 1930-ті роки. Потерпівши фіаско з комунами й гуртками на селі, більшовики вирішили остаточно скинути маску і приступити до силових методів побудови «світлого майбутнього». 1927 року зібрався XV з'їзд ВКП(б), на якому проголосили програму переходу від одноосібного до колективного господарювання на землі – до колгоспів. Це був пролог великої трагедії українського народу, а точніше, геноциду цілої нації.

1932–1933 роки

Після XV з'їзду почалося розорювання меж сільських земельних наділів, конфіскація й усупільнення господарських будівель, продуктивної та робочої худоби, реманенту. Насильницькі дії колективізації не сприйняла більшість сільського населення. На місцях розпочався спротив. Непокірним уряд навесив ярлик «куркулів» і вислав їх на Соловки, в райони Крайньої Півночі та Далекого Сходу. Але і це не допомагало.

І тоді уряд удався до давно розробленого таємного плану розправи з українським селянством найбільш жорстоким методом – голодомором. Для досягнення своєї мети влада блокувала Україну, забороняючи виїзд людей в інші республіки. У великі міста – промислові центри – заборонявся в'їзд селянам, сільська місцевість була суцільною безпаспортною зоною, на її мешканців наклали непосильні податки. Усе це робилося для того, щоб якомога більше людей вимерло.

За непокірність селян відправляли не тільки в концтраційні табори на північ Росії, а й у створені місцеві так звані виправні колонії. За жорстокістю поводження із засудженими вони не поступалися соловецьким таборам. У Лебединському районі таку колонію місцева влада влаштувала в садибі колишньої поміщицької економії «Анінберг» у селі Горках Пристайлівської сільради. Довелося «побувати» там і батькові.

Якось у середині літа після косовиці принесли нам повістку на здачу зерна з урожаю 1932 року в рахунок продподатку. Батько був законотрухняним і здав необхідну кількість жита. Через тиждень-півтора у дворі з'явився той самий фінінспектор і вручив батькові «бумагу» на додатковий податок. Як не відмовлявся гла-

ва родини, а вимушений був здати останні припаси. Через деякий час фінінспектор – знову в нашому дворі й вимагає здати державі все до зернини. Але здавати не було що. Наступного дня до нас прийшла вже міліція, зробили обшук, нічого не знайшли, а батькові присудили півроку тюрми як злісному неплатнику податку. Вдома залишилася мати і п'ятеро малолітніх дітей, а господаря відправили ні за що у виправну колонію в Горках.

Там новоприбулих селян кидали в камери разом із бандитами, яких тюремне начальство зумисне підгодовувало й роботою не обтяжувало. Їхнім завданням було негласно знущатися із землеробів. Фірмовим методом злочинців була «ступа», коли вони розсідалися на підлозі колом, а в центр заштовхували селянина. Потім по черзі били його ногами – аж той непритомнів. На ніч місце чоловіка обов'язково було біля «параші».

Улітку засуджені виконували непосильні польові роботи, а взимку возили сіно на залізничну станцію Лебединська для відправки його на потреби Червоної армії. Одного разу, коли вони прямували в Лебедин, по дорозі зустріли хлопця, який, спотикаючись, повертався у колонію. Він таємно ходив у містечко, сподіваючись знайти щось поїсти, а довідався, що дві його рідні тітки самі померли від голоду. Тому вирішив повернутися в колонію, адже там хоч якусь баланду дають. Знесиленого хлопця селяни помітили під скиртою. Поклали бідаку на сани та й доправили на місце. А далі сталося страшне. Прибувши в Горки, доповіли начальнику колонії (на прізвище Кушпель) і попросили, щоб той розпорядився дати виснаженому трохи молока (керівництво тримало корів). «Какое ему еще молоко – он был в самовольной отлучке». Покликав тих, хто був неподалік, із лопатами й наказав викопати яму та поховати нещасного. Коли ж, підіславши в могилі соломи, стали засипати її землею, хлопець ще хапав відкритим ротом свіже повітря. Ось так перевиховували «куркулів» по-більшовицьки.

Тоді, як одні в задушливих бараках, стомлені роботою і виснажені голодом, відбували невідомо за що покарання, інші – наглядачі колонії – жирували. У панському будинку до півночі світилися вікна, чути було гру на гармошці, пісні захмелілих, жіночий сміх. Вони веселилися на стражданні й загибелі своїх ближніх.

У наші дні на місці колишньої економії «Анінберг», де впродовж 1932–1933 років була загальнорайонна виправна колонія, ростуть лише кілька осокорів – усе знищене, комуністи старанно замели сліди своїх злочинств. Але залишилися люди, які пам'ятають, що діялося тут у ті криваві роки. І було б символічно в селі Горках насипати величний Курган Скорботи – як пам'ять про мучеників голодомору на Лебединщині 1932–1933 років, а також установити на кладовищі в'язнів і місці, де стояла колонія, пам'ятні знаки.

...Шість місяців заслання у виправній колонії здалися для батька вічністю. Нарешті все це скінчилося. Знесилений від роботи, недоїдання й фізичних знущань він із трудом добився додому, а там – п'ятеро опухлих дітей і дружина, яка падала з ніг від безконечних пошуків хоч якогось провіанту. Почали разом рятувати сім'ю. Їли листя кульбаби, цвіт акації, лободу, а за найбільші ласощі мали молюски, які подеколи вдавалося виловити в Пслі. Діждалися кінця літа 1933 року – з'явилася своя картопля: вже стало трохи легше.

У 1934–1936 роках влада вже не вдавалася до прямого штучного голодомору; «кремлівські бухгалтери», напевне, підрахували, що 7–10 мільйонів відправлених на той світ життів було достатньо, щоб остаточно зламати хребет українському селянству. На цей раз вони не помилилися.

1937 року розпочалася нова хвиля репресій, тепер уже проти української інтелігенції. Мої пращури були неосвічені; батько до революції навчався в школі всього лише, як він казав, півтори зими. Мама взагалі не знала, що таке школа. Тому їх аж ніяк не можна було віднести до цього суспільного прошарку. Водночас батькові так відбили в колонії охоту до землеробства, що він улаштувався працювати в контору зі збору утильсировини. Таких людей тоді називали «ганчірниками». І їх не чіпали. Але як пояснити те, що мого рідного дядька Степана Макаровича забрала міліція вночі 1937-го? І доля його невідома по сьогодні. А те, що в його домі залишилися п'ятеро малолітніх сиріт (дружина Степана померла під час голодовки), владу не цікавило зовсім.

На початку 1940-х років у повітрі запахло війною. Трагедія прийшла 22 червня 1942 року, а вже вранці цього дня великі міста України, включаючи Київ, були піддані масовому бомбардуванню німецькою авіацією. Наша сім'я залишалася на окупованій німцями території. Та коли в серпні 1943 року Червона армія звільнила Лебедин, четверо представників нашої родини – сестра Таня, два брати – Микола й Іван та батько – були мобілізовані. Микола був старшим із братів, тому його відразу ж, без елементарної збройної підготовки, навіть у цивільній одежі, послали в бій.

Тоді практикувалася так звана «розвідка боєм». За чотири-п'ять годин до наступу військового підрозділу, в якому служив мій брат, кільканадцятьох солдат-новобранців доставили машиною на передову біля села Капустинець Липоводолинського району й відправили в атаку. Що могли вдіяти ці необстріляні діти? В тій безглуздій операції брат Микола й загинув.

Військові командири не завжди переймалися правдивою статистикою чисельності загиблих у бою. Тому нам прийшло стандартне «извещение» – «пропал безвести». А ви думайте собі, що хочете. Чи він здався в полон, чи щось інше... Тільки після війни вцілілі однополчани підтвердили, що брат загинув у тій першій своїй битві – 9 вересня 1943 року.

Я не буду описувати, як нам жилося у війну. То було тяжке випробування для всього українського народу. І холод, і голод, і воші... І безконечні похоронки й голосіння жінок, коли вони отримували ті трагічні вісті з фронту. З того часу минуло вже більше шістдесяти років, а мені досі у снах зринають воєнні страхіття...

Знесиленою та знекровленою вийшла Україна з Другої світової війни. Влада, здавалося, мусила б усі сили скерувати на заліковування народного горя. Та пріоритетом виявилось виготовлення атомної зброї, утримання в руках східноєвропейських країн «народної демократії» й, у збиток своєму народові, виділення для цього чималих продовольчих ресурсів. А де ж їх узяти, якщо тільки-но закінчилася війна? Так «стартувала» в Україні третя за роки радянської влади голодовка.

1946–1947 роки

Усе розпочалося із запровадження продовольчих карток. 200–250 грамів хліба на добу – такий раціон визначила влада. Та й то, щоб отримати цей хліб, треба було займати чергу в магазин десь о четвертій годині ранку. А перед його відкриттям підійдуть дорослі й відтіснять дітвору в кінець черги... Так і приходиш, було, додому без хліба. Вхід у магазин буквально обліплювали жебраки: просили «добавку». А споживали тоді практично все – і лободу, і калачики, і навіть виловлених горобців. Люди через недоїдання були вкрай виснажені. Пам'ятаю, як деякі мої однокласники ходили в школу опухлими. Тих же, хто збирав колоски в полі після жнив або з настанням холодів – мерзлу картоплю чи буряки, судили.

У країні ввели жорстке оподаткування. За кожне плодове дерево на присадибній ділянці потрібно було платити податок грішми. За живність сплачували натурою. Хто мав корову, повинен був здати за символічну копійчану плату 340 літрів молока на рік, за кожну вівцю – 1,5 кілограма вовни, за козу – 150 грамів козячої шерсті. Смалити свиней не дозволялося: хто утримував порося, мав здати в кінці року свинячу шкуру. Дотримання цих правил пильно контролювалося місцевою владою. Податки наклалися й на людей, зокрема «за бездітність». А де було взяти ту дитину, плакалися жінки, коли чоловіки загинули на фронті? Та влада не брала це до уваги.

Тоді багато людей померло від голоду. Та жертви були б ще значніші, якби зі Східної України люди не їздили на Західну, де з продовольством було не так сутужно. Подалися до Львова й моя хрещена тітка Надія та її чоловік Прокіп. Це врятувало їх від голодної смерті.

Діяльність тогочасної влади сьогодні нам важко збагнути. Наприклад, чомусь не надавалося людям паливо для зігрівання житла чи приготування їжі. Лебедин майже з усіх боків оточують соснові ліси. Проте нагребти в лісі хвої чи взяти сухе гілля – заборонялося. А як застане лісник кого в лісі з візком, то і граблі поб'є, і візок потрощить. Особливо тяжко було з паливом у селах, де не було рятівного лісу. Там люди топили засушеними коров'яками,

бур'яном, сухими стеблами соняшника, кукурудзи, бадиллям картоплі тощо. У полі стояли скирти соломи, втім – «не тронь»: хай краще гние, аби людям ні дісталася. Якось зимового вечора учень нашого класу, який мешкав у приміському селі Куданівці (його звали Борисом Гиленком), пішов у поле по соломі. Та знялася заметіль, хлопець збився з дороги... І знайшли його в полі з обмороженими на руках і ногах пальцями аж через дві доби...

Я розповідаю про все це не для того, щоб зводити з кимось рахунки за наше минуле. Адже в ньому – поряд із безрадісними – були й деякі світлі сторінки. Ми повинні знати свою історію, незалежно від кольору чорнила, яким вона писана. Знати, щоб, будуючи нову незалежну Україну, ніколи в майбутньому не допустити повторення тих трагічних сторінок.

МОВ У КРАПЛІ ВОДИ

В історії людства XX століття позначене бурхливими соціальними потрясіннями, серед яких за своєю жорстокістю і трагізмом найбільш жахливими були Перша і Друга світові війни.

На теренах України важко знайти бодай одну родину, доля якої не була б опалена війнами. Не стала винятком і сім'я ветерана праці Лебединської райспоживспілки, що на Сумщині, Шкурки Сидора Макаровича, якому довелося воювати ще в 1915–1917 роках за «царя-батюшку», а в 1943–1944 роках – «за Родіну, за Сталіна». Не оминула війна і його нащадків. У серпні 1943 року до Червоної армії пішли троє старших дітей – донька Тетяна і два сини – Микола та Іван. Коли в післявоєнний час збиралися за родинним столом, у розмовах часто виринала тема воєнного лихоліття, колективізації, штучного голоду, післявоєнної відбудови. Основним оповідачем (на правах старшого) був батько. Він прожив дев'яносто п'ять років (1895–

1990) і був не тільки свідком, а й учасником бурхливих подій минулого. Незважаючи на поважний вік, зберіг до останніх днів світлий розум. Розповідаючи бувальщини зі свого життя, часто повторював: «Запам'ятайте, діти, життя прожити – не поле перейти».

У багатодітній сім'ї він був найстаршим. Тож коли 1910 року помер його тато, а мій дід Макар, годувальником став старший син – Сидір. Свої землі в них було менше десятини, щоб якось прогодувати сім'ю, довелося замолоду опановувати додаткову робітничу професію. Два сезони працював помічником штукатура в бригаді, що ремонтувала палац графа Капніста, потім – на будівництві дачі члена Державної Думи від Лебединського повіту Чупрова, згодом – десь із півроку – на шахтах Юзівки.

Швидко промайнули юнацькі роки, прийшла пора вирушати в самостійне життя. Першим випробуванням стала служба в царській армії впродовж 1914–1917 років. За високий зріст, міцне здоров'я і «належну», як на той час, освіту (він закінчив перший клас початкової школи, вмів читати і писати) батька направили служити в Санкт-Петербург, а там зарахували в гренадерський полк лейб-гвардії. Це були добірні військові підрозділи столиці імперії. Вони мали спеціальне обмундирування, добре матеріальне забезпечення, кваліфікований щоденний військовий вишкіл. Особлива увага приділялася духовному стану підлеглих.

Сидір Макарович Шкурка –
рядовий 3-ї роти лейб-гвардії
гренадерського полку. Фото. 1915 р.

Кожен день починався вранішньою і закінчувався вечірньою молитвами. Щонеділі особовий склад обов'язково організовано відвідував храм, до того ж із урахуванням конфесійної належності солдатів: православні молилися в церкві, католики – в костелі, магометани – в мечетях. Основний час армійців, звісно ж, забирала військова підготовка.

Не зважаючи на те, що Перша світова війна вже розпочалася, перші рік-півтора батькової служби минали без особливих змін військового регламенту. Але після поширення військових дій на країни Близького й Далекого Сходу, Північну Африку і зрештою Сполучені Штати Америки, а також через невдачі царських військ на Західному фронті й підігріті більшовиками антивоєнні виступи населення Росія потрапила в безвихідь. Довелося відправити на фронт і лейб-гвардію.

Одного весняного дня 1916 року кавалерійські та гренадерські піхотні полки були вишикувані на Марсовому полі. Командував парадом генерал Безобразов. Грали духові оркестри. Всі завмерли в очікуванні царя Миколи II. Аж ось на лівому фланзі появився величний кортеж кавалеристів. Попереду на білому коні – Микола II. За ним у відкритій кареті їхала цариця, поруч із нею сидів малолітній спадкоємець престолу Олексій. Напевне, це був один з останніх грандіозних військових парадів в історії дому Романових. Мине трохи більше року, і Росію охопить хаос революційних потрясінь. Імператор зречеться трону, а згодом уся його сім'я, навіть прислуга, буде розстріляна в Єкатеринбурзі більшовиками.

Та повернімося на Марсове поле, де відбувалася церемонія проводів військових підрозділів лейб-гвардії на фронт. Невдовзі їх доправили на передову, на ділянку фронту Брест – Ковель, де німецькі війська мали явну перевагу в озброєнні, тактиці ведення бойових дій, матеріальному забезпеченні. Тому спроби царських солдатів потіснити ворога й перейти в наступ здебільшого закінчувалися невдачею. Армія зазнавала значних утрат у живій силі, а військові госпіталі в тилowych губерніях – Полтавській, Харківській, Київській – були переповнені пораненими солдатами.

З осені 1916 року війна на цій ділянці фронту набула позиційного характеру, що тривало кілька місяців.

Одного березневого дня 1917 року з німецьких окопів почулися вигуки: «Рус, иди к нам, вашего царя больше нет». На бруствері окопів німці виставляли патефони, й на недавньому полі бою лунала музика. Напевно, не тільки царським, а й німецьким солдатам набридло мокнути в сирих окопах, гинути за чужі інтереси. Саме тоді російські солдати вперше від противника почули, що в Росії відбулася революція, а цар Микола II зрікся престолу. Всі сподівалися на швидке закінчення війни, але новий Тимчасовий уряд Росії наполягав на її продовженні до «переможного кінця». Серед населення і солдатів більшало невдоволення, разом із тим посилювалася пропагандистська діяльність більшовиків. Усе це закінчилося, як відомо, жовтневим переворотом і згодом переросло в не менш жорстоку і трагічну за своїми наслідками громадянську війну.

Меланія Миколаївна Смирна
- дружина Сидора Шкурки,
мати автора книги.
Фото

Коли в затишних кабінетах Тимчасового уряду все ще тривали розмови про війну до перемоги, на фронті продовжували гинути люди, багато солдатів хворіли, військо було повністю деморалізоване. Мій батько був настільки застуджений, що ледве рухався. Завдяки допомозі товариша-земляка із села Межиріччя Лебединського повіту Харківської губернії (прізвище його Магальяс) зумів добратися до Ковеля, а далі, не без труднощів, побратими доїхали до Сум, від яких до Лебедини – вже рукою дістати.

Більше півроку тривало лікування батька. Не допомагали ні приписи відомого на Лебединщині повітового лікаря Зільберника, ні поради знаного й за межами Харківщини травника Корчана... Лише завдяки порадам ста-

рих бабусь, які зналися на народному лікуванні подібних захворювань, удалося поставити вчорашнього воїна на ноги.

1920 року він одружився, й сім'я стала, як говорять, жити-поживати й діток наживати: через кожні півтора-два роки прибавлялося немовлятко.

Озираючись у минулі роки, ставлю сам собі запитання: «Чим керувалися наші батьки, коли в такі тяжкі роки народжували не одного-двох, а значно більше дітей?» Адже в сім'ї Сидора Макаровича, приміром, автор цих рядків був сьомою дитиною! На це запитання ще належить дати відповідь нашим ученим і політикам.

Важкі випробування для родини Сидора Макаровича припали на голодні 1932–1933 роки. Батька на півроку засудили й відправили в трудову колонію посиленого режиму на «перевиховання» – він, бачите, не поспішав подавати заяву до колгоспу і обробляв самостійно свою, площею трохи більше за півгектара, землю. Трудова колонія в селі Горках (до революції називалося Анінберг) Лебединського району була створена на базі колишньої поміщицької економії. Голодні, виснажені непосильною працею в'язні часто вмирали, а інколи їх непритомними спускали в могилу ще з ознаками життя.

Усі п'ятеро дітей у родині опухли, а тим часом що два-три тижні до двору, де ще були живі люди, приходила бригада більшовицьких активістів робити трус. У кого знаходили бодай кілька кілограмів зерна, борошна чи картоплю, інші овочі, складали акт, і в лічені дні господар мусив усе це здати на спеціальний продовольчий склад держави. Як вижила сім'я в умовах тотального геноциду, – тільки Богу відомо.

Після голодомору минуло кілька років, і в Україні розпочався новий терор. Цього разу основним об'єктом репресій стала інтелігенція – знанні письменники, вчені, духовні й військові діячі. Хоч не оминула «червона мітла» і пересічних людей. Нашу сім'ю не чіпали: мабуть, вважали, що батька ще за голодомору «перевиховали», а от його рідного брата Степана Макаровича, не зважаючи на те, що він був удівцем (дружина померла від тяжкої хвороби) й на утриманні мав четверо малолітніх дітей, уночі забрали. Сім'я до сьогодні не знає, де батькова могила.

Ще кілька років – і нова катастрофа: Друга світова війна. І знову ледь живій Україні випали найтяжчі випробування.

Наша сім'я залишилася на тимчасово окупованій території, а з визволенням Лебединя від загарбників у серпні 1943 року батько, старша сестра Тетяна і брати Микола та Іван були призвані до лав Червоної армії. Через два тижні не стало Миколи. Таня служила у фронтовому госпіталі й День Перемоги зустріла на території Німеччини; Іван, пройшовши всю війну рядовим, продовжував служити до 1950 року. Батько ж перебував у діючій армії трохи більше півроку, а навесні 1944 року його комісували за станом здоров'я.

*Іван Сидорович Шкурка – солдат Червоної армії.
Фото. 1943 р.*

Закінчилася війна. Як і для кожної української родини, перемога нам дісталася зі сльозами на очах: ми втратили Миколу, Таня повернулась із фронту інвалідом...

Відбудова країни розпочалася з перших днів після визволення східних областей від ворога. 4 березня 1944 року батько вже влаштувався на роботу в райзаготконтору, яка потім була реорганізована в структурний підрозділ Лебединської райспоживспілки. Там і пропрацював рівно п'ятнадцять років. А Іван Сидорович після демобілізації, з листопада 1950 року до середини 1995 року, продовжував розпочату батьком справу: в Лебединській райспоживспілці він пропрацював цілих сорок п'ять років.

Добру пам'ять серед співробітників залишили по собі батько і син Шкурки – мої тато і брат. За шістдесят років спільного трудового стажу їхня бездоганна робота відзначалася багатьма нагородами, цінними подарунками, преміями. Молодому поколінню є з кого брати приклад.

Мов у краплі води, в долі нашої родини відобразилася доля України.

У СПИСКАХ УТРАТ НЕ ЗНАЧИТЬСЯ...

Весна 1941 року була напрочуд сонячною і теплою. Колгоспи почали готуватися до збирання нового урожаю, а лебединський млин, побудований, як кажуть старожили, ще «за царя», продовжував натужно працювати в три зміни, поставляючи в Німеччину – згідно з міжнародним договором – високоякісне пшеничне борошно.

Кожен робив свою справу.

Мій старший брат Микола після закінчення Лебединської семирічної школи № 3 почав оволодівати слюсарною справою в Будильському фабрично-заводському училищі, а Таня Труфанова, з якою він здружився, мала стати лаборантом-хіміком. Із надією на щасливе майбутнє вони сумлінно навчалися, мріяли, що з роками їхня дружба переросте в подружнє життя.

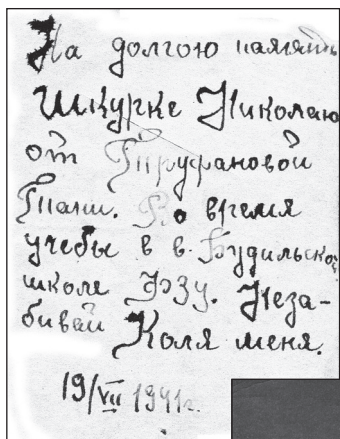
Та не так сталось, як гадалось.

Ще не встигли відспівати солов'ї, як на світанку в неділю 22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина без оголошення війни напала на Радянський Союз. Почалася термінова мобілізація дорослих до лав Червоної армії, стратегічні промислові підприємства евакуувались у глибинні східні райони Союзу. Та Будильське ФЗУ

*Микола Сидорович Шкурка
поліг смертю хоробрих
1943 року, захищаючи
Батьківщину від німецько-
фашистських загарбників.
Фото. Початок 1940-х рр.*

після початку війни ще деякий час продовжувало навчальний процес, але з наближенням лінії фронту стало готуватися до припинення своєї діяльності. Наставали сумні дні прощання. Передчуваючи тривалу розлуку, Коля і

Таня обмінялися фотографіями. На подарованому фото, яке й досі зберігається в мене, Таня написала: «На пам'ять Шкурці Колі від Труфанової Тани. <...> Не забувай, Коля, мене. 19.VII.1941 р.».

Минуло біля двох місяців, і Лебедин окупували фашисти. Окупація супроводжувалася комендантською годиною, розстрілами цивільних,

жорсткою трудовою повинністю, пограбуванням бливи випробу долю молоді. За но полювали ни окупантів та них помічників, ну до Німеччини вагонами нові робочої сили – Молодь усіляко такої «мобілі- валися по лісах інші імітували би – коросту, ли- ті пили відвар

населення. Осо- вання випали на ними букваль- спеціальні заго- їхніх домороще- щотижня з райо- відправлялися й нові партії оstarбайтерів. ухиялася від зації»: одні хо- і глухих селах, нашірні хворо- шай тощо, тре-

Таня Труфанова. Фото. 1941 р.

отруйних рослин – блекоти, чистотілу, викликаючи таким чином нескінченний кашель, як у сухотного... Забрали моїх двоюрід- них братів Олексія Шкурку та Івана Лобка. Підкрадалася біда й до нашої оселі, але Миколі і старшій сестрі Тетяні вдалось уря- туватися. Та не всім пощастило уникнути німецького рабства:

близько шести тисяч хлопців і дівчат нашого району були вивезені на примусові роботи до Німеччини.

Після провалу німецького «бліцкригу» під Сталінградом і переможного завершення боїв на Курській дузі фронт із кожним днем невпинно наближався до Лебедина. Нарешті 21 серпня 1943 року наше місто було звільнене від окупантів. Уже через три дні Миколу призвали до лав Червоної армії, а його кохана дівчина Таня пішла працювати в місцевий госпіталь. На жаль, тоді їхні життєві дороги розійшлися назавжди.

Як склалося подальше життя Тані, – невідомо, а рядовий Шкурка Микола Сидорович під час визволення села Капустинець сусіднього Синівського (тепер Липоводолинського) району загинув уже через два тижні після призову, за 30 кілометрів від батьківського порога...

Тоді командири військових підрозділів діючої армії здебільшого ставилися на новобранців із підозрою, а то й із презирством. Мовляв, ви в окупації ховалися, а ми за вас на фронті гинули. Необстріляних, без елементарної бойової підготовки, нерідко з однією на трьох гвинтівкою, новобранців кидали в самісіньке пекло бою, на явну загибель.

Так трапилось і з моїм братом. Увечері, напередодні штурму зайнятих ворогом Капустинець, командир роти викликав до себе півтора десятка солдат із новобранців і поставив перед ними бойове завдання: проникнути на зайнятий німцями правий берег ріки Грунь, зав'язати там бій і триматися до ранку – до підходу наших військ. Такі локальні бойові операції називають розвідкою боєм. Учорашні сільські хлопці навіть уявлення не мали, що це таке. Але нічого не вдієш, наказ командира потрібно виконувати. Забрались у кузов полуторки, й через півгодини водій, оминаючи німецькі сторожові пости, завіз хлопців у розташування ворога. У перші хвилини після появи десанту німці покинули свої окопи та зайняли інші бойові позиції, проте швидко оговтались. У темряві почалася безладна стрілянина. Згодом підійшов фашистський танк і з гармати підпалив вітряк, що стояв неподалік. Довкола нього стало видно, як удень. Натренований у боях і добре озброєний ворог почав вести прицільний вогонь, методично

розстрілюючи наших хлопців... Лише кільком солдатам удалося вижити. Вони відступили до річки і через годину дісталися до своєї частини в селі Тарасенках. А о четвертій ранку почався штурм Капустинець. Запеклий бій тривав кілька годин, ворог не витримав і почав відступати до Липової Долини. Під час передислокації учасники розвідки боєм устигли побувати на місці нічного зіткнення. Сумна картина постала перед ними: всі товариші були мертві. Микола також лежав горілиць в окопі: лице закривавлене, поруч гвинтівка, гільзи від патронів... Близько сотні радянських бійців загинули в тому бою. Через два-три дні місцеві жителі «прикопали» (за їхнім висловом) усіх полеглих там, де кожен з них зустрів свою смерть. Таких умовних поховань, розкиданих по селу та його околицях, по ярах і перелісах, налічувалося більше півсотні.

Вони лежали там, прикопані в землі, не рік і не два, а тим часом до їхніх домівок надходили «похоронки». Короткі, як постріл, але часто двозначні за своїм змістом – «пропав безвісти».

Що означав такий запис у похоронці за часів тоталітарного сталінського режиму? Солдата, котрий пропав безвісти, вважали потенційним зрадником: він або добровільно здався в полон, або перейшов на бік ворога, або залишив поле бою і втік. Наша мати Меланія Миколаївна кілька разів зверталася до різних військових установ із проханням пояснити, де і за яких обставин загинув її син. Але відповідь кожного разу була схожа на ту, яку ми отримали з Москви – з Управління персонального обліку втрат діючої армії Народного комісаріату оборони СРСР – ще 5 травня 1944 року: «Военнослужащий Шкурка Н. С. по спискам потерь в Управлении не числится».

Лише згодом уцілілі учасники тієї невдалої розвідки боєм підтвердили факт загибелі брата, й після додаткового з'ясування Лебединський райвійськкомат надіслав родині повідомлення про те, «що ваш син рядовий Шкурка Микола Сидорович в бою за Соціалістичну Батьківщину, вірний військовій присязі, проявивши героїство і мужність, перебуваючи на фронті, загинув у вересні 1943 року і похований у селі Капустинці Синівського району».

Здається, на цьому можна було б поставити крапку. Одначе

війна в душах людей закінчується лише тоді, коли останній воїн буде похований як герой, за християнськими звичаями і з військовими почесностями. Полеглі ж за визволення Капустинців чимало років лежали, наспіх прикопані в землі. І так було по всій Україні. На початку 1950-х років уряд УРСР прийняв спеціальну постанову про впорядкування поховань, перенесення останків загиблих у братські могили і зведення пам'ятників, створення військових меморіалів.

Обеліск воїнам-визволителям у с. Капустинцях на Сумщині

У Капустинцях цю роботу взяли на себе сільська рада, місцевий колгосп, школа, громадськість. На першому етапі особливо старанність проявив колгоспник, ветеран Великої Вітчизняної війни Кирило Павлович Михно. Колишній солдат і в мирний час зберіг вірність військовій присязі. Йому вдалося не тільки розкопати всі поховання, а й установити імена багатьох загиблих воїнів.

Місцеві жителі, особливо жінки, всіляко сприяли виявленню тимчасових поховань. Могили мого брата і ще двох його однополчан спочатку не помітили робітники. Побачивши це, із сусіднього двору вибігла жінка: «Кириле, вертай коня, ось тут, – показала на місце поховання, – я в сорок третьому прикопала трьох хлопців».

Вони лежали на півметра вглиб землі. Залишки одягу та взуття свідчили, що люди були в цивільному. Один із них – середнього

зросту, з чорнявим волоссям, а череп пробитий кулею... Я певен, що це був мій брат Микола.

...Уже давно пішли із життя наші батьки, оплакавши смерть своїх дітей, уже й ми – діти війни – посивіли й поступово готуємось у вирій. Та віримо, що довіку не заросте стежина до могил героїв Великої Вітчизняної війни.

ДИТИНСТВО, ВКРАДЕНЕ ВІЙНОЮ

Спогади

Дитинство... Що може зрівнятися з цією найбільш прекрасною порою в житті кожної людини! Із дитинства ми розпочинаємо пізнання світу, що нас оточує, і безмежного Всесвіту. Коли ж зіпнемося на ноги – все нам потрібно знати: і чому сонечко вранці сходить, а ввечері, за день, напевно, втомившись, лягає спати, і про що співають пташки, і чому котик стрімголов вибігає з хати, коли мама йде доїти корівку, та чекає її біля дверей хліва, поки вона не вийде звідти з повною дійницею молока?

Але найбільше враження від дитинства в рідному Лебедині залишив по собі маленький ставочок, що на перетині Кочержівки з Новопетрівською (тепер вул. Руссіянова), який ми чомусь звали Копанкою. Тут усе літо юрмилася дітвора, купалася, загорала на сонечку. Взимку на ставку були цікаві розваги на льоду.

Усе це – найвні спогади дорогого мені довоєнного дитинства. Але дитинство мого покоління, на жаль, було розірване на дві нерівноцінні частини: до і після 22 червня 1941 року – дня початку Великої Вітчизняної війни.

Що вони, діти, відчували в ті передгрозові дні? У них було своє життя. Старші дбали про шкільні справи, менші, як-от автор цієї статті, зіп'явшись міцно на ноги, грались у піжмурки, треті, ще зовсім маленькі, ходили, як говорять, попід стіл пішки... У кожного з нас були свої турботи. Усім нам було не до війни...

Погляньте, дорогий читачу, на це війняте з мого сімейного альбому довоєнне фото. На ньому мої сестри: рідна – Галя Шкурка (праворуч) і двоюрідна – Паша Лобко. Їм, ученицям Лебединської школи № 3, по одинадцять-дванадцять років. Однак устигли вже пізнати, що таке штучний голодомор в Україні 1932–1933 років. Дякувати Богу, їм пощастило вижити. Тому не по-дитячому задумливий вираз їхніх облич. Але не уявляють дівчатка, що їх ще чекає найближчим часом, адже фотографувалися вони 1 травня 1941 року, коли до вселюдської трагедії залишалося трохи менше двох місяців.

*Паша Лобко і Галя Шкурка.
Фото. 1 травня 1941 р.*

А ось тримаю в руках групове фото випускників першого класу тієї ж школи, серед яких і мій старший брат Петро, датоване 2 червня 1941 року. Їм ще менше відведено мирних довоєнних днів. Вони й не здогадуються, що через три тижні їхні батьки підуть на війну, а потім до сім'ї кожного другого приносимуть похоронки, а з ними – гіркий біль сирітства...

Так ми жили в останні передвоєнні дні червня 1941 року, аж поки в обідню пору 22-го числа вся країна не здригнулася від тривожних радіопозивних: «Увага, увага! Говорить Москва, говорять всі радіостанції Радянського Союзу!»

Це було перше повідомлення Інформбюро СРСР про початок Великої Вітчизняної війни.

Без оголошення війни гітлерівська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз.

Цього ж дня авіація противника бомбардувала Київ, Житомир, Вінницю, інші міста і промислові центри України.

Я не пам'ятаю початку того лихоліття. Та коли німецька армія 11 жовтня 1941 року окупувала Лебедин, нам, дітям, стало зрозуміло: війна прийшла і в наш дім.

У перший рік війни наступ німців в українському напрямку був стрімкий і самовпевнений. «Drang nach Osten» – лунало скрізь в окупованих містах і селах України.

Визначний український кінорежисер і письменник Олександр Петрович Довженко з перших днів війни був на фронті як військовий кореспондент. Свідок і учасник бойових дій в Україні, він тяжко переживав невдачі наших військ, особливо в період тотального відступу Червоної армії аж до Волги. Описуючи трагічні події тих літ, митець у своєму знаменитому «Щоденнику» (1941–1956) залишив нам такі документальні свідчення: «Найстрашнішим під час відступу був плач жінок. Коли я згадую відступ, бачу і довгі-довгі дороги, і численні села, і околиці, і скрізь – жіночий невимовний плач. Плакала Україна. Вона плакала, гірко ридала, свою долю проклинала. Ой, синочки мої, синочки, на кого ж ви мене покидаєте? Куди ведуть ваші дороги? Хто нагодує вас, хто вас одягне? Де загубите ви свої молоді голови? Хто повернеться?»

Якраз у перші дні окупації Лебедин завершився розгромом контрнаступ радянських військ під Штапівкою. Із нашого аеродрому злітали німецькі ескадрильї й рухалися в тому напрямку – напевне, для подальшої бойової підтримки своїх вояків. Назад ворожі літаки поверталися так низько над нашою хатою, що ми бачили чорні хрести на крилах, а в кабінах – німецьких пілотів.

Перше чуже слово, яке я вивчив у 5-річному віці німецькою мовою, було «brot» – хліб. Не знаю, чи давав нам хто той «брот», чи ні, а пам'ятаю лиш один такий випадок. Літньої пори пройшов вулицею повз мене (я стояв біля своєї хвіртки) німецький солдат і сів під тином на перетині вулиць Ламахівки і Аерофотозйомочної (так вони називалися до війни). А потім дістав із своєї сумки шоколад, розгорнув його, викинув неподалік обгортки й почав

їсти. Коли він закінчив трапезу, встав і пішов собі далі, я, озираячись, чи ніхто не бачить, підійшов до того місця, щоб оглянути, чи не залишилося чого-небудь їстівного. Розчарований, повернувся у двір з думкою: може, хоч дома знайдеться щось із харчів. Але де там!

Похоронки... Чи було щось трагічніше за ці вісті, які приносила в наші хати польова пошта? Минули десятиліття, а я, свідок війни, досі бачу вві сні жажливі картини тих років, чую плач жінок, у чий дім ввірвалася чорна звістка. То були не плачі, а голосіння.

Не минула похоронка й нашої оселі. На початку вересня 1943 року нам повідомили, що під час визволення села Капустинець тодішнього Синівського району Сумської області загинув у бою мій старший брат Микола...

Війна є війна. Ще людство, на жаль, не навчилось уникати цього варварства, яке супроводжується людськими жертвами.

Але недовго німецькі солдати виспівували бравурний «Drang nach Osten». Після Сталінградської битви й Курської дуги їм довелося розучувати менш оптимістичну пісеньку під назвою «Драп на Захід».

19 серпня 1943 року Лебедин був очищений від фашистських загарбників. Я бачив, як утікав ворог – поодинці або маленькими групами, й не вулицями, а через городи, навропростець, у бік Михайлівки. Видно, після виснажливих боїв і напористої ходи Червоної армії ніколи було, як на початку війни, ласувати шоколадом: вони ламали качани кукурудзи, чистили їх на ходу і гризли, немов із голодного краю.

Недовго затрималися німецькі війська на тактично вигідних для них підвищених берегах Псла, Груні, Сули й навіть Дніпра. У районі Лютізького плацдарму, на переправі через могутній Славутич, почався наступ, який закінчився 6 листопада 1943 року звільненням від фашистів столиці Радянської України міста Києва.

Та не слід думати, що друга частина війни була для Радянського Союзу такою собі прогулянкою на Захід. Особливо тяжко нам далось оволодіння правим гористим берегом Дніпра.

Мій батько Сидір Макарович хоч і не строювого віку, але 1943 року був мобілізований до армії. Тож він розповідав, як у

районі переправ через Дніпро поблизу Переяслава вдень і вночі через розриви снарядів і бомб ішов суцільний вогняний вал.

Оволодінням стратегічною лінією оборони по Дніпру й розгромом гітлерівців у Корсунь-Шевченківській операції остаточно була зламана впевненість німців у своїй перемозі. Проте ще майже два роки польова пошта приносила матерям, дружинам, дітям гіркі вісті про загибель у боях їхніх рідних.

...Війна завдала Україні незліченних ран – зруйновані міста і села, цілі галузі народного господарства припинили своє існування, вся територія України покритася могилами мільйонів загиблих солдат і мирних жителів. «Німці, – писав О. П. Довженко в «Щоденнику», – пограбували нас найлютішим грабунком: вони забрали до Німеччини наших дітей. Величезна кількість 12–13-річних підлітків була вивезена до Німеччини для онімечування і роботи... Фашисти завдали нашому нещасному народу тяжких ран не тільки сьогодні, а й на майбутнє, і ми довго-довго це почуватимемо».

А як же наше покоління – мої однолітки – пережили воєнне лихоліття? Голод, холод, одне взуття на двох-трьох дітей, яке носили по черзі. Воші були нашими супутниками впродовж воєнних років. Багато моїх ровесників за цей час загинули або стали каліками через необережне поводження з військовими «трофеями» – гранатами, мінами, патронами, залишеними після боїв.

Та все ж багато нас, дітей війни, вижило. 1 вересня 1945 року народжені в передвоєнні роки дітлахи, як і автор цього тексту, пішли до першого післявоєнного класу. Хто в що одягнений...

І вивчились, і вибились в люди: колишні мої однокласники стали кваліфікованими робітниками, інженерами, агрономами, вчителями, лікарями, вченими, письменниками-краєзнавцями...

Сьогодні нам (аж не віриться) вже по сімдесят і більше. Та ми ще в строю. І побажання наше молодому поколінню таке: дорогі внуки і правнуки, ви – майбутнє нашої держави, дбайте про своє духовне та фізичне здоров'я, оволодівайте сучасними знаннями, турбуйтеся про наш спільний дім – Україну!

Слава визволителям Лебедина! Слава Україні!

ДІТИ ВІЙНИ ПАМ'ЯТАЮТЬ

До річниці визволення України від фашистів

...Серпень 1943-го, переломний рік у Великій Вітчизняній війні. Уже позаду кровопролитна Сталінградська битва й увінчана перемогою Курська дуга, уже перші десятки кілометрів української землі звільнені від німецьких окупантів. На решті 19 серпня довгоочікуваний стяг перемоги замайорів і над Лебедином, що на Сумщині.

Тоді авторів цих рядків ішов шостий рік. Цей день у моїй дитячій пам'яті зафіксувався повітряними боями над Лебедином, кулеметною стріляниною й окопами, в яких ми ховалися від ворожих куль і снарядів. Щоб уникнути оточення, німці, відстрілюючись, поспіхом залишали наше місто. Вони бігли – хто вулицями, а хто через городи. Виламували качани кукурудзи і на ходу їх чистили та гризли. Фашисти виглядали жалюгідно. Вони поспішали в напрямку Михайлівки, адже там на високих кручах правого берега Псла можна було зайняти нову і більш зручну лінію оборони. І не прорахувалися. Окопавшись на Михайлівських горах, розпочали масовий гарматний обстріл Лебедина. Та, очевидно, німецьким артилеристам було замало часу, щоб пристріляти цілі, а тому снаряди «лягали» де попало. Один влучив у наш двір. Коли скінчилася канонада й запанувала тиша, ми вилізли з погребів і жажнулися. Стіни хати, хліва, а також дерева були зрешечені осколками. Але, дякувати Богу, ніхто з нашої родини не постраждав. Навіть корівка Маня, яку мати за кілька хвилин до вибуху передбачливо завела до хліва, залишилася неушкодженою. Ще довго ми знаходили сліди того страшного артнальоту.

Пам'ятаю, що один осколок від снаряду – вагою грам зо двісті – лежав на столі в кімнаті.

...Німці пильно контролювали підхід до Михайлівки з боку Лебедина й села Межиріча. Для них це було нескладно, оскільки мали вигідні позиції. Десятки наших воїнів загинули при підході до Михайлівки з боку Киселівки. Це були молоді хлоп-

*Братська могила на горі Лисосі
поблизу села Михайлівки на Сумщині*

ці-новобранці. Як розповідають літні михайлівчани, свідки перепоховання погблих у спільну братську могилу, захисники були в домашній одежі, без зброї, напевно, зовсім необстріляні. Таке ставлення радянських командирів до новобранців було непоодиноким. На другий-третій день після мобілізації, часто не видавши і гвинтівки, їх кидали в саме пекло бойових дій. І ті практично всі гинули в першому ж бою. Їхня

провина полягала в тому, що на початку війни, ще неповнолітніми, юнаки разом із сім'ями перебували на тимчасово окупованій ворогом території. Нашу родину спіткала така ж трагедія: мій старший брат Микола загинув у першому ж бою... Проте назвали це в похоронці «пропав безвісти», й лише 1945 року, після завершення війни, факт героїчної смерті воїна підтвердив Лебединський райвійськкомат. Наша сім'я одержала тоді другу похоронку. А матері призначили за загиблого на війні сина щомісячну пенсію в розмірі аж 12 карбованців! Так оцінювалося в тоталітарній державі життя солдата...

...Та повернімось у серпень 1943-го. На другий день під прикриттям темряви кадрові підрозділи Червоної армії все ж зайняли Михайлівку. Потрібно було не дати німцям оговтатись і якомога скоріше зруйнувати їхні укріплення. Основний удар наших військ було спрямовано до гори Лисохи. Складність бойової обстановки для них була зумовлена вкрай невідгідною топографією поля бою. Абсолютна позначка поверхні гори Лисохи, де окопався противник, – 195,6 м, підніжжя ж, звідки наступали наші воїни, було на позначці 123,7 м. Майже 70-метрову висоту під шквальним кулеметним вогнем противника радянським бійцям належало подолати враз.

Дорогу ціну наші солдати заплатили за визволення Михайлівки... Після війни перепоховання полеглих за це село воїнів здійснювалось у два етапи. Відповідно до постанови уряду України в першій половині 1950-х років були перепоховані останки воїнів у спільній братській могилі біля сільського клубу. Це були солдати, які загинули й тимчасово поховані в межах Михайлівки. До перепоховання ж тих, які полягли на Михайлівських горах і на прилеглих територіях – у полі, лісі – руки не зразу дійшли. Тільки в травні 1967 року відбулася друга черга перепоховання. Останки перенесли до братської могили на горі Лисосі. Тут покоються воїни, прізвища яких досі не встановлені. Місцеві жителі й гості села часто відвідують цей меморіал на горі, щоб хвилиною мовчання вшанувати пам'ять полеглих, покласти до підніжжя п'єдесталу букети квітів. Подіям визвольного серпня 1943 року на Лебединщині присвятив свій вірш наш сучасник – поет Олександр Роспопов. Подаємо його мовою оригіналу.

ВОСХОЖДЕНИЕ

*Село в предгорье, хаток белый цвет
И яблони над пыльной автострадой.
Умытый росами безоблачный рассвет
Встает над лесом, радуя прохладой.*

*Михайловка – красивое село,
Гурьба детей спешит с веселым смехом.
Не знаю, что толкнуло, позвало,
Туда наверх, где ветер дружит с эхом.*

И мы взошли, пронесся счастья крик.
Внизу простор и птицы кружат низко,
А на вершине, где ковер гвоздик,
Сверкает солнце в гранях обелиска.

Мы подошли в безмолвной тишине,
Огромный шпиль стрелою рвется в небо,
И чия-то жизнь проснулась вдруг во мне,
Я вижу бой, хоть с ними здесь я не был.

Огонь и дым. А на вершине дот,
И мы ползем под огненным прицелом.
«Быстрой, наверх!» –

солдатский долг зовет,

На запад рвемся мы душой и телом.

Их сорок шесть остались навсегда,
Где облака и ветер рвется ввысь.
И люди к ним приходят иногда,
Как мы с товарищем сегодня поднялись.

И в смерти с русскими навеки побратались
Латыш, казах, чеченец и грузин.
И нестареющими в памяти остались
Кому – отец, кому – любимый сын.

Хоть времени прошло с тех пор немало,
Запомнил ваше мужество весь свет.
Положим бережно к подножью пьедестала
На склонах сорванный ромашковый букет.

...Відвідуючи нині Михайлівку, я також неодмінно піднімаюся на пагорби, щоб помилуватися красою тамтешніх краєвидів, різнобарв'ям рослинного світу, залишками алей старовинного ландшафтного графського парку, свідками паркобудівної культури наших предків. Кінцевим пунктом мого маршруту обов'язково є маківка гори Лисохи. За останніми даними, тут спочиває не 46 радянських воїнів, як пише у вірші О. Роспопов, а 80. Аура цього місця особлива. Тільки шепіт листя беріз порушує навколишню тишу. А про воєнне лихоліття безмовно нагадують величний обеліск та братська могила, в якій покояться наші воїни.

Доземний уклін вам і вічна пам'ять, дорогі наші визволителі!

«...ПОСПІШАЙТЕ ТВОРИТИ ДОБРО!»

Інтерв'ю підготувала Олена Лубенська

«Майже п'ятдесят років минуло з того дня, як я оселився в Києві, та серцем завжди з Лебедином, він щодня в мене перед очима. ...Лебединщина, як магніт, тягне до себе мої думки...»

Це рядки з листа, якого надіслав лебединським журналістам із Києва наш земляк Михайло Сидорович Шкурка. Кредо всього його життя – це нести людям тільки добро. Такими він хоче бачити і своїх земляків, і всіх українців.

Михайло Сидорович дуже багато зробив для розвитку Лебединського району, відродження місцевих пам'яток історичної і культурної спадщини, ним опубліковано понад 70 наукових праць – книг, брошур, журнальних статей. Ми мали нагоду заочно поспілкуватися з нашим земляком і отримали велике задоволення. Михайло Сидорович – дуже цікавий співрозмовник, і йому є про що розповісти лебединцям.

– Михайле Сидоровичу, розкажіть, будь ласка, де знаходиться Ваша рідна батьківська хата? Що ще пов'язує Вас із Лебединщиною?

– Я народився 18 листопада 1937 року в місті Лебедині. Мешкала наша родина по вулиці Червоноармійській, 73 (колишня Ламахівка).

Після закінчення Лебединської семирічної школи № 3 навчався в Маловисторопському сільськогосподарському технікумі, потім – у Харківському сільськогосподарському інституті імені В. В. Докучаєва та в аспірантурі того ж навчального

закладу. Із 1970 року – після захисту кандидатської дисертації – протягом 23 років очолював у науково-дослідному і проектно-му інституті УкрНДІагропроект (м. Київ) науковий підрозділ із проблем розвитку українського села. Закінчив свою трудову діяльність у Міністерстві аграрної політики України на посаді головного економіста Департаменту іноземних інвестицій. Не рахуючи років навчання в технікумі, мій трудовий стаж становить 30 років.

Серед наукових досліджень очолюваного мною відділу я б особливо вирізняв розробку комплексного проекту розвитку Лебединського району. Завдяки тісній співпраці з керівництвом і спеціалістами району було розроблено прогноз розвитку району, сільських населених пунктів, зокрема Михайлівки, Першотравневого, Бобрового, Рябушок, Павленкового. Розпочалося проектування і будівництво об'їздів громадських центрів у селах Михайлівка й Курган, розглядалася також можливість звільнення центру Лебедини від вантажопотоків тих господарств, які розташовані на правому березі Псла.

За нашою ініціативою розпочалася програма відродження втрачених пам'яток історичної і культурної спадщини в районі. Зокрема, відновлення садиби Залеських у Лебедині, ландшафтного парку в Михайлівці, який належав колись графові О. В. Капністу, палацу Хрущових у Лифиному тощо. Усі ці роботи, на жаль, припинилися після розпаду Радянського Союзу.

– Що маєте в планах, над чим працюєте зараз?

– Після виходу на пенсію я зосередив діяльність на своїй здавна улюбленій темі – дослідженні історії старовинних поміщицьких садиб України, з якими пов'язані життя і творчість Т. Г. Шевченка. У цьому плані останні роки працюю над темою «Закревські в житті і творчості Т. Г. Шевченка», опублікував близько десяти науково-публіцистичних праць із проблеми: наприклад, статтю «Закревські», яка вміщена в першому томі чотиритомної Шевченківської енциклопедії. Цю роботу планую завершити підготовкою і виданням книги. А ще мрію повернутися до лебединської Шевченкіани, до лебединської тематики.

– Усіх нас у житті зігріває родинне джерело. Яке воно у Вас?

– Мій рід з діда-прадіда – лебединці. Серед першопоселенців Лебедина були й мої пращури. Це засвідчено в листі-скарзі жителів Лебедина на ім'я російського царя Петра I, датованому 1686 роком. Серед підписантів того листа, поміж місцевої козацької старшини, був і представник рядових козаків Омелян Шкурка. Очевидно, серед побратимів Омелян був помітною особою. Пізніше, в першій половині XIX століття, мій прадід Іоанн Шкурка був протопопом Лебедина й одночасно священиком Воскресенської церкви. Це зафіксовано в книзі «Историко-статистическое описание Харьковской епархии», в назві лісового урочища Протопопівщина, або Шкурчине, яке розташоване на лівому березі Вільшанки між Лебедином і селом Маськами. Ще і мій батько Сидір Макарович до 1917 року мав тут успадковану ділянку лісу. До речі, поруч стояла лісова дача нашого родича Василя Шкурки – прадіда Павла Михайловича Шкурки, якого лебединці добре знають, бо він тривалий час працював у райвиконкомі та райдержадміністрації. Уже давно немає серед живих моїх батьків, пішли із життя і старші брати та сестри. Від діда-прадіда весь наш рід знайшов вічний спокій на лебединському Троїцько-Воскресенському кладовищі. Залишилися в мене в Лебедині тільки двоюрідні брати і сестри, племінниці.

– Михайле Сидоровичу, Ви душею і серцем із Лебединщиною. Що б Ви побажали своїм землякам у ці нелегкі для України часи?

– Ви запитуєте, що б я побажав своїм землякам? Україна болісно переживає роки свого державотворення. Від самого початку нашої незалежності не було чіткої програми економічного й соціального розвитку держави. Люди зневірилися, втрачають моральні цінності. Погляньте, у що перетворилися лебединський маслозавод або наше колишнє військове містечко, аеродром... Не краще становище й на селі.

Говорять, що в усьому винні влада й місцеве керівництво. Так, їхня вина велика, але заради справедливості слід сказати, що ми також «хороші». Хіба не наші люди розкрадали державне і громадське майно, чинять злочини в містах і селах, займаються

розб'єм. Кажуть: нема роботи. Справді, не всі охочі працевлаштовані. Але ж безробіття характерне навіть для високо розвинутих країн. Ця хвороба охопила чимало держав із ринковою економікою. Та в нас безробіття можна суттєво зменшити. У Києві, наприклад, вакансій більше, ніж безробітних, однак декому вигідніше щоранку ритися в сміттєвих контейнерах, аніж йти на будівництво чи працювати двірником...

Якось зателефонував мені знайомий орендатор із Лебединщини й розповів таке. Для обробітку орендованої землі він вирішив найняти на постійну роботу одного або й двох трактористів. Для прискорення пошуку робітників звернувся в районну службу зайнятості й відібрав там за картотеками всіх безробітних трактористів, які проживають у найближчому від орендованої землі селі. Поїхав до них на співбесіду. Першого дружина навіть відмовилася будити, бо він третій день спить п'яний; у другому дворі тракторист був, як мовиться, «на ходу», але після перебору ледве язиком повертав. Третій – був «як скло», та від регулярного вживання оковитої його руки тряслися, а ніс став червоно-фіолетового кольору. Подумав орендатор: дай такому трактор – він на другий день перетворить його на металобрухт – і жодної відповідальності. Нарешті знайшов порядних хлопців у Лебедині: працюють старанно, хоч возити їх доводиться двічі на день за 20 кілометрів.

Другий приклад наявності вакантних робочих місць на селі. У районі є декілька тисяч гектарів родючих чорноземів, які не обробляються, заросли бур'янами. В одному селі на пропозицію здати такі землі в оренду місцеві жителі відповіли: «А де ж ми будемо косити пирій та випасати худобу?» Очевидно, потрібно вносити зміни в земельне законодавство країни, які б стимулювали більш ефективне використання сільськогосподарських угідь, не зважаючи на те, що земля вже є приватною. Адже йдеться про продовольчу безпеку країни.

Якщо добре пошукати, то можна ще знайти додаткові резерви активізації економічної діяльності в районі. Від біблійних часів і по сьогодні зберігається актуальність вислову: «Дорогу здолає той, хто йде». А мій батько Сидір Макарович, який разом із дружиною Меланією Миколаївною народили та виховали шестеро дітей (я був найменший), завжди говорив: «Старанно пра-

цуйте, діти, працюйте, не покладаючи рук, бо під лежачий камінь вода не тече». І ми працювали, жодного разу не порушивши батькову науку. І пережили страшні 1932–1933, 1941–1945 і 1946–1947 роки. І вивчилися. І маємо хліб і до хліба.

Може, не всі лебединці сприймуть такі мої поради, але, повірте, іншого не дано, якщо ми хочемо, щоб у наших душах був спокій, а в кожній сім'ї – добробут і злагода.

– Дякуємо Вам, шановний земляче, за те, що Ви так уболюєте за подальшу долю рідного краю, всієї України, дякуємо за Вашу любов до життя, за Ваше добре серце. Лебединщина передає Вам, Михайле Сидоровичу, гаряче, щире вітання, найкращі побажання. І нехай зігріється від цього Ваше палке серце патріота.

НА ОЗНАМЕНУВАННЯ 90-РІЧЧЯ ПРОФЕСОРА В. О. КІРСАНОВА

Доктор економічних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України Василь Олександрович Кірсанов народився 7 серпня 1918 р. у с. Горі Шатурського району Московської області в сім'ї службовця. Закінчив Московський інститут інженерів землевпорядкування, аспірантуру і в спеціалізованій раді цього ж інституту захистив кандидатську (1948) та докторську (1964) дисертації. 1965 року В. О. Кірсанову було присвоєне вчене звання професора.

Доктор економічних наук, професор В. О. Кірсанов залишив у спадок близько 150 науково-методичних праць (із-поміж них 6 монографій, 15 навчальних посібників).

Йому присвоїли звання «Заслужений працівник вищої школи Української РСР», «Почесний землевпорядник України»,

нагородили медаллю «За оборону Москви», орденом «Знак пошани» та почесними знаками.

За видатні заслуги перед суспільством, наукою, за якісну підготовку кадрів портрет Василя Олександровича Кірсанова навечно занесено до галереї видатний учених-педагогів Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Переважна більшість викладачів землевпорядного факультету є його учнями та послідовниками.

А Іма матер... Скільки приємних, незабутніх спогадів зринають у пам'яті про далекі студентські роки! Харків – місто студентів... Друзі-однокурсники й наші учителі, які передавали нам свої знання, терпляче «виводили в люди»...

1956 рік запам'ятався мені початком навчання в Харківському сільськогосподарському інституті імені В. В. Докучаєва. Нас, першокурсників, зібрали в актовій залі на ознайомчу лекцію. На сцені – поважна президія. Перше слово надається тодішньому директорові інституту академіку Олексію Никаноровичу Соколовському, який захоплююче розповідає про славетну історію вишу на ниві підготовки кадрів для сільського господарства. Із гордістю відзначалося, що в 1950-ті роки наш інститут за рівнем підготовки кадрів та наукової діяльності посідав одне з перших місць серед аграрних вищих навчальних закладів тодішнього СРСР. Завершуючи виступ, академік висловив сподівання, що молоде поповнення студентів продовжить славні традиції інституту. На жаль, мені лише один раз випало щастя слухати промову цього видатного вченого: весною 1959 року ми проводили Олексія Никаноровича в останню путь...

Розповідь про рідний факультет інженерів землевпорядкування і мого професора.

Я і гадки тоді не мав, що моя перша зустріч із деканом факультету Василем Олександровичем Кірсановим із роками переросте в нашу щирю дружбу. Почалося все з моєї участі в студентському науковому гуртку, яким керував Василь Олександрович. Студенти-члени гуртка вивчали питання сільськогосподарського районного планування, сільського розселення, планування та забудову сільських населених місць. Потім були курсові проекти, виробнича

практика, розробка дипломного проекту з обраної спеціальності. Весь термін навчання Василь Олександрович був моїм науковим керівником і наставником. Щиро-сердні стосунки між нами продовжувались і в подальшому, коли я, молодий спеціаліст, почав працювати в Київському проектному і науково-дослідному інституті. Василь Олександрович тоді завершував власні дослідження з докторської дисертації.

За порадою наставника, я не гаяв часу, склав кандидатські іспити і 1967 року вступив до аспірантури при кафедрі планування сільських населених пунктів і аерофотогеодезії. Моїм науковим керівником знову став В. О. Кірсанов, уже доктор економічних наук, професор. Три роки наполегливої праці під його керівництвом закінчились успішним написанням і захистом кандидатської дисертації.

Скажу, що всі, хто пройшов аспірантську підготовку в цього вченого, захистили дисертації і згодом стали докторами наук, академіками, керівниками наукових інститутів, завідувачами кафедр. Більшість директорів проектних інститутів із землепорядкування тоді були випускниками нашого факультету інженерів землепорядкування, яким два десятки років керував професор В. О. Кірсанов.

На скрижалях історії 70–80-ті роки XX століття позначилися масштабними роботами з перебудови українського села. За тих умов виникла потреба в науково-методичному забезпеченні проектних робіт.

Для Василя Олександровича як спеціаліста з проблем сільського розселення, планування та забудови сільських населених пунктів в Україні то був зоряний час. Він брав активну участь у розробці республіканських норм і методичних рекомендацій

В. О. Кірсанов (1918–2003)
– український учений-
землепорядник, доктор
економічних наук, професор

В. О. Кірсанов і М. С. Шкурка.
Фото. Київ, 1968 р.

із перебудови українського села, публікував численні статті й монографії, виступав на наукових конференціях, республіканських семінарах. За його ініціативою 1972 року в ХСПГ було відкрито архітектурно-будівельний факультет, і вчений став його першим деканом.

Стисла розповідь про Василя Олександровича буде неповною, якщо не згадати про його надійне крило – дружину Наталію Миколаївну, лагідну, турботливу, яка й до нас, аспірантів, ставилася, мов до своїх дітей.

...7 серпня 2008 року моєму незабутньому вчителеві професору В. О. Кірсанову виповнилося б 90 років. Виповнилося б... На жаль,

майже п'ять років тому ця славна людина відійшла у вічність. Але він залишається для нас, його учнів і послідовників, таким же усміхненим, життєрадісним, як на ось цьому фото від серпня 1968 року, коли я, тоді аспірант, зустрівся з ним у центрі м. Києва.

ВОСКРЕСЕНЬСКА ЦЕРКВА ГІДНА ВОСКРЕСІННЯ

На Лебединщині, як і в усій Україні, у 1930-ті роки масово знищували храми. Спочатку в місті було зруйновано Успенський собор, Георгіївську, Трьохсвятительську, Троїцьку церкви та церкву Жінок Мироносиць. Прийшла черга і до Воскресенської. Бути «верхолазом», тобто тим, хто зніме хрести, добровільно визвався місцевий житель із Кобижчі.

Спочатку в нього все йшло «за планом». Ось уже скинуто хрест із дзвіниці, зруйновано й саму дзвіницю, і баби-нець церкви. Окрилений таким «успіхом» і підбадьорений вигуками знизу бригади атеїстів, «верхолаз» націлився на головний купол церкви. Коли вже був на самій верхівці храму й узявся за хрест, щоб скинути його на землю, сталося непередбачуване. Невідомо, з якої причини безбожник послизнувся і через мить уже лежав на землі мертвий. Божою карою назвало місцеве населення той трагічний випадок. Більше ніхто не ризикував повторювати досвід атеїста-невдахи. Тож за таких обставин було збережено унікальну пам'ятку архітектури загальнодержавного значення, якій 2007-го виповнюється 218 років.

Унікальність цієї перлини зодчества заслуговує бодай на коротку історичну довідку про неї. 1857 року в Москві в друкарні В. Готьє побачила світ фундаментальна праця отця Філарета «Историко-статистическое описание Харьковской епархии». Ця книга й до сьогодні має непересічне значення. Ось про що йдеться в ній стосовно об'єкту нашого дослідження: «Воскресенская деревянная церковь построена старанием священника Григория Шкурского в 1789 г. Но это не первый храм его имени в Лебедине.

Метрики Воскресенской церкви начинаются с 1742 г., а самая первая из уцелевших писана священником Иваном Шкуркою в 1725 г., а по другому делу, что в 1709 умер священник Лебединской Воскресенской церкви Стефан... В последующее время видим такое число прихожан Воскресенской церкви: 1770 г.: муж. – 512, жен. – 525; 1810 г.: муж. – 529, жен. – 550; 1850 г.: муж. – 539, жен. – 532».

г. Лебедина Воскресенская церковь. снимокъ Л. Матюхи
Воскресенська церква в м. Лебедині Сумської області. Фото. 1910-ті рр.

Київським науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури підтверджується той факт, що на цьому самому місці стояла однойменна, побудована 1676 року, церква, яка, проте, 1787 року згоріла. Для відбудови храму потрібно було мати велику кількість будівельних матеріалів. Вирішенню цієї проблеми опосередковано посприяло прийняття Катериною II Указу про закриття малих провінційних монастирів у Росії, під дію якого потрапила й михайлівська Іоанно-Предтечева пустинь. Матеріали з розібраних там храмів і пішли на зведення нового, про що свідчить «Истори-

ко-статистическое описание Харьковской епархии», яке вийшло друком у Харківському університеті 1859 року. Цим, напевно, і пояснюється той факт, що на відбудову Воскресенської церкви після пожежі знадобилося лише два роки. Не виключено, що вона за своїм архітектурно-будівельним рішенням якоюсь мірою повторила церкву з михайлівської пустині. Споруда храму була п'ятикупною з окремо розташованою дерев'яною дзвіницею.

У середині XIX століття Священний Синод Росії прийняв рішення про реконструкцію церков, які за своїм технічним станом чи за розмірами не відповідали тогочасним вимогам. Не залишилася при цьому поза увагою й лебединська Воскресенська церква. 1865 року будівельно-архітектурним управлінням Харківської єпархії було розроблено проект її реконструкції та розширення, яким передбачалося часткове підвищення під храм цегляного підмурку, переобладнання інтер'єру церкви, прибудова перед головним фасадом бабинця і притвору з високою двоярусною дзвіницею.

1867 року цей проект було реалізовано. Та не завершилася розбудова комплексу Воскресенського храму. 1893 року в межах церковної огорожі з північного боку від основної будівлі було споруджено дерев'яну одноповерхову церковно-приходську школу. А 1906-го ділянку церкви було обнесено кам'яною огорожею із залізними кованими ґратами. Тож храм за своєю архітектурною довершеністю став у ряд з іншими величними святинями Лебединщини.

Комплекс Воскресенської церкви радував би моїх земляків ще не одне століття, якби не трагічні події більшовицької руйнації. Було втрачено притвор, двоповерхову дзвіницю, бабинець, один із чотирьох елементів хрестоподібного об'єму церкви, а також огорожу з величною вхідною брамою. Але, як кажуть мистецтвознавці, справжні шедеври архітектури чудові навіть у вигляді руїн. Зважаючи на те, що Воскресенська церква є характерним унікальним репрезентантом останнього періоду еволюції слобідської школи народної дерев'яної архітектури, за рішенням Держбуду УРСР (1980-ті роки) цей храм вважається пам'яткою архітектури загальнодержавного значення.

...Минуло майже 70 років відтоді, як видатна пам'ятка історії і культури Лебедина була пошкоджена руйнівниками. Та все ж, не

зважаючи на це, Воскресенська церква й сьогодні гордо височіє над одноповерховою забудовою міста. Це своєрідна архітектурна домінанта житлового мікрорайону Кобижча. Але нічого немає вічного на землі. Храм потребує капітального ремонту. Держава наша поки що неспроможна допомогти, парафіяльна громада також не здатна назбирати стільки коштів, не поспішають зайнятися благодійництвом і місцеві підприємці. То де ж вихід? Вважаю, що треба акумулювати кошти з різних потенційних джерел їх надходження: добровільних пожертв жителів і бізнесменів міста, внесків від управління Української ПЦ (МП), із державної скарбниці тощо.

Збір благодійних коштів і громадську раду із проведення ремонту церкви могли б очолити місцеві комуністи чи їхні соратники-соціалісти – як ідейні послідовники КППС. Адже все, що сталося з Воскресенською церквою, – це один із ганебних результатів діяльності більшовиків-ленінців у 1930-х роках. Я не маю наміру зводити рахунки за минуле. У ньому було багато трагічного, але чимало й світлого. Проте настав для нас час не розкидати, а збирати каміння. Як колишній комуніст, я готовий стати пліч-о-пліч зі своїми земляками, незалежно від того, хто під яким прапором ходить, і внести зі своїх пенсійних статків кошти на ремонт видатної пам'ятки історії та культури Лебедина.

ЛЮДМИЛА МЄШКОВА – ВИДАТНА УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНИЦЯ-КЕРАМІСТКА

Споглядання робіт цієї шанованої майстрині несе надзвичайне душевне піднесення й утіху від того, як щедро Україна наділяє своїх дітей талантами, глибиною і розмаїттям творчого переживання буття, великою працездатністю. Вони ж – кожен у своєму художньому ремеслі – вершать їй нетлінну славу.

Наведу декілька слів з енциклопедичного видання.

Людмила Іванівна Мешкова народилася 21 червня 1938 року в селі Великих Сорочинцях тепер Миргородського району Полтавської області. Із 1983 року вона заслужений діяч мистецтв УРСР. Працює в галузі монументального декоративного мистецтва. Твори: керамічний розпис у готелі «Київ» (1973), оформлення інтер'єрів у республіканському будинку кіно (1974–1976), у готелі «Русь» (1978–1980) тощо (УРЕ, вид. друге, т. 12, с. 562).

А ось – фрагмент вільного перекладу з російської мови статті «Восхождение» знаного театрального діяча з українським корінням Романа Віктюка: «...1980 року на небосхилі поміж відомих художників України яскравою зіркою засіяло ім'я Людмили Мешкової. Вона стала переможницею в міжнародному конкурсі на право оформлення центрального холу штаб-квартири ЮНЕСКО в Парижі.

Перед цим художниця багато років працювала в маловивченій техніці керамічного живопису камерних і масштабних панно, а також мініатюри. У цьому творчому рішенні вона й задумала реалізувати свій паризький проект. Художниця мислить не в категоріях площин, а в просторових категоріях із необмеженою палітрою фарб. Світло, тепло, прозорість напівтонів, вібрація фарб

і їхніх композицій формують тремкий образ людської свідомості, наближаючи нас до пізнання космічності цього явища».

Паризьке панно художниці має поетичну назву:

*Земля,
флюїди жизни и расцвета
мирам Вселенной посылай.*

Задум панно передбачав нагадати людям про їхню причетність до Всесвіту, допомогти їм усвідомити свою відповідальність за збереження тендітної краси Землі, даної нам Богом. Тридцять місяців напруженої праці нарешті увінчалися успіхом. Настав день оприлюднення зробленого.

«Коли на відкритті мого панно в головному холі штаб-квартири ЮНЕСКО, – згадує Людмила Мешкова, – я побачила серед численних гостей відомих французьких метрів, представників різних художніх шкіл і напрямів, то пережила, здається, найбільш тривожні миттєвості свого життя. Заспокоїли мене сльози в очах у багатьох із них».

«Портрети і пейзажі Л. Мешкової – це також послання, звернені в минуле і майбутнє. Герої її портретів сповнені життєвої енергії: Микола Амосов, Ле Корбюзьє, Пабло Пікассо, Жерар Філіпп, Микола Реріх, Нані Брегвадзе та інші. В її портретах головне – очі, живі, такі, що спостерігають за світом. Кожен її портрет – це одночасно і Вічність, і молитва до Вічності. Важливим напрямом у роботах Людмили Іванівни є також іконопис».

Україна гідно поцінувала неперевершені здобутки Людмили Мешкової в галузі керамічного живопису і прославлення нашої держави на всеєвропейському рівні: їй присвоєне високе звання Народного художника України.

У наші дні набуток видатної мисткині слід популяризувати на якнайширшу аудиторію: і молодь, і старше покоління через красу й гармонію цих дивовижних витворів наснажаться світлою енергією добра і любові.

Далі пропонуємо читачам ознайомитися з фоторепродукціями кількох керамічних картин із фонду художниці.

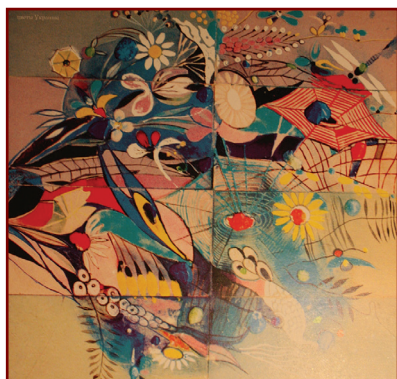
Керамічне панно в головному холі палацу
ЮНЕСКО в Парижі. Фрагмент

Людмила Мешкова

Українське село

Квіти України

Квіти України

Марія

Україна

Очі

Іменна тарілка до 50-річчя від дня народження Михайла Шкурки. Обпалена глина. На лицьовому боці виробу використано розплавлене срібло. Діаметр 33 см.

ДОДАТКИ

ЯКБИ ЗУСТРІЛИСЯ МИ ЗНОВУ

СЛОВА Т.Г.ШЕВЧЕНКА

МУЗИКА М.В.ЛИСЕНКА

МЕЦЦО - СОПРАНО

Canto *Andante poco moderato*

Piano *Andante poco moderato*

Ні - бя ау -

-стрі - ли - ся ми зно - ву, чи ти зля - ка - ла - ся б, чи - ні?

dolce

Я - ке - є ти - хе - є ти сло - во то - діб про - мо - ви - ла - ме -

Adagio, dolente

ні?

Ні - я - ко - го. І не піз - на - ла б. А

Adagio, dolente

Tempo I

мо - жеб, по - тім на - га - да - ла, ска - зав - ши: - Сня - ло - ся дур -

Tempo I

ніж -

А я зра - дів би, мо - є ди - во! Мо -

rall.

-я ти до - - - ле чор - но - бря - ва! Як - би по - ба - - - чив,

на - га - дав ве - се - - - ле - є та мо - ло - де - є бо - лиш - не

espress. riten. mosso cresc. p moderato
 лишень - ко ли - хе - є. Я за - ря - дав, би, за - ря - дав! І - по - мо -

colla parte riten. p

-лявсь, що не прав - ди - - вим, а сном лу - ка - - вим ро - зій - шлось,

un poco cresc. dim.
 слязь - ми - во - до - ю роз - ля - лось ко - лиш - не - є свя - те - - - є

ди - - - во!

rall. molto

Додаток 2

*До 160-річчя першої подорожі
Т. Г. Шевченка в Україну*

*Devoted to 160th anniversary
of the first journey of Taras
Shevtchenko to Ukraine*

**Шкурка М. С.
Shkurka M. S.**

**Увічнення пам'яті Закревських у селі Березова Рудка
Пирятинського району Полтавської області
Київ – 2002**

**Eternizing Zacrevsky's memory in the village of Berezova Rudka
Pyryatyn district Poltava region
Kyiv – 2002**

*Портрет Г. І. Закревської роботи Т. Г. Шевченка.
1843. Олія. 51х39,6. Інв. № ж-106 (Державний музей Т. Г. Шевченка.
Альбом. – К. : Мистецтво, 1989. – С. 15)*

Шкурка Михайло Сидорович
Shkurka Mikhaylo

До 160-річчя першої подорожі
Т.Г.Шевченка на Україну

Devoted to 160th anniversary of the
first journey of Taras Shevchenko
to Ukraine

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо включення усипальниці та могили Закревських в селі
Березова Рудка Пирятинського району Полтавської області до
“Державного реєстру нерухомих пам’яток історії України”
місцевого значення

*** * ***

Proposals

concerning adding burial-vault and grave of Zacrevsky's in the village of
Beriozovaya Rudka (Pyryatyn district, Poltava region) to the “State
register of real memorials of the history of Ukraine” that is
of the local significance

Київ – 2002

Kyiv – 2002

*Березоворудський сільській раді
Пирятинського району
Полтавської області*

**До 160-річчя першої подорожі
Т.Г.Шевченка на Україну**

ПРОПОЗИЦІЇ
щодо включення усипальниці та могили Закревських в селі
Березова Рудка Пирятинського району Полтавської області до
“Державного реєстру нерухомих пам’яток історії України”
місцевого значення

Відповідно до Конституції України, Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року №280/97-ВР, “Про охорону культурної спадщини” від 8 червня 2000 року №1805-ІІІ, інших чинних нормативно-правових актів, а також власного усвідомлення важливості духовного відродження нашого народу як одного з дієвих факторів розбудови незалежної України, **вношу пропозицію про визнання усипальниці та могили відомого в Україні дворянського роду Закревських в селі Березова Рудка Пирятинського району Полтавської області як пам’ятки нашої культурної спадщини та включення вказаних вище об’єктів до “Державного реєстру нерухомих пам’яток історії України” місцевого значення.**

Позитивне вирішення цього питання відкриває можливість для подальших практичних дій, спрямованих на реставрацію усипальниці та належне облаштування могили Закревських, благоустрій центральної частини села, більш активне включення Березової Рудки в мережу туристичних маршрутів тощо. Важко переоцінити успішне здійснення цієї акції. Вона матиме, бодай на місцевому рівні, помітне культурно-історичне та виховне значення, сприятиме відродженню духовності нинішнього і прийдешніх поколінь.

Слід особливо наголосити на тому, що приведення в належний стан усипальниці і могили Закревських матиме виключно важливе значення і в зв’язку з святкуванням в Україні в 2003 році 160-річчя від першої подорожі Тараса Григоровича Шевченка на Україну.

Історична довідка.

В Україні дворянський рід Закревських вперше в письмовій формі згадується в першій половині 18-го століття. З 1752 року після придбання Осипом Лук’яновичем Закревським Березової Рудки, Крячківки, Лемешівки та інших сіл колишнього Лубенського полку і до 1917 року включно історія Березової Рудки тісно пов’язана з Закревськими.

На відміну від інших поміщиків Пирятинського повіту, які вели переважно патріархальний спосіб життя, Закревські швидко переорієнтувалися на засади

ринкової економіки. На основі введення сівозмін вони налагодили товарне виробництво зерна, цукрових буряків та іншої сільськогосподарської продукції. В тваринництві, поряд з м'ясним скотарством, було організовано високопородне вівчарство та конярство. Серед промислових галузей розвивалось селітрове, винокурення та цукроварне виробництва. Доволі значні прибутки вони направляли на подальший розвиток економіки господарства, у будівництво, на благодійні цілі тощо.

У спадок від Закревських ми отримали збудований на їх кошти руками українських майстрів чудовий палацовий комплекс та майже п'ятидесятигектарний по площі ландшафтний парк, які і по сьогодні є взірцем високої культури наших предків. Відповідними урядовими рішеннями ці об'єкти включені до пам'яток архітектури та містобудування України національного значення (реєстраційний № 1483).

Серед представників Березоворудської гілки роду Закревських були відомі юристи і політики (Гнат Платонович Закревський), письменники (Софія Олексіївна Закревська), дослідники української старовини (Микола Васильович Закревський), відповідальні службовці державних установ на повітовому, губернському та столичному рівнях.

Закревські підтримували тісні стосунки з видатними діячами української, російської та зарубіжної культури, серед яких, перш за все, слід назвати Тараса Григоровича Шевченка. В червні 1843 року під час першої подорожі на Україну Шевченко на балу в селі Мосівці познайомився з сім'єю Закревських. Він здружився з Віктором Олексійовичем Закревським, та все ж причиною частих відвідин Березоворудської садиби була вродлива дружина володаря маєтку – Ганна Закревська. Восени того ж року Тарас намалював живописні портрети Ганни і її чоловіка Платона, які ввійшли до золотого фонду його малярської спадщини. До кінця своїх днів Шевченко зберіг щирі почуття до Ганни Закревської. Вже перебуваючи на засланні, він присвятив їй два ліричні вірші – “Г. З.” та “Якби зустрілися ми знову”, який завдяки Миколі Віталійовичу Лисенку став чудовим українським романсом.

Внучка Ганни Закревської – Марія Гнатівна впродовж майже п'ятнадцяти років була особистим секретарем Максима Горького. Саме їй – Марії Гнатівні Горький присвятив свій роман “Жизнь Клима Самгина”. На протязі багатьох років вона підтримувала тісні зв'язки з Робертом Брюсом Локкартом і Гербертом Уелсом, залишивши помітний слід в їх долях.

Правнучка Ганни Закревської – Тетяна Іванівна Александер, нині громадянка Великобританії, в роки Другої світової війни співробітничала з відділом Королівського Інституту Міжнародних відносин в Оксфорді, а пізніше з Оксфордською організацією по наданню допомоги біженцям, в основному, представникам творчої інтелігенції з фашистської Німеччини. В післявоєнні роки Тетяна Іванівна, як літературний редактор і перекладач, працювала над постановкою в Англійській Національній Опері ряду класичних творів Чайковського, Верді, Моцарта, Мусоргського та інших всесвітньовідомих композиторів. Співробітничала з лондонськими видавництвами та на англійському телебаченні, де за її участю були екранізовані п'єси А.П. Чехова – “Дядя Ваня”, “Вишневый сад”, “Чайка”, інші

твори російських класиків. В 1989 році в одному з лондонських видавництв вийшла книга Тетяни Іванівни "An Estonian Childhood", в якій автор з душевною теплотою згадує Полтавщину, родовід Закревських, своє українське походження. Не дивлячись на свій поважний вік, Тетяна Іванівна разом із своїми онуками в 1991 році відвідала Березову Рудку, продовжує і нині активно цікавитись життям на Україні.

Поховання членів роду Закревських здійснювалося, як правило, на фамільних цвинтарях поблизу існуючих культових споруд. Починаючи з Ганни і Платона Закревських, небіжчиків ховали у спеціально спорудженому в Березовій Рудці склепі. Старанням їхнього сина Гната Платоновича в 1899 році над склепом було надбудовано оригінальну споруду у формі чотиригранної піраміди розміром в плані 7 x 7 метрів та висотою біля 10 метрів. При цьому підземна частина усыпальниці залишилася без змін; в ній, як і раніше, можна було розмістити 5 – 6 поховань. Слід наголосити, що в Україні серед уцілілих нечисленних пам'яток сакральної архітектури усыпальниці Закревських (піраміда) є єдиною і неповторною спорудою.

На початку 20-х років минулого століття над пам'яттю Закревських була здійснена жорстока наруга: усыпальницю було пограбовано, а останки Ганни Закревської (Ганни, яка ввійшла яскравою постаттю в історію всесвітньої Шевченкіани), Платона, Гната та інших членів родини, без дотримання елементарних норм християнської моралі і етики, було винесено (а точніше, як з обуренням згадують старожили, викинуто) з усыпальниці і перезаховано в спільній могилі на сільському кладовищі.

В 80-х роках того ж таки минулого століття при будівництві в центрі Березової Рудки (поруч з церквою і усыпальницею) будинку культури було остаточно зруйновано Свято-Троїцьку церкву – пам'ятку історії і культури, побудовану Закревськими у 1801 році. Така ж доля чекала і на усыпальницю та ця споруда вистояла, бо, як кажуть свідки, "два бульдозери не змогли зрушити її з місця і тільки після того як погнули лопати припинили спробу руйнації".

На сьогодні усыпальниці знаходиться у занедбаному стані: зовнішня і внутрішня штукатурки обсипались, елементи колишнього декоративного оздоблення втрачені, входні двері вибиті, а в підземну частину усыпальниці якісь місцеві невігласи час від часу скидають домашній непотріб. Невідомо де поділися скульптурні зображення двох сфінксів, які стояли біля входу до усыпальниці. Встановлена на фронті піраміди скульптура ангела була розбита, а її рештки авторів цих рядків за допомогою місцевих жителів випадково вдалося віднайти 20 жовтня 2002 року на узбіччі однієї з вулиць Березової Рудки.

Місце перепоховання представників роду Закревських знаходиться на околиці центрального кладовища села Березова Рудка з боку вулиці Тараса Шевченка. Слід відзначити, що могила Закревських доглядається співробітниками Березоворудської сільської ради, проте має доволі скромний вигляд. На ній не вказано прізвищ небіжчиків, відсутній благоустрій могили, а встановлений на ній символ християнської віри в свій час було виготовлено з порушенням канонічних правил.

На жаль в Україні подібні приклади непоодинокі. Наше суспільство, на мій погляд, все ще не в повній мірі усвідомило глибинну суть такого, на перший погляд,

простого вислову: “Хто не знає і не шанує свою історію, свого славного минулого той не вартий майбутнього”.

Виходячи з вищенаведеного, прошу Вас підтримати пропозицію щодо включення усипальниці і могили Закревських в селі Березова Рудка до “Державного реєстру нерухомих пам’яток історії України” місцевого значення та вийти з відповідним клопотанням перед Пирятинською районною та Полтавською обласною державними адміністраціями.

- Додатки:
1. Основні літературні та інші інформаційні джерела, використані при підготовці “Пропозицій...”;
 2. Палацовий комплекс Закревських в селі Березова Рудка – пам’ятка архітектури і містобудування України національного значення (фото);
 3. Ландшафтний парк Закревських в селі Березова Рудка - пам’ятка архітектури і містобудування України національного значення (фото);
 4. Викопіровка із опорного плану громадського центру села Березова Рудка;
 5. Усипальниця (піраміда) Закревських в селі Березова Рудка (фото);
 6. Місце перепоховання в 20-х роках двадцятого століття сім’ї Закревських на центральному кладовищі села Березова Рудка (фото);
 7. Фрагмент втраченої скульптури ангела, яка вінчала фронтон усипальниці (піраміди) Закревських в селі Березова Рудка.

З повагою і сподіванням на Вашу підтримку

Михайло Шкурка,

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

м. Київ,
15 листопада 2002 року

**Основні літературні та інші інформаційні джерела,
використані при підготовці “Пропозицій...”**

I. Нормативно – правові акти

1. Конституція України. К., “Просвіта”, 1996, ст.54
2. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (21.05. 1997 р., № 280. 97-ВР), розділ 11, глава 1, ст.26, п. 37; глава 2, ст. 33, п. 31.
3. Закон України “Про охорону культурної спадщини” (08.06. 2000 р. №1805 – 111), розділ 1, ст.2, п. 2; розділ 11, ст.6; розділ 111, ст. 14; розділ У, ст. 23, 24, 27; розділ У111, ст. 43, 44.
4. Указ Президента України “Про створення літопису народної пам’яті”, (13.03.2002р. № 239. 2002).
5. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку укладання охоронних договорів на пам’ятки культурної спадщини”, (28.12. 2001 р. №1768).

II. Літературні джерела

1. Архив Горького А. М. Том XV. М. Горький и Р. Роллан. Переписка (1916 – 1936). М., “Наследие”, 1996, с. 10, 93, 161, 221, 358.
2. Баранов В. Горький без грима. Тайна смерти. Роман-исследование. М., “Аграф”, 1996.
3. Горький А. М. и его современники. Фотодокументы. Описание. М., “Наследие”, 1997, с.485, фото 641,642, 668... всего 36 фото, на которых присутствует М.И.Закревская.
4. Дениско Т. Черкас В. Не хлібом єдиним... Газета “Зоря Полтавщини” від 16 жовтня 2001 р.
5. Жур П. В. Літо перше. К., “Дніпро”, 1979, с. 92-94, 211, 212.
6. Летопись жизни и творчества А. М. Горького. Выпуск 3. 1917 – 1929. М., изд. АН СССР, 1959, с. 236, 260, 348, 403, 404, 492, 524.
7. Лисенко М. В. Музика до Кобзаря Т. Г. Шевченка, серія четверта, поз. 49, “Якби зустрілися ми знову”, К., вид. Леона Ідзиковського, 1903, с. 3 –5.

8. Локкарт Роберт Брюс. История изнутри . Мемуары британского агента. М., «Новости», 1991.
9. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. К., 1908, т.2, с. 112 – 119.
10. Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. К. “Видавництво АН УРСР”, 1959, с. 171 – 176..
11. Опис Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. К., “Наукова думка”, 1987, с. 48.
12. Полтавський енциклопедичний довідник. За редакцією А. В. Кудрицького. К., “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1992, с. 50 – 52, 278.
13. Tania Alexander. An Estonian Childhood. A Memoir. London, “William Heinemann Ltd”, 1989.
14. Шагинян М. С. Тарас Шевченко. М., “Художественная литература”, 1964, с. 111 – 180.
15. Шевченківський словник у двох томах. Том перший. К., “Українська радянська енциклопедія”, 1976, с. 63 – 64, 145, 227, 228.
16. Шевченківський словник у двох томах. Том другий. К., “Українська радянська енциклопедія”, 1977, с. 402.
17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у шести томах. Том другий. Поезії 1847 – 1861. К., “Видавництво АН УРСР”, 1961, с. 110 – 112.
18. Эварницкий Д. И. К биографии малороссийского этнографа Н. В. Закревского (1805 – 1871). Сб. Новицкий Я. П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875 – 1905. Екатеринослав, тип. Губернского Земства, 1911, с. 117- 124.

III. Проектна документація

1. Госстрой УССР, Полтавский филиал проектного института “Укргорстройпроект”. Проект планировки, застройки и благоустройства села Березовая Рудка Пирятинского района Полтавской области. Полтава, 1981.
2. Госстрой УССР, институт “Укрпроектреставрация”. Проект ремонтно – реставрационных работ памятника архитектуры и садово-паркового искусства второй половины ХУІІІ в., бывшей усадьбы Закревских в с. Березовая Рудка Полтавской области. Том 11, книга 1. Историко-архивные изыскания. Историческая записка. К., 1991.

**Палацовий комплекс Закревських у селі Березова Рудка –
пам'ятка архітектури та містобудування України національного значення**

а) Загальний вигляд палацового комплексу
(нині навчальні корпуси Березоворудського державного аграрного технікуму)

б) Інтер'єр танцзалу в палаці Закревських
(нині читальний зал Березоворудського державного аграрного технікуму)

**Ландшафтний парк Закревських у селі Березова Рудка –
пам'ятка архітектури та містобудування України національного значення**

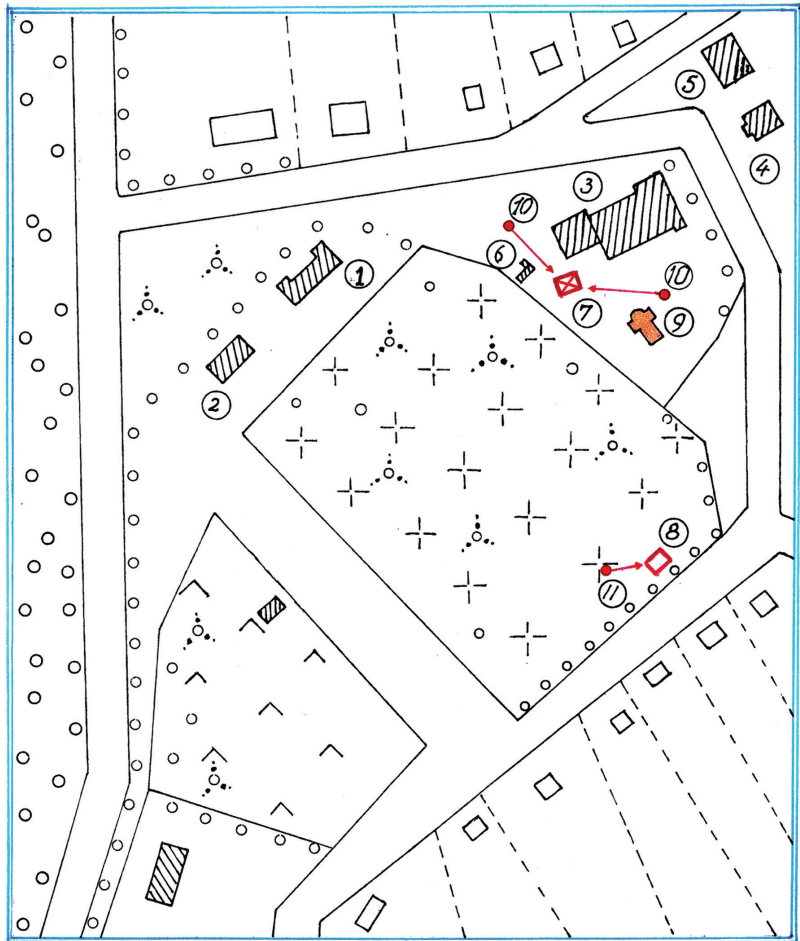

а) Одна з численних паркових алей

б) Ставок «Сажалка»

Викопіровка з опорного плану громадського
центру села Березова Рудка

Експлікація

1. Березоворудська сільська рада.	7. Усипальниця Закревських (піраміда).
2. Контора навчального господарства.	8. Могила Закревських.
3. Будинок культури.	9. Місце розташування зруйнованої Свято-Троїцької церкви.
4. Кафе.	10. Точка фотозйомки усипальниці Закревських.
5. Магазин.	11. Точка фотозйомки могили Закревських.
6. Пам'ятник землякам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.	

Усипальниця (піраміда) Закревських у селі Березова Рудка

а) Загальний вигляд

б) Головний фасад усипальниці

**Місце поховання у 20-х роках XX століття сім'ї Закревських
на центральному кладовищі села Березова Рудка**

а) Загальний вигляд кладовища (фрагмент)

б) Могила Закревських

**Фрагмент утраченої скульптури Ангела, яка вінчала фронтон
усипальниці (піраміди) Закревських у селі Березова Рудка.
Кілька років цей уламок унікальної скульптури пролежав поруч із
бетонною брилою та забитою в землю залізною трубою, «захищаючи»
таким чином ріг прилеглої садиби від пошкодження паркану автомобілями
та іншими транспортними засобами.
Із 1 листопада 2002 року фрагмент скульптури знаходиться на зберіганні
в Березоворудській сільській раді**

ПИРЯТИНСЬКА РАЙОННА РАДА
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

РІШЕННЯ

/п"ята сесія четвертого скликання/

від « 23 » січня 2003 р.

Про включення в реєстр пам"яток
історії місцевого значення
усипальниці та могили Закревських
в с.Березова Рудка.

Керуючись ст.43 п.24 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.97 р., Законом України "Про охорону культурної спадщини" від 08.06.2000 р. №1805-III, районна рада вирішила:

1. Включити усипальницю та могилу Закревських в с.Березова Рудка в реєстр пам"яток історії місцевого значення.

2. Встановити охоронні зони пам"яток історії місцевого значення в с.Березова Рудка:

- усипальниці:

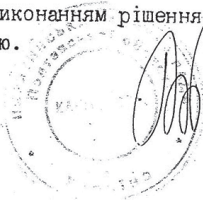
- з північного сходу - пам"ятник на братській могилі радянських воїнів, з сходу - приміщення сільського будинку культури, з заходу - кладовище, з півдня - 30 м від усипальниці;

- могили Закревських - на віддалі 10м від неї.

3. Березоворудській сільській раді прийняти на баланс вказані пам"ятки та забезпечити належний догляд за ними.

4. Контроль за виконанням рішення покласти на районну державну адміністрацію.

Голова районної ради

Г.Вельбой

Додаток 3

**Шкурка М.С.
Mr. Mikhaylo Shkurka**

**Світлій пам'яті Тетяни Іванівни Александер (Бенкендорф,
Закревської) Cherished memory of Ms. Tatyana Alexander
(Benkendorf, Zakrevska)**

**Україна, Київ-2005
Ukraine, Kyiv-2005**

Шкурка Михайло Сидорович,
кандидат економічних наук
Mr. Mikhaylo Shkurka,
candidate of economical sciences

**СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ ТЕТЯНИ ІВАНІВНИ АЛЕКСАНДЕР
(БЕНКЕНДОРФ, ЗАКРЕВСЬКОЇ)
CHERISHED MEMORY OF Ms. TATYANA ALEXANDER
(BENKENDORF, ZAKREVSKA)**

«Ты очень милая человечка, Таня.
Скучно мне будет без тебя,
Я тебя полюбил.»

Алексей Горький

«You are a very nice person, Tanya
I shall miss you a lot
I have fall in love with you.»

Alexey Gorkiy

Україна, Київ-2005
Ukraine, Kyiv-2005

***Відправа панахиди в пам'ять
Тані Александер (Бенкендорф, Закревської)
в українських православних храмах м. Києва***

**Українська православна автокефальна церква Бориса і Гліба
в м. Києві, в якій 10 січня 2005 року була відправлена поминальна служба
і панахида по Тані Александер (Бенкендорф, Закревській)**

Зовнішній вигляд церкви

Інтер'єр церкви

а) Іконостас

б) Аналой

**Відправа панахиди в пам'ять Тані Александер (Бенкендорф, Закревської).
Богослужіння здійснює протоієрей Олександр Дубровський**

Додаток 4

Андрій Третячевський.
Портрет дружини Ганни. 1832 р.

Андрій Третячевський.
Марія. Ікона першої пол. XIX ст.

Андрій Третячевський.
Святі великомученики Харлампій і Власій (захисники тварин).
Ікона другої пол. XIX ст.

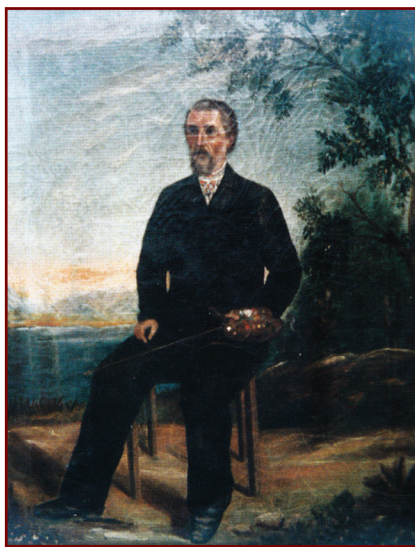
Андрій Третячевський.
Ікона «Марія, Ісус
та Іоанн-Хреститель».
 Орієнтовно 1840–1844 рр.

«Мадонна».
 Імовірно, робота Тараса Шевченка
 початку 1840-х рр.

Георгій Третячевський.
Ікона «Нев'янучий цвіт».
 Друга пол. XIX ст.

Георгій Третячевський.
Автопортрет.
 Друга пол. XIX ст.

Додаток 5–6

Тарас Шевченко. Вечірня.
Картон, олія, 18х25.
Новопетровськ,
1854–1857 рр.

Подружжя Н. О. і Д. О. Хрущових.
Портрет, імовірно, виконав Тарас Шевченко.
Лебединський художній музей

Отто Йогє фон Мантейфель.
Господарський двір садиби братів
О. і М. Залеських у Лебедині.
Полотно, олія. 78х67. Близько 1899 р.
Лебединський художній музей

ОЙ ПО ГОРІ РОМЕН ЦВІТЕ

СОПРАНО, ТЕНОР

Moderato

Piano *f* *dim.*

cresc.

Canto

Ой по го - - рі ро - мен цві - те, до - ли - но - - ю

p

crescendo *f* *mf*

ко - зак і - де, та у жур - би пи - та - єть - ся, де та до - ля

rall. *ten.*

пи - ша - єть - - ся?

rall. *a tempo*

Чи то в шни - ках з ба - га - ча - ми? Чи то в сте - пах

зчу - ма - ка - ми? Чи то в по - - лі на роз - дол - - лі

cresc.

з віг - ром ві - єть - ся по во - лі?

a piena voce *ten.* *non f* *росо a poco cresc.*

Не там, не там, дру - же - бра - те, у дів - чи - ни в чу - жій ха - ті,

f

росо cresc. *f* *ten.*

у руш - нич - ку та в ху - сти - ні за - - хо - ва - на в но - вії сири - ні.

ad lib. *mp*

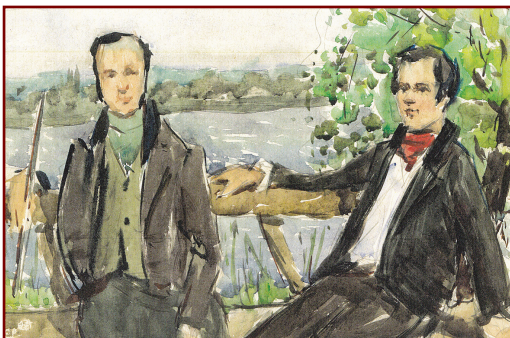
росо cresc. *ff* *pesante*

Євграф Лазарєв. *Шлях на Яготин*. Гуаш, 1907 р.

Валентин Сірий. *Т. Г. Шевченко і Є. П. Гребінка по дорозі в Мойсієву*.
Полотно, олія. Дрaбівський історико-краєзнавчий музей

Валентин Сірий.
*Тарас Шевченко
і Євген Гребінка
на дозвіллі
в мойсієвському парку*.
Папір, олія. Ескіз

Валентин Сірий. *На балу*. Папір, олія. Ескіз

Так виглядали «елітні» гості балу в селі Мойсівці 29 червня 1843 року.
Фотографія картини невідомого художника

Макет мойсівської церкви св. Петра і Павла. Автор М. П. Ніколаєв

Макет мойсівського палацу Волховських. Автор М. П. Ніколаєв

Додаток 9

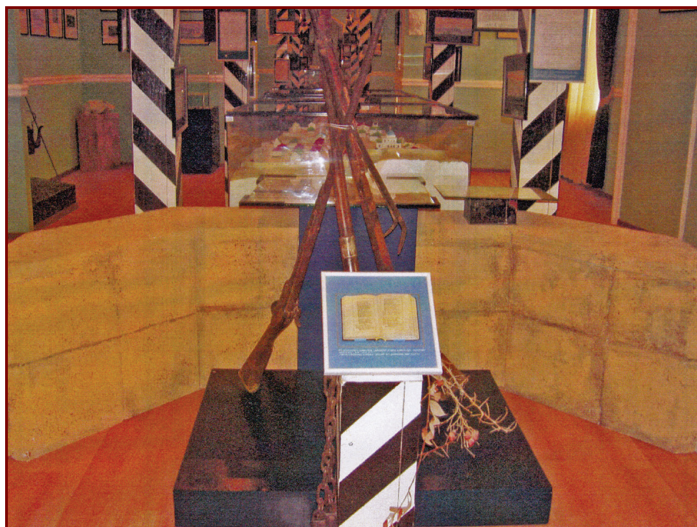
**МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС
Т. Г. ШЕВЧЕНКА
В МІСТІ ФОРТ ШЕВЧЕНКА КАЗАХСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Зала перша. Експозиція чумацької теми

Зала друга. Експозиція української хати

Зала третя.

Живопис Т. Г. Шевченка аральсько-мангишляцького періоду життя

Зала четверта.

«Сюїта самотності». Тематичні полотна Т. Г. Шевченка

Зала п'ята.
*Життя і побут сім'ї коменданта
 Новопетровського укріплення Іраклія Ускова*

Зала шоста.
Експозиція теми жіночої долі в малярській спадщині Т. Г. Шевченка

Стовбур усохлої Шевченкової верби

Надмогильний пам'ятник Миті Ускову,
спроектований Т. Г. Шевченком 1853 р.

Додаток 10

Геологічна пам'ятка. *Глина палеогенового періоду (65 млн. років)*

Геологічна пам'ятка. *Михайлівське оголення порід полтавської свити.*
Із фондів Управління охорони навколишнього природного середовища
в Сумській області

Заповідник «Михайлівська цілина».
Буяє рідкісна в цих краях «червонокнижна» тирса. Фото

Заповідник «Михайлівська цілина».
«...Прадавній степ! Ти не минуле. Ти єсть такий, як і колись». Фото

Додаток 11

Ікона «Свята Анна».
1680–1685 рр.

Ікона «Святий Миколай із житієм».
1680–1685 рр.

**Напрестольна ікона «Усікновення глави
Іоанна Предтечі».** 1675 р.
Кольоровий варіант друкується вперше

Ікона «Іоанн Святитель (Предтеча)».
Монастир Ітер (Афон).
Фото Р. Дубровського, 2014 р.

Ольга Мордвинова.
П. Л. Полуботок – наказний гетьман
Лівобережної України.
Берлін, 1920-ті рр. Власність
Музею Гетьманства в Києві

Андрій – старший син П. Полуботка.
Копія з портрета невідомого художника
XVIII ст. Лебединський художній музей

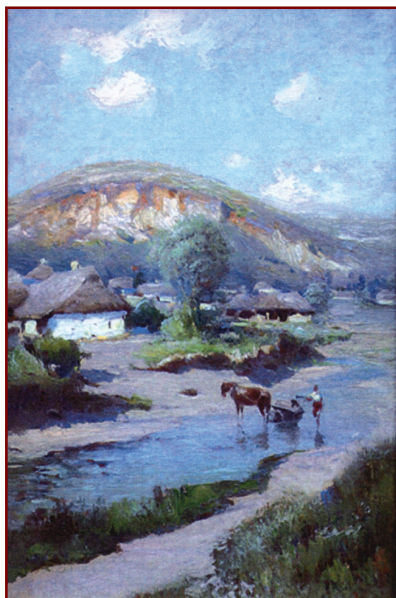

Петро І відвідує в тюрмі наказного гетьмана України П. Полуботка в 1724 р.
Копія художника Якова Вінглярського 1911 р. з картини В. О. Волкова.
Оригінал картини не зберігся

Додаток 13

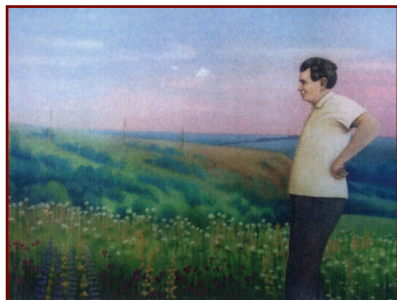
Валентин Сєров. *Михайлівка. Етюд. Дерево*, олія, 16х10. 1892–1895 рр.

Сергій Васильківський.
Село Михайлівка.
Дерево, олія, 37х24,2. 1900-ті рр.

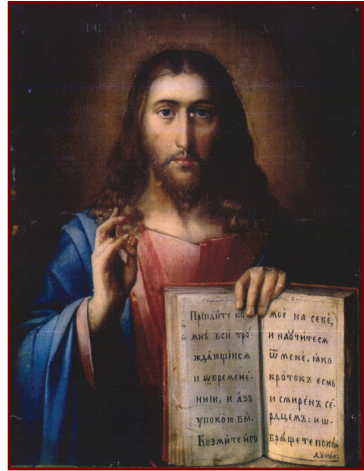

Василь Кричевський. *Михайлівка.*
Дерево, олія, 9х13,5. 1902 р.

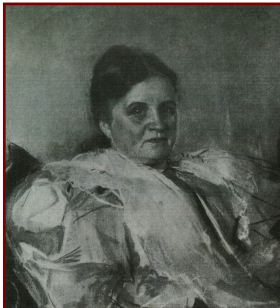

Леонтій Віштал.
Портрет головного агронома
радгоспу «Михайлівка» В. І. Віштала.
Картон, олія, 78,5х49,5. 1985 р.

Додаток 14

**Вінчальні ікони графа Олексія Капніста
і його дружини Софії Карпової. Кінець XIX ст.**

**Валентин Серов.
Портрет графині В. В. Капніст.
Папір, пастель. 1895 р.**

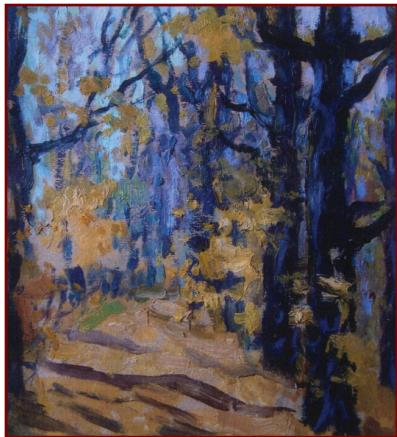
Додаток 15

**Валентин Серов.
Портрет графині
В. В. Мусіної-
Пушкіної.
Папір на полотні,
пастель,
70х55. 1895 р.**

**Іван Святенко.
Портрет графа В. О. Капніста.
Полотно, олія, 74,5х57.
1910-ті рр.**

Додаток 16

Олександр Басанець.
Алея в парку
михайлівського графа Капніста.
Картон, олія, 33х30. 1986 р.

Олександр Басанець.
Псел. Біля броду.
Картон, олія, 23х26. 1970-ті рр.

Олександр Басанець.
На горах Михайлівських.
Полотно, олія, 80х60.
1980-ті рр.

Ігор Басанець.
Курганівські простори.
Полотно, олія, 37х42. 2008 р.

Ігор Басанець. Михайлівські далі. Полотно, олія, 50х52. 1986 р.

ЗМІСТ

<i>Галина Білик. Кілька штрихів до портрета нашого сучасника Михайла Сидоровича Шкурки</i>	<i>3</i>
<i>Від автора.....</i>	<i>9</i>

РОЗДІЛ І.

МОЯ ШЕВЧЕНКІАНА

Кохання озвалося в пісні.....	13
Закревські знову в Україні	17
Одвічний поклик серця	26
Березоворудські таємниці.....	30
«Маня»	38
Художники-кріпаки Третячевські.....	40
Третячевські в житті і творчості Тараса Шевченка	46
Пошуки безцінних скарбів малярської спадщини Тараса Шевченка тривають	53
Нові обрії лебединської Шевченкіани.....	60
Тарас Шевченко і Лебединщина: зустріч перша, вона ж і остання.....	66
Шляхами першої туристичної Шевченкіани на Полтавщині.....	75
Романс Є. П. Гребінки «Очі чорнії»: повернення на історичну батьківщину	99
Переклади і переспіви романсу Євгена Гребінки «Очі чорнії» у творчості Юрія Татаренка	112
«Нуте ж, хлопці, обзивайтесь! Годі вам мовчати»	121
Подорож залами Шевченківського музею в місті Форт Шевченка Республіки Казахстан.....	124

РОЗДІЛ 2.

МОЯ БАТЬКІВЩИНА – ЛЕБЕДИНЩИНА

Михайлівка: мовчазні свідки далекої минувшини	137
Таємниці лісових урочищ Лебединщини: Монастирщина	142
Велич і трагедія Павла Полуботка	154
Михайло Петренко та його безсмертна пісня «Дивлюсь я на небо...»	167
Лебединське літо в житті і творчості Сергія Рахманінова	176
Село Михайлівка Лебединського району Сумської області у творчості видатних українських та російських художників	191
Поетичні акварелі Лебединщини	204

РОЗДІЛ 3.

РІКА МОГО ДИТИНСТВА І КРУГОВЕРТЬ ЖИТТЯ

Ті трагічні для України 30–40-ві роки не оминули й нашу сім'ю	225
Мов у краплині води	235
У списках утрат не значиться... ..	241
Дитинство, вкрадене війною	246
Діти війни пам'ятають	251
«...Поспішайте творити добро!»	255
На ознаменування 90-річчя професора В. О. Кірсанова	259
Воскресенська церква гідна воскресіння	263
Людмила Мешкова – видатна українська художниця-керамістка	267
<i>Додатки</i>	

CONTENTS

<i>Halyna Bilyk</i> . Few sketches to the portrait of the contemporary author Mykhaylo Sydorovych Shkurka	3
<i>Author's note</i>	9

CHAPTER I.

MY SHEVCHENKIANA

Love echo in the song.....	13
Zakrevsky again in Ukraine	17
Everlasting call of heart	26
Secrets of Berezova Rudka.....	30
«Manya»	38
Tretyachevsky the serf artists	40
Tretyachevsky in artistic life of Taras Shevchenko	46
Searching of artistic heritage of Taras Shevchenko is going on.....	53
New horizons of Lebedyn Shevchenkiana	60
Taras Shevchenko and Lebedyn, the first and the only one meeting	66
Along the ways of first travel of Shevchenkiana in Poltava.....	75
Romance “Black eyes” of O. H. Hrebinka: returning to the historical motherland.....	99
Translations and rehashes of Yevgen Hrebinka romance “Black eyes” by Yuriy Tatarenko	112
“Now then fellows, rise up! Enough keep silence”	121
A tour through the halls of Shevchenko museum in Fort Shevchenko in Republic of Kazakhstan.....	124

CHAPTER 2.

MY MOTHERLAND – LEBEDYN

Mykhaylivka: silent witnesses of faraway past	137
The secrets of forest in Lebedyn: Monastyrshchyna	142
Majesty and tragedy of Pavlo Polubotok	154
Mykhaylo Petrenko and his immortal song “I am looking at the sky...”	167
Lebedyn Summer in creative life of Sergei Rachmaninoff	176
Mykhaylivka village of Lebedyn district in Sumy region in creative work of famous Ukrainian and Russian artists	191
Poetic aquarelle of Lebedyn	204

CHAPTER 3.

THE RIVER OF MY CHILDHOOD AND THE WHIRLIGIG OF MY LIFE

That tragic 30–40 years for Ukraine touched our family	225
Like in a water drop	235
In the list of losses is not listed... ..	241
The Childhood stolen by the war	246
Children of war bear in memory	251
“...Hasten to do the goodness!”	255
In commemoration of the 90 th anniversary of Professor V. Kirsanov	259
Sunday church deserves to rebirth	263
Ludmyla Meshkova is famous Ukrainian pottery designer	267
<i>Applications</i>	

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Галина Билык. Несколько штрихов к портрету нашего современника Михаила Сидоровича Шкурки.....</i>	<i>3</i>
<i>От автора</i>	<i>9</i>

РАЗДЕЛ I.

МОЯ ШЕВЧЕНКИАНА

Любовь отозвалось в песне.....	13
Закревские снова в Украине	17
Вечный зов сердца	26
Березоворудские тайны	30
«Маня»	38
Художники-крепостные Третьячевские	40
Третьячевские в жизни и творчестве Тараса Шевченко	46
Поиски бесценных сокровищ художественного наследия Тараса Шевченко продолжаются	53
Новые горизонты лебединской Шевченкианы	60
Тарас Шевченко и Лебединщина, встреча первая, она же и последняя.....	66
Пути первой туристической Шевченкианы на Полтавщине	75
Романс Е. П. Гребенки «Очи черные»: возвращение на историческую родину	99
Переводы и перепевы романа Евгения Гребенки «Очи черные» в творчестве Юрия Татаренко	112
«Нуте, хлопцы, отзывайтесь! Хватит вам молчать»	121
Путешествие залами Шевченковского музея в городе Форт Шевченко Республики Казахстан	124

РАЗДЕЛ 2.

МОЯ РОДИНА – ЛЕБЕДИНЩИНА

Михайловка: молчаливые свидетели далекого прошлого	137
Тайны лесных урочищ Лебединщины: Монастырщина	142
Величие и трагедия Павла Полуботка	154
Михаил Петренко и его бессмертная песня «Смотрю я на небо...»	167
Лебединский лето в жизни и творчестве Сергея Рахманинова	176
Село Михайловка Лебединского района Сумской области в творчестве выдающихся украинских и российских художников	191
Поэтические акварели Лебединщины	204

РАЗДЕЛ 3.

РЕКА МОЕГО ДЕТСТВА И КРУГОВОРОТ ЖИЗНИ

Те трагические для Украины 30–40-е годы не обошли и нашу семью	225
Словно в капле воды	235
В списках потерь не значится... ..	241
Детство, украденное войной	246
Дети войны помнят	251
«...Спешите делать добро!»	255
В ознаменование 90-летия профессора В. А. Кирсанова	259
Воскресенская церковь достойна воскресенья	263
Людмила Мешкова – выдающаяся украинская художница-керамистка	267

Приложения

Науково-популярне видання

ШКУРКА Михайло Сидорович

ЯКБИ ЗУСТРІЛИСЯ МИ ЗНОВУ...

Публікації різних літ

Редактор-упорядник, автор передмови **Галина Білик**

Верстка, макет, обкладинка **Галина Ковіка**

Українською мовою

Здано до друку 21.07.2015 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Minion Pro.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 14,2. Обл.-вид. арк. 13,2
Тираж 300 прим. Зам. № 1576

Видавець: ПП Шевченко Р. В.
Полтава, 36000, вул. Остроградського, 2,
тел. 0532 502708, 050 3462375

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ДК № 1139 від 04.12.2002 р.

Shkurka M. S.

S-67 If we meet again... : Publications of different years / M. S. Shkurka ; red.-comp., bus. foreword. H. M. Bilyk. – Kiev – Poltava : PP Shevchenko R.V., 2015. – 276 p., ill.

ISBN 978-617-7016-12-9

The book of Ukrainian scientist-planner and researcher of local history M. S. Shkurka, is a non-fiction collection of articles with culturological content, which comprise different aspects of travelling in Ukraine of Ukrainian author and artist T. H. Shevchenko, also the history of mansions, which he had visited, the fates of people whom he had talked, accentuate on its pages in commemorate of Great Kobzar.

Also it represents the publications about the author's small motherland – Lebedyn city and Mykhaylivka village in Sumy region, about hard way of his family through the cruel XX century, about talented countrymen, whose works of art the scientist likes so much, and so on.

All posts in the book previously were published in periodicals, which we can see in the text. Mostly they had been created for the last decade.

For all curious historical and cultural admirers of homeland.

УДК 821.161.2.0:908«18|19»

ББК 83.3(4Укр)5

Шкурка М. С.

III-67 Если бы встретились мы снова... : Публикации разных лет / М. С. Шкурка ; ред.-сост., авт. предисл. Г. Н. Билык. – Киев – Полтава : ЧП Шевченко Р. В., 2015. – 276 с., ил.

ISBN 978-617-7016-12-9

Книга украинского ученого-землеустроителя и исследователя-краеведа М. С. Шкурки представляет собой сборник статей научно-популярного культурологического содержания, которые освещают отдельные аспекты путешествий украинского писателя и художника Т. Г. Шевченко в Украину, историю усадеб, в которых он бывал, судьбы людей, с которыми общался, акцентируют на страницах чествования памяти Великого Кобзаря.

Также здесь представлены публикации о малой родине автора – городе Лебедине и селе Михайловке на Сумщине, о непростых путях его семьи через тернии жестокого XX века, об одаренных земляках, творчеством которых ученый увлекается, и т. д.

Все помещенные в книгу материалы ранее печатались в периодике, о чем есть указание в тексте. Созданы они преимущественно в течение последнего десятилетия.

Для широкого круга пытливых любителей истории и культуры родного края.

УДК 821.161.2.0:908«18|19»

ББК 83.3(4Укр)5